

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
USUTEADUSKOND

Ene Teemäe

Eestikeelne misjonijakirjandus 19. sajandi teisel poolel:
Jaapani kajastamine misjonilehtedes

Magistritöö

Juhendaja Ene Selart, MA
Kaasjuhendaja Elo Süld, PhD

Tartu 2021

*Japani suur riik teeb missioni Issanda wäggewa käe läbbi ommad
kanged wärrawad mis ni kaua ristirahwa ja isseärranis
missionäride eest lukkanis ollid, ikka laiemale lahti ja need miljonid
hüüdwad teades ja teadmatta meie pole: „Tulge ja aitage meid!“*

(Pagganatte ö ja koit 08.01.1864 nr. 1: 5)

Sisukord

Sissejuhatus	5
Lühendid.....	9
1. Misjonijakirjandus žanrina	10
2. Eesti ja baltisaksa misjonijakirjanduse uurimisest	14
3. Baltisaksa vaimulik ajakirjandus 19. sajandil.....	20
3.1. Baltisaksa ajakirjanduse üldised arengud	20
3.2. Baltisaksa vaimulik ajakirjandus	22
4. Eestikeelne misjonijakirjandus 19. sajandil.....	26
4.1. Eestikeelse ajakirjanduse üldised arengud.....	26
4.2. Eestikeelne misjonijakirjandus	29
4.2.1. <i>Missioni-Leht</i> 1858-1862 ja selle lisalehed	32
4.2.2. <i>Pagganatte ö ja koit</i> 1861-1865	36
4.2.3. <i>Eesti Postimehe</i> misjoni lisalehed 1863-1869 ja 1896-1904.....	39
4.2.4. <i>Missioni Lehhed</i> 1869-1875 ja selle lisaleht.....	42
4.2.5. <i>Ristirahwa pühhapäwa leht</i> 1875-1919 ja selle misjoni lisaleht.....	43
4.3. Järeldused eestikeelse misjonijakirjanduse kujunemise kohta.....	45
5. Ülevaade Jaapani kajastamisest eestikeelsetes misjonilehtedes 1858-1900.....	49
5.1. Misjonilehed	50
5.1.1. <i>Missioni lehhe Lissa</i> 1858-1862	50
5.1.2. <i>Pagganatte ö ja koit</i> 1861-1865	53
5.1.3. <i>Missionär ehk sõnnumed pagganatest</i> 1863-1869	58
5.1.4. <i>Missioni Lehhed</i> 1869-1875	61
5.1.5. <i>Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht</i> 1877-1887	61
5.1.6. „ <i>Eesti Postimehe</i> “ <i>Missioni-Leht</i> 1896-1900	65
5.2. Nädalaleht <i>Ristirahwa pühhapäwa leht</i> 1875-1900.....	68

5.3. Järeldused Jaapaniga seotud sõnumite kohta.....	71
5.3.1. Sõnumite avaldamise aeg ja seos ajalooliste sündmustega	73
5.3.2. Teemaatilised arengud.....	74
5.3.3. Sõnumites avalduv suhtumine	76
Kokkuvõte	78
Kasutatud kirjandus ja perioodika	81
Kirjandus	81
Perioodika	87
Summary.....	89
Lisad	93
Lisa 1. Misjonilehtedest leitud artiklite loetelu.....	93
Lisa 2. <i>Ristirahwa pühhapäwa lehest</i> leitud artiklite loetelu	96

Sissejuhatus

Eesti ajakirjanduse ajalugu on mitmeti uuritud ning sellega on avaldunud põnevaid tahke, mis teevad Eesti ajakirjanduse ainulaadseks ja eristavad teda teiste maade ajakirjandustest. Üks vähem tähelepanu saanud uurimisfookusi on eesti misjonijakirjandus, mis tekkis 19. sajandi keskpaiku, samal ajal kui sai alguse kogu järjepidev eestikeelne ajakirjandus. Seejuures ei olnud Eestis asutatud ühtegi misjoniseltsi, mis mujal maailmas olid tavaliselt misjonijakirjanduse väljaandjad. Misjonilehed kutsusid usulisele äratusele ning väljendasid ennekõike luterliku kiriku huve ja seisukohti, kuid ühtaegu olid nad geograafiaõpikute kõrval ka suurepäraseks allikad, kust eesti maarahvas sai teadmisi võõrastest maadest ja kaugel elavatest rahvastest.

Eestikeelset vaimulikku, sealhulgas eriti misjonijakirjandust on seni vähe uuritud. Kuigi misjonitööd propageerivaid perioodilisi väljaandeid on ilmunud kordades rohkem, on põhjalikumalt kirjutatud vaid kahest 19. sajandi misjonilehest. Tiiu Pohla ja Tiina Kuuler on uurinud misjonilehti üliõpilastööde raames ning misjonilehtedest on veidi kirjutanud ka Juhan Peegel. Ülevaatlilikud uurimused, mis paigutaks misjonijakirjanduse ühtlasi laiemasse konteksti, puuduvad aga üldse. Samuti ei ole uuritud baltisaksa misjonijakirjandust, mida küll ei ilmunud nii suures mahus kui eestikeelne, kuid mis paigutus samasse kultuuriruumi ja väärrib ka käsitlemist üheskoos.

Kattes ühtaegu erinevaid teadusvaldkondi (religiooniuuringud ja eesti ajakirjanduse ajalugu), on selle magistritöö eesmärk anda esmalt ülevaade 19. sajandi teise poole eestikeelsest misjonijakirjandusest, leidmaks võimalikud põhjused või eesmärgid, miks Eestis misjonilehti välja anti ja selgitamaks, kuidas on misjonijakirjandus kujunenud. Olen võtnud ülesandeks kaardistada eestikeelsed misjonilehed 19. sajandi teisel poolel, anda väljaannetest detailsem ülevaade ning paigutada need laiemasse konteksti. Eelduste kohaselt oli eestikeelsel ajakirjandusel misjonitöö kajastamisel kokkupuutepunkte baltisaksa ajakirjandusega, seetõttu on samamoodi oluline ka ülevaade Eestis ilmunud saksakeelsest misjonijakirjandusest. Uurimistöö mahust, aga ka muudest asjaoludest tulenevalt ei olnud paraku saksakeelset

ajakirjandust võimalik käsitleda samasuguse põhjalikkusega kui eestikeelset ja seetõttu olen piirdunud ülevaatlikuma kirjeldusega baltisaksa vaimulikust ajakirjandusest, mis hõlmab endas nii misjonitegevusele kui muudele religiooniga seotud valdkondadele spetsialiseerunud perioodilisi väljaandeid.

See oleks esmakordne katse kaardistada Eestis ilmunud misjoniajakirjandust üleüldiselt, täites ühe lünga nii eesti ajakirjanduse ajaloo kui ka religiooniajaloo uurimise valdkonnas. Lisaks uurin, kuidas on 19. sajandi teisel poolel ilmunud eestikeelsetes misjonilehtedes kajastatud teiste regioonide ja rahvaste seas tehtud misjonitööd ning kuidas on selle kohta edastatud infot. Misjonilehtedes käsitleti paljusid piirkondi, kus misjonärid tegutsesid – näiteks India, Hiina, Aafrika, Vaikse Ookeani saared. Kuivõrd kõiki regioone ja rahvaid pole võimalik töö mahtu arvestades käsitleda, siis olen piirdunud ühe piirkonnaga ja valinud näidisriigiks Jaapani. Jaapanit on käsitletud misjoniajakirjanduses küll oluliselt vähem kui näiteks Indiat või Hiinat, hinnanguliselt on see vahe vähemalt kümnekordne. Selliselt saab aga tööga pakkuda näitliku ettekujutuse sellest, mida misjonilehtedes kirjutati ühe teemavaldkonna piires (Jaapan ja jaapanlased).

Andmete kogumisel misjoniajakirjandusest ja nende analüüsimisel on kasutatud allikakriitilist lähenemist, hinnates kriitiliselt teabeallika valdkondlikku kuuluvust ja olulisust ning olles oma uurimisobjektiga dialoogis (tekstidele esitatakse küsimusi ja nende abil otsitakse vastuseid). Sõnumite olulisemad andmed on kantud sedelitele (üldandmed, teema, suhtumine jms) ning nende abil on artikleid süstematiseeritud, leidmaks sobivaim lähenemisviis. Temaatilise analüüsi vahendeid kasutades selgitasin välja, millistel teemadel kirjutati Jaapani kohta, millised olid temaatilised arengud ning kuidas kajastati Jaapaniga seotud teateid. Temaatiline analüüs aitab selgitada, millest ja kuidas räägitakse (Kalmus). Analüüsitud materjali maht ning varasemate uurimuste nappus tingivad töö suures osas kirjeldava iseloomu.

Töös ette tulnud raskused on seotud ühelt poolt allikmaterjali suure hulgaga, teiselt poolt selle kättesaadavusega. Eestikeelseid ajalehti, mida Jaapaniga seotud artiklite leidmiseks läbi töötasin, oli kokku kuus misjonilehte ja kolm misjonilehede lisalehte, mis on ilmunud perioodil 1858-1900, alates esimese lehe ilmumisest kuni sajandi lõpuni (kokku 37 aastakäiku). Lähtudes eeldusest, et eestikeelses misjoniajakirjanduses kasutati saksakeelseid allikaid, oli mul esialgne soov analüüsida samal moel ka baltisaksa misjoniajakirjanduses ilmunud Jaapaniga seotud teateid ning võrrelda leitud materjali

eestikeelse materjaliga. Koroonakriisi tingimustes oli 2021. a kevadel aga ligipääs raamatukogudesse ja arhiividesse oluliselt raskendatud ja seepärast piirdusin eestikeelsete allikatega. Selle asemel, ja arvestades ka asjaolu, et misjonilehti vaadeldud perioodil kõigil aastatel välja ei antud, uurisin lisaks kristlikus, kuid misjonile mitte spetsialiseerunud nädalalehes ajavahemikul 1875-1900 ilmunud artikleid (kokku 26 aastakäiku, nende lehtede üksiknumbreid ma süsteemselt läbi ei töötanud).

Terminoloogiliselt tekitas mõningast segadust misjonilehtede määratlemine. Misjoniajakirjandus ise tähistab misjonile spetsialiseerunud vaimulikku, religioosse sisuga perioodikat, mis hõlmab endas misjoniajakirju ja misjoniajalehti. 19. sajandil ei olnud ajakirja ja ajalehe vaheline piir veel lõplikult välja kujunenud, kuid traditsiooniliselt on eesti ajakirjanduse ajaloo käsitlemisel loetud ajakirjadeks neid perioodilisi väljaandeid, mis ise end ajakirjadena määratlesid või mille maht oli vähemalt 16 lehekülge. Ülejäänud perioodilised väljaanded on oma tüpaažilt ajalehed, kuid ilmselt saksakeelsete väljaannete eeskujul (enamasti sisaldus nende pealkirjades sõna *Blatt* või *Blätter* – ek leht, lehed) on eestikeelsete misjoniajalehtede pealkirjades hakatud kasutama sõna „leht“ ning selle mõjul kujunenud käibeterminiks „misjonileht“ misjoniajalehe tähenduses. Samamoodi olen ka ise jäänud termini „misjonileht“ juurde.

Töö on jaotatud peatükkideks uurimisprotsessi loogikast lähtudes. Kõigepealt annan lähtekohad misjoniajakirjanduse kui ühe ajakirjandusliku žanri mõtestamiseks, seejärel annan historiograafilise ülevaate eesti ja baltisaksa misjoniajakirjanduse senisest uurimisest. Kolmandas ja neljandas peatükis on kirjeldatud vastavalt baltisaksa vaimulikku ajakirjandust ja eestikeelset misjoniajakirjandust 19. sajandil ning nende kujunemist ühiskondlike arengute ja üldiste ajakirjanduslike arengute taustal. Detailsem ülevaade on tehtud eestikeelsetest väljaannetest, mille põhjal pakun välja omapoolseid järeldusi eestikeelse misjoniajakirjanduse kujunemise kohta ja mõttekohti tulevaste uurimuste läbiviimiseks. Nendest eestikeelsetest väljaannetest leitud artiklite baasil on läbi viidud analüüs, mille tulemused on esitatud viiendas peatükis. Uurimistööle on lisatud tabelid väljaannetest leitud Jaapaniga seotud teadete kohta.

Magistritöö uurimisküsimused lähtuvad töö eesmärgist ning soovist saada kinnitust teooriale, et vähemalt osaliselt võeti eestikeelsetes misjonilehtedes eeskujul baltisaksa ajakirjandusest ning baltisaksa ajalehti kasutati ka otseselt teadete allikaina. Uurimisküsimused võib kokku võtta järgmiselt:

1. Kaardistada 19. sajandi teisel poolel ilmunud eestikeelne misjonijakirjandus.
2. Mis olid eestikeelse misjonijakirjanduse tekkepõhjused ja eesmärk ning millised seosed olid sellel baltisaksa misjonijakirjandusega?
3. Millistel teemadel kirjutati eestikeelsetes misjonilehtedes seoses Jaapaniga ja millised olid temaatilised arengud?
4. Kuidas kajastati Jaapanit eestikeelsetes misjonilehtedest leitud teadetes (millised olid kirjeldused ja neis avaldunud suhtumine jaapanlastesse)?

Taustainfona pakutakse uurimistulemuste kirjeldamisel paralleelselt ülevaadet kristlikust misjonitegevusest 19. sajandi teisel poolel Jaapanis – millised kristlikud voolud olid esindatud ja edendasid seal misjonitööd, kas nende vahel esines ka konkurentsi? Esindatud olid vähemalt katoliku usk, luteri usk ja vene õigeusk ning enamus usuvoolusid saabusid Jaapanisse peale Meiji restauratsiooni ja Jaapani avamist välismaailmale 1868. a. Misjoneerimine algas küll juba oluliselt varem, kuid Jaapani sulgumisega isolatsiooni 17. sajandil muutus kristlus põrandaaluseks tegevuseks kuni riigi taasavamiseni, mil misjonitegevust tuli taas alustada.

Märkused

Perioodiliste väljaannete nimede kasutamisel olen lähtunud nimekujudest, mis on esitatud eestikeelse ja Eestis ilmunud muukeelse ajakirjanduse bibliograafiates (Annus 1993; Annus ja Loogaväli 2002a; 2002b) või kasutanud lühendeid, mille loetelu on toodud sissejuhatuse järel.

Ajalooliste isikute täisnimed, sünni- ja surmadaatumid jt peamised eluloolised andmed (amet, päritolu) olen kokku saanud enamasti mitut erinevat bibliograafiat, andmebaasi (DNB, ERB, ISIK) ja muud allikat kasutades. Näiteks esitab üks bibliograafia osa nimest, teine lisab teise osa ja daatumid leiab alles kolmandast allikast. Üldjuhul ei ole sellistel puhkudel allikatele viidatud, vaid on lähtutud andmete võrdlemisel kujunenud veendumusest, et tegemist on ühe ja sama isikuga.

Töös ette tulevate Jaapani isiku-, asutuste ja kohanime kasutamisel olen lähtunud romaniseeritud jaapanikeelsest sõnakujust (nn Hepburni süsteemist), et edasi anda nende õiget hääldust. Isikunimed on esitatud traditsioonilisel jaapanipärasel viisil, perekonnanimi enne eesnime.

Lühendid

ek	eesti keeles
EP	<i>Eesti Postimees</i>
EP ML	„ <i>Eesti Postimehe</i> “ <i>Missioni-Leht</i>
jp	jaapani keeles
ML	<i>Missioni-Leht</i> (täispealkirjaga <i>Missioni-Leht: Jummalagi riigi väljalautamisse tööst</i>)
MLd	<i>Missioni Lehhed</i>
MLL	<i>Missioni lehhe Lissa</i>
MSP	<i>Missionär ehk sõnnumed pagganatest</i> (täispealkirjaga <i>Missionär ehk sõnnumed pagganatest: Eesti Postimehe II lissaleht</i>)
PP	<i>Perno Postimees</i> (täispealkirjaga <i>Perno Postimees ehk Näddalileht</i>)
PÖK	<i>Pagganatte ö ja koit</i>
RPL	<i>Ristirahwa pühhapäwa leht</i>
RPLL	<i>Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht</i>

1. Misjonijakirjandus žanrina

Mõisted „misjon“ ja „misjonijakirjandus“ ei ole nii üheselt mõistetavad kui ehk esialgu võiks tunduda. Kuigi kristlus ei ole olnud ega ole ka praegu ainuke misjoneeriv usund (näiteks islamiusu ja budismi saab samuti misjoneerivate usundite hulka arvata), lähtun siinkohal just kristlikust arusaamast, kuna uurimistöö aluseks olevad misjonilehed on välja antud ristiusu levitamise eesmärgil.

Arusaam misjonist endast on ajaloo vältel veidi muutunud, kuid selle peamine tuum on jäänud samaks – misjoni eesmärk on levitada õpetust Jeesusest Kristusest. Oma esimeses, proovinumbris kirjutab esimene Eesti misjonileht järgmiselt:

Se sanna „Mission“ tähendab väljaläkkitud usso ehk rahho sannumid Jesussest Kristussest, mis läbbi pühha ristikoggodus ristimatta paganaid kolmaino Jummal tundmissele püab sata, et nad endid ümberpöörwad, pimmedussest walgusse, ning sadana woimussest Jummal pole, ja pattude andeks andmist ning ossa nendega woiksid sada, kes on pühhitsetud usso läbbi Jesusse Kristusse sisse. Ap. T. 26, 18 (ML 21.12.1858 nr. 1: 3).

Esimeseks misjonäriks võib pidada apostel Paulust kui Jeesuse poolt volitatud saadikut kristliku sõnumi viimiseks mittekristlastele. Keskajal oli misjon seotud tugevalt paganate ehk mittekristlaste allutamisega, tänapäeval aga Jeesuse rõõmusõnumi kuulutamisega nii usklike kui mitteusklike seas. Eristatakse sisemisjoni, mida tehakse kodumaal, ja välismisjoni, mida viiakse läbi välismaal. Välismisjonile on omane lähetamine ja väljasaatmine ning see on üks efektiivsemaid misjonitöö viise.

EELK arengukava 2019-2028 defineerib misjonitööd evangeeliumi kuulutamisenä mittekristlastele kodu- ja välismaal, hõlmates endas ühtlasi kuulutustööd ka kõrvalejäänud kirikuliikmete hulgas (EELK 2017: 8). EELK Misjonikeskuse definitsioon misjonist põhineb Kolmainu Jumala misjonil, mis sai nähtavaks Kristuse läkitamises siia maailma ning misjoni tuum on evangeeliumi sõnumi kuulutamine pattude

andeksandmisest, ülestõusmisest ja igavesest elust (EELK Misjonikeskus 2011: 6). Eesti Õigekeelsussõnaraamat kirjeldab misjonit kui oma usu propageerimist muu-usuliste või uskmata seas ning sünonüümideks tuuakse välja mõisted „usulevitamine“, „usukuulutamise“ ja „usupropaganda“ (e-keelenõu 2021).

Meedia kui üks informatsiooni levitamise viise kannab suurt tähendust ka misjoni jaoks. Ajakirjandus, mis sai seoses trükitehnoloogiliste uuenduste laialdase levikuga suurema hoo sisse 19. sajandil, muutus kättesaadavaks vahendiks, millega sai oma sõnumit viia kiiremini suurema hulga lugejateni. Kuni muude massikommunikatsioonivahendite tulekuni 20. sajandil jäi trükiajakirjandus peamiseks meediumiks.

Kuna misjoniajakirjandust ei ole eestikeelses teadusruumis palju uuritud, on keeruline leida ka sellekohast selgelt määratletud definitsiooni. Tartu Ülikooli ja Tartu Teoloogia Akadeemia lõputöös on kaardistatud usuteemalist trükiajakirjandust alates 20. sajandist. Post on määratlenud misjonilehed kui vaimulikule ajakirjandusele spetsialiseeritud väljaanded. Spetsialiseeritud vaimuliku ajakirjanduse hulka kuulusid ka näiteks teoloogilised (teadusliku lähenemisega) ja pühapäevakoolide lehed. Vaimulik ajakirjandus on üldloetav, st potentsiaalselt kogu keelt valdavale lugejaskonnale suunatud (religioosse sisuga) ainekirjandus ning suur osa selle sisust on suunatud äratustööks neile, kellel side Jumalaga on veel nõrk või puudub üldse (Post 1990: 34). Rähn täpsustab, et vaimulik ajakirjandus on laiem mõiste ja hõlmab endas nii kristlikku kui ka mittekristlikku ajakirjandust (Rähn 2010: 13).

Seega eristub vaimulik ajakirjandus ilmalikust vähemalt 20. sajandist alates, kuid eesti ajakirjanduse algusperioodidel ei olnud vahe vaimuliku ja ilmaliku ajakirjanduse vahel siiski nii selge. 19. sajandil kuulusid eesti elanikud vähemalt vormiliselt kõik kiriku juurde (veel 1934. a loeti ateiste kokku vaid 0,6% rahvastikust (Post 1990: 34)). Seega, ühelt poolt olid inimesed usklikud ning kuulusid kogudustesse ja teiselt poolt olid hinge karjased nii siin kui mujalgi maailmas esimesed, kes hakkasid ajakirjandust tegema ja rahvast valgustama (Pallas 2004: 18). Vastavalt sellele kujunesid ka ootused lugemisvarale ja lehetoimetajate ettekujutused ajakirjanduslikust tekstist.

Ka tänapäeval on maailmas misjoniajakirjanduse uurimine ajaloolaste hulgas suhteliselt piiratud. Selle käsitlemine uurimistöös on olnud marginaalne, kuigi tuleks arvestada asjaolu, et kuni 19. sajandi keskpaigani moodustas misjoniajakirjanduse

osakaal religioosse sisuga perioodikast suurema osa (Habermas 2008: 661; Jenz ja Acke 2013a: 369-370). 19. sajandil hakkas misjonijalehti ja -ajakirju ilmuma Euroopas erakordselt palju. Näiteks ütleb Jenz, et ainuüksi Suurbritannias on ilmunud 18. sajandist kuni 1960. aastateni umbes 580 misjoniväljaannet, sh 300 neist hakkas ilmuma 19. sajandil. Sellest hoolimata on läbi viidud vähe uuringuid misjonilehtede väljaandmise põhjuste ja kujunemise kohta ning misjonijakirjanduse kui žanri kohta, siiski veidi rohkem on tähelepanu pööratud misjonilehtedele kui allikatele Lääne (sh anglo-ameerika) identiteedi kujunemise uuringutes (Jenz 2012: 234-235).

19. sajandil asutati Euroopas ja Põhja-Ameerikas palju misjoniseltse ning kasutati erinevaid sõnumi levitamise meetodeid ja erinevaid meediakanaleid, et jõuda laia massideni. Jenz ja Acke väidavad, et misjonijakirjandus oli poliitiline meedia, mis ühelt poolt lootis mõjutada lugejate uskumusi ning teiselt poolt oli ise kiriku- ja riigipoliitika mõju all. Sellise meedia peamised eesmärgid olid lugejaskonna mõjutamine, toetuse leidmine misjoni läbiviimiseks, võõra „teise“ konstrueerimine ja misjonäride tegevuse või isegi oma riigi imperialistlike jõupingutuste legitimeerimine. Teistest perioodilistest väljaannetest erinesid nad selle poolest, et ilmusid suurema intervalliga ja olid rohkem spetsialiseeritud (Jenz ja Acke 2013b: 9, 12). Nagu paljud uurijad on väitnud, on misjonijakirjandus üks soolise, rahvusliku, imperialistliku ja religioosse identiteedi loomise vahendeid (Jenz 2018: 107).

Muude propagandistlike meetoditega võrreldes oli ajakirjandus eelistatud oma regulaarsuse, sageduse ja kättesaadavuse poolest laiale lugejaskonnale, see oli suurepärane meedium, et haarata endaga kaasa suuri rahvahulki. Misjonileht ilmus „kalli sõbrana“ perioodiliselt inimese ellu ning lisaks olid toimetajad ja autorid sageli aastate viisi samad, luues sel viisil peaaegu intiimse suhte lugejaga (Jenz ja Acke 2013a: 371).

Eesti- ja Liivimaal ilmunud misjonilehti eristab Euroopas ilmunud misjonilehtedest peamiselt asjaolu, et neid ei andnud välja kohalikud misjoniseltsid nagu mujal, sest neid siin lihtsalt ei olnud. Ainukese saksakeelse misjoniväljaande (ajakirja *Mittheilungen aus der Heidenmission*) väljaandja oli vaimulik, kes toetas aktiivselt misjonäride koolitamist. Kuuest eestikeelsest misjonilehest ühte (*Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht*) andis välja Eestimaa konsistoorium ja ühel juhul (*Missioni Lehhed*) pole päris üheselt selge, kas see oli otseselt Leipzigi misjoniseltsi, Werdau misjoni abiseltsi eestikeelne väljaanne või nendega seotud vaimuliku iseseisev väljaanne.

Ülejäänud juhtudel oli tegemist iseseisvate väljaandjatega, kellel küll oli kristlik taust, kuid otseseid seoseid misjoniseltsidega ei ole käesoleva uurimistöö raamides võimalik leida. Põhjused, miks misjonilehed Eestis ilmuma hakkasid, võisid olla väga erinevad, alates ideelistest kuni majanduslike huvideni ja nende väljaselgitamine võiks olla väljakutse mõne järgmise uurimistöö jaoks.¹

Kokkuvõtvalt võib misjonijakirjandust määratleda kui üht usulise propaganda levitamise viisi, aga mitte ainult, kindlasti avardasid nad lugejate teadmisi kaugetest maadest ja rahvastest ning juurutasid eetilisi tõekspidamisi ja moraalinorme. Misjonilehed ja misjonijakirjad on spetsialiseeritud perioodilised vaimulikud väljaanded, mille laiem eesmärk on kajastada misjonit ja erilise tähelepanu all on välismisjon. Seejuures kannab ta topelttähtsust – levitades faktilist infot ja narratiive misjonitööst võõrsil ja olles suunatud lugejale kristlikus ruumis, on tema suund sisemisjonile läbi välismisjonist jutustamise. Esitades lugusid välismisjonist, mõjutatakse lugejaskonda toetuse leidmiseks misjoni läbiviimisel ning kinnistatakse seeläbi ka usku kristlaste seas.

---

¹ Lähemalt selgitan 19. sajandi eestikeelse misjonijakirjanduse tausta peatükis 4.2 Eestikeelne misjonijakirjandus.

2. Eesti ja baltisaksa misjonijakirjanduse uurimisest

Misjonilehti ilmus 19.-20. sajandil nii eraldi väljaannete kui ka ilmalike ja vaimulike päeva- ja nädalalehtede lisalehtedena. 19. sajandil anti Eesti- ja Liivimaa kubermangudes välja kokku kuut erinevat eestikeelset misjonilehte, neist kaks olid iseseisvad väljaanded koos lisadega ja neli olid nädalalehtede lisalehed. Saksa keeles ilmus 19. sajandil vähemalt üks iseseisev misjonileht. Nii eesti- kui saksakeelseid misjonilehti võis siiski olla rohkem, näiteks olen leidnud viiteid eestikeelsetele väljaannetele, mida bibliograafiates ei ole kirjeldatud ja mis tõenäoliselt ei ole seega säilinud.

Magistritöö lähtepunktiks olid bibliograafiad, mille alusel oli võimalik leida andmeid 19. sajandi teisel poolel välja antud misjonilehtede ja -ajakirjade kohta. Bibliograafilised andmed koos väljaannete leidumusega eestikeelse, sealhulgas vaimuliku perioodika kohta leiab Richard Antiku koostatud väljaandest *Eesti ajakirjandus 1766-1930* (Antik 1932) ning Endel Annuse ja Tiina Loogavälja koostatud väljaandest *Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940* (Annus ja Loogaväli 2002a, 2002b). Lisaks on eraldi vaimuliku ajakirjanduse kohta koostanud Katrin Vuks *Eestikeelse vaimuliku perioodika bibliograafia 1944. aastani* (Vuks 2000). Saksakeelse ajakirjanduse kohta, mida on välja antud Eesti- ja Liivimaa kubermangudes, saab andmeid Endel Annuse koostatud bibliograafiast *Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675-1940* (Annus 1993).² Andmeid ajalehtede ja ajakirjade väljaandjate kohta saab Roosmarii Kurvitsa ja Anu Pallase biograafilisest leksikonist *Brendekenist Peegli. Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689-1940* (Kurvits ja Pallas 2014).

Eesti ajakirjanduse ajaloo ülevaadetes³ on usuteemaline ajakirjandus, sealhulgas misjonijakirjandus, senini suuresti tähelepanuta jäänud ning seda on vähe uuritud.

---

² Annuse ja Loogavälja bibliograafiates on lisaks toodud ära ka kronoloogilised, temaatilised jm registrid, mis hõlbustavad andmeotsingut.

³ On ilmunud viis ülevaatlikku käsitlust: *Lühike Eesti ajakirjanduse ajalugu* (Helm 1936), *Eesti ajakirjanduse ajalugu* (Lumiste 1977), *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX*

Bibliograafiate kõrval on ilmunud mahukaid üldkäsitlusi, kus vaimulikud ajakirjandusväljaanded on sageli vaid ära mainitud, kuid detailsemat infot ei ole neist kahjuks palju leida ja kokkuvõtlikud, kõiki misjonilehti või ka üldse usuteemalisi lehti hõlmavad ülevaated puuduvad üldse. Mõistagi, misjoniajakirjanduse osa eesti ajakirjanduses ei saagi olla kuigivõrd suur ja see ehk ei omanud ka lisalehtede näol lugejate jaoks niivõrd suurt tähendust kui põhiväljaanded *Perno Postimees*, *Eesti Postimees* või *Sakala*, kuid oleks ka kahju, kui see üldse ajakirjandusloos tähelepanuta jääb.

Esimesed ajakirjanduslikud uurimused ilmusid juba 20. sajandi algul. Ajakirjanik ja esimene järjekindel eesti ajakirjanduse ajaloo uurija Hindrik Prants (1858-1932) avaldas arvukalt artikleid perioodikas ja eesti ajakirjanike aastaalbumis *Õitsituled* (Kurvits ja Pallas 2014: 129). Ülevaateartiklites eestikeelse ajakirjanduse arengutest 19. sajandil on käsitletud üldist ajakirjanduse olukorda ning esimesi perioodilisi, sh usuteemalisi väljaandeid ja eraldi tsensuuri mõju ajakirjandusele (Prants 1923-1929).

Nõukogude Eesti perioodil, kui tollases Tartu Riiklikus Ülikoolis alustati 1954. a legendaarse ajakirjandusõppejõu, ajakirjandus- ja keeleteadlase, akadeemiku ja kirjaniku Juhan Peegli (1919-2007) eestvedamisel kõrgharidusega professionaalsete ajakirjanike koolitamisega ja suuresti samaaegselt ka ajakirjanduse ajaloo süstematiseerimisega, ei peetud ilmselt usuteemalise ajakirjanduse uurimist tulenevalt riigikorrast vajalikuks või sobilikuks. Ka taasiseseisvumise järel ei ole uurijate seas teema vastu akadeemilist huvi tuntud.

Senistes uurimistöödes on olnud põhiline fookus tänapäeva Eesti alal ilmunud eestikeelsel ajakirjandusel ning uurimused muukeelsete perioodiliste väljaannete kohta on praktiliselt tahaplaanile jäänud. Eesti teadusruumis peaaegu puuduvad käsitlused baltisaksa ajakirjandusest ja kui neid on, siis enamasti vaadeldakse seda eraldiseisvana eesti ajakirjandusest.⁴ See väide vajab lähemat põhjendamist ja tegureid on peale siintoodute kindlasti veel, kuid julgen arvata, et lõpptulemusena on sõnapaar „eesti ajakirjandus“ põlistunudki eestlaste teadvuses ja keelekasutuses eestikeelse ajakirjanduse sünonüümina ja ei hõlma endas tavaliselt ei baltisaksa, vene- ega muukeelset ajakirjandust. Ometi eksisteerisid erikeelsed ajakirjandusväljaanded kõrvuti ja olid

---

sajandini) (Peegel jt 1994), *Eesti ajakirjanduse 100 aastat* (Hennoste ja Kurvits 2019), *101 Eesti ajakirjanduspala* (Kurvits ja Hennoste 2019).

⁴ Vt nt Lumiste 1977, Matsulevitš 1987.

omavahel ka tihedais seostes (näiteks kasutati saksakeelseid lehti eestikeelsete allikaina). Arvestamata konteksti, et eesti ja baltisaksa ajakirjandused tegutsesid ühises kultuuriruumis, jääb tõenäoliselt mõnigi oluline nüanss tabamata ja käsitus mõnevõrra ühekülgseks, isegi ehk erapoolikuks. See lahusus ei ole küll ainult ajakirjanduse probleem, vaid avaldub suuresti muudeski ajaloo uurimisvaldkondades. Samasugused probleemid toob näiteks välja Lukas oma monograafias baltisaksa kirjandusest ja osutab baltisaksa kultuurile kui ühele Eesti identsuse allikaist (Lukas 2006: 18). Ideoloogilistel põhjustel, käsitletuna sageli kui koloniaalkultuuri, on baltisaksa kultuuri vaadeldud kui teist, võõrast ja see paradigma on pikaldane muutuma.

Veel tänapäevalgi on tunda puudust eesti- ja saksakeelse, aga ka muukeelse ajakirjanduse käsitlemisest ühes väljas. Näiteks käsitlevad enamik üliõpilaste bakalaureusetöid uuritavaid nähtuseid või meediakanaleid ainult eestikeelses mõtteruumis ja jätavad venekeelse täiesti kõrvale, olgugi et ka see on meie ühiskonna osa. Tänapäeval teeb olukorra keerulisemaks veel asjaolu, et uurijatel juba napib teatud kompetentse eriti varasema ajakirjanduse uurimiseks (näiteks saksa keele oskus või gooti kirja (fraktuuri) lugemise oskus) ning varasemad perioodid nagu käesoleva töö ajalises fookuses olev 19. sajand jääb mentaalselt ka üha kaugemale ja hoomamatuks. Vaimuliku ajakirjanduse puhul on vajalikud ka teadmised ristiusust ja kristlikust terminoloogiast.

Juhan Peegli juhtimisel koostatud ja 1994. a ilmunud *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)* on esimene põhjalikum ülevaade eesti ajakirjanduse ajaloost selle päris algusest kuni 20. sajandini, planeeritud osana suuremast Eesti ajakirjandusloo üldkäsitlesest.⁵ Teosesse on koondatud ülevaated olulisematest väljaannetest ajakirjanduse algusperioodil ja esmakordselt on kõrvuti eesti ajakirjandusega kirjeldatud põhjalikumalt ka arenguid baltisaksa ja venekeelses ajakirjanduses.

Kõiki väljaandeid siin küll käsitletud ei ole ning ka misjonilehtedest on veidi pikemalt kirjutatud vaid esimesest eestikeelsest ajalehest Tallinnas, *Missioni-Lehest* (1858-1862), ja teisest sarnasest iseseisvast väljaandest *Missioni Lehhed* (1870-1875) (Peegel jt. 1994: 111-114, 215). Ülejäänud misjonilehed kui põhilehtede lisaväljaanded on vaid ära mainitud. Muudest vaimulikest perioodilistest väljaannetest on ülevaade

---

⁵ Järge sellele siiski enam ei ilmunud. Mõttelise järjena ilmus veel kogumik *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940* (Lauk 2000).

esimesest usulise propaganda lehest praeguse Eesti aladel *Leiwakorwikenne ehk õpetussed ja jutustamissed marahwa kassuks üllespantud* (1847-1849) (Peegel jt. 1994: 84) ning eestikeelsest ja saksameelsest kristlikust nädalalehest *Ristirahwa pühhapäwa leht* (1875-1919) (Peegel jt. 1994: 169-170). Selle misjoniteemalist lisalehte (1877-1887) ei ole ära märgitud. Baltisaksa ajakirjandusest on *Eesti ajakirjanduse teedes ja ristteedes* küll põhjalik ülevaade Ea Jansenilt, kuid see ei hõlma saksa keeles välja antud vaimulikke ajalehti ega ajakirju (Jansen 1994).

Üksikuid ülevaateid ja uurimusi misjonijajakirjanduse kohta on küll ilmunud ka varem ja enam leiab neid ajalehe *Missioni-Leht* kohta, seejuures 19. sajandi vaimulikest väljaannetest ning nii 19. kui 20. sajandi misjonilehtedest on ta ka peaaegu ainuke. Lehe geograafilisest horisondist on Tartu Ülikoolis kirjutatud Peegli juhendamisel diplomitöö. Keskendudes küll peamiselt just geograafiale (milline on maailmajagude, riikide, linnade jt geograafiliste objektide, samuti hõimude, rahvuste ja rasside esinemissagedus ajalehes), teeb autor Tiiu Pohla ka ülevaate usuteemalise põhilehe sisust ja ajaloost, lisalehte aga ei analüüsitud (Pohla 1969).⁶

Ilmselt oli see osa suuremast varasema eesti ajakirjanduse geograafilise horisondi uurimise programmist, sest 1960.-1970. aastatel kirjutati sarnaseid töid teistestki (küll ilmalikest) ajalehtedest (Tartu Ülikool 2021) ja Peegel ise on neis käsitletud ajalehtedest (*Marahwa Näddala-Leht*, *Tallorahwa postimees*, *Missioni-Leht*, välja on jäänud *Perno Postimees ehk Näddalileht*) kirjutanud 1981. a kokkuvõtliku ülevaate geograafilises võtmes (Peegel 1981). Veel on Juhan Peeglilt ilmunud 1971. a kogumik *Läbi kahe sajandi*, milles saab ülevaate *Missioni-Lehe* ilmalikust lisalehest (Peegel 1971).

Misjonilehest *Pagganatte ö ja koit* on kirjutanud kursusetöö Tiina Kuuler, andes samuti ülevaate lehe sisust ja ajaloost ning analüüsides lehes avaldatud sõnumeid (Kuuler 1988).

Põgusalt puudutavad misjonilehti veel artiklid Tartu Riikliku Ülikooli žurnalistika kateedri 1987. a kogumikus *Eesti ajakirjanduse ajaloost V* (Lauk 1987; Pallas 1987; Peegel 1987; Seppius ja Lauk 1987) ning Krista Aru artikkel eesti ajakirjanduse bibliograafias (Aru 2002), samuti on ilmunud mõned artiklid ajakirjanduses (nt Aarma 1990). Rohkem käesoleva magistritöö teemaga otseselt seotud uurimusi tehtud ei olegi,

---

⁶ Vt ka Pohla artikkel kogumikus *Fakt, sõna, pilt. Artikleid ja uurimusi ajakirjanduse ajaloo, teooria ja praktika alalt VI* (Pohla 1971).

sageli on usuteemaline, sh misjonijakirjandus lihtsalt kõrvale jäänud. Eriti just perioodiliste väljaannete lisalehed jäävad üleüldiselt sageli tahaplaanile.⁷

Küll aga seostuvad misjonilehtedega kaudsel moel siiski mõned muu vaimuliku ajakirjanduse teemalised uurimused. Esitades muuhulgas mõningaid kokkupuutepunkte misjonijakirjandusega 19. sajandil, annavad need samuti väärtuslikku teemakohast lisamaterjali. Ülevaate esimese iseseisvuse aegsest eestikeelsest vaimulikust ajakirjandusest annab Evar Posti diplomitöö, kaitstud Tartu Ülikoolis (Post 1990). Kirjeldatud on 1918.-1940. a välja antud perioodilisi väljaandeid erinevaist aspektidest lähtudes ning lähemalt eraldi nelja uskkonna kaupa – luterlikku, apostlik-õigeusulist, katoliiklikku ja vabakoguduste oma, lisaks oikumeenilist ajakirjandust. Uurimus sisaldab ka üldisemat ülevaadet vaimulikust elust Eesti Vabariigis ning koondandmestikke ja statistilisi kokkuvõtteid, näiteks nimekiri enne 1918. a ilmunud või ilmunist alustanud väljaannetest, väljaannete jaotused uskkondade ja ilmuniskohtade järgi või väljaannete ilmuniskestvused. Angelika Rähn on kaardistanud Tartu Teoloogia Akadeemia lõputööna kristlikku trükiajakirjandust aastatel 1989-2004 (Rähn 2010).

Tartu Ülikoolis on tehtud veel kaks uurimust religioosse suunitlusega ajakirjadest 20. sajandil. Üllas Linder on uurinud Torontos väliseesti baptistide katusorganisatsiooni *Estonian Baptist Convention of the World* poolt alates 1952. a välja antud ajakirja *Usurändur* ning Toivo Pilli selle eelkäija, Eestis kuni 1940. a ilmunud ajakirja *Teekäija* (Linder 2006; Pilli 1996). Mõlemad on tähelepanuväärselt põhjalikud ja sisaldavad analüüse väljaande sisust ja ajaloolisest arengust. Näiteks on *Usuränduri* artikleid analüüsitud temaatiliselt, sisaldades detailseid ülevaateid ajakirja käsitlustest jumalast, kristoloogias, soterioloogias, eshatoloogias jt teemadel. Sarnaseid sisusse süüvivaid analüüse väärivad kindlasti teisedki vaimulikud väljaanded. Põgusalt puudutab 19. sajandi teise poole ajakirjandusväljaandeid veel uurimus Eesti misjonäridest EELK Usuteaduste Instituudis, eelkõige esinevad misjonilehed siin peamiste algallikatena (Metsala 1997). Misjonilehtedega samaväärselt on ka Eesti misjonäride kohta vähe

---

⁷ Vt nt Vello Paatsi artikkel *Eesti Postimehe* ja selle lisalehe *Eesti Põllomees kõige eesti põllomeestele* trükiarvudest ja kirjastamisest 1870.-1880. a. Kuigi samal perioodil ilmus ajalehel veel vähemalt üks lisaleht (mis ei olnud siiski ei usu- ega ka muu temaatikaga piiritletud, Pallas 1987: 88), ei ole päris selge, kas trükiarvud sisaldavad mõlemat lisalehte või ainult *Eesti Põllomeest kõige eesti põllomeestele* (Paatsi 2007: 733).

uurimusi tehtud. Kokkuvõtlikult peab nentima, et kogu misjoniteema vääraks laialdasemalt käsitlemist.

Saksakeelset vaimulikku perioodikat on eesti keeles käsitletud veelgi vähem, selle kohta on teadaolevalt olemas vaid Merle Riistani uurimus Tartu Ülikooli usuteaduskonna ja kohaliku luterliku kiriku suhetest teoloogilise publitsistika põhjal (Riistan 2004). Käesoleva töö konteksti paigutub see vaid kaudselt, seal on vaatluse all n-ö erialased, teoloogidelt teoloogidele suunatud väljaanded (kaastöölisteks olid Tartu Ülikooli usuteaduskonna professorid) ja neid väljaandeid võib liigitada pigem teaduslikeks. See ei olnud laiale lugejaskonnale mõeldud ajakirjandus nagu misjonilehed, mis olid suunatud eelkõige tavainimestele.

Baltisaksa ajakirjandusest on rohkem uuritud üldisemaid arengusuundi ja käsitletud ilmalikke väljaandeid. Ajakirjanik Tiit Matsulevitš on kirjutanud näiteks arengutest kuni 19. sajandi keskpaigani (Matsulevitš 1987) ning eesti rahvusluse sünniloo uurija, ajaloolane Ea Jansen (1921-2005)⁸ on kirjutanud arengutest 19. sajandil seoses rahvusluse kujunemislooga. Erinevatest väljaannetest on tehtud uurimusi Tartu Ülikoolis (vt nt Kärssin 1998; Tilk 2019; Vanamölder 2012).

---

⁸ Peale eespool nimetatud ülevaate kogumikus *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)* (Peegel jt 1994) vt ka käsitlusi Janseni artiklikogumikus *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse ja ajalooajakirjas Tuna* (Jansen 2004: 411-427; Jansen 2005).

3. Baltisaksa vaimulik ajakirjandus 19. sajandil

3.1. Baltisaksa ajakirjanduse üldised arengud

Eestis on läbi aegade ilmunud arvukalt saksakeelseid ajalehti ja ajakirju. Esimesed Eesti- ja Liivimaa kubermangudes välja antud perioodilised väljaanded olidki saksakeelsed ja need hakkasid ilmuma juba 17. sajandi lõpul. Ajakirjanduse algust siinmail loetakse aastast 1675, kui ilmus *Ordinary Freytags (Donnerstags) Post-Zeitung* (1675-1678), oletatavasti esimene ajaleht Baltimaades. Aastail 1676-1678 trükiti seda Christopher Brendekeni trükikojas Tallinnas. Kuni 19. sajandini ilmusid lehed vaid suuremates linnades, siis hakati neid välja andma ka väiksemates linnades ja levisid sellega rohkem ka kohaliku tähtsusega teadaanded. Perioodiliste väljaannete arv suurenes oluliselt 19. sajandil ja eriti selle teisel poolel, näiteks 1850. aastatel ilmus keskmiselt 20 väljaannet aastas, järgmisel kümnendil juba üle 30 ja sajandi lõpuks üle 50 (Jansen 1994: 287-288).

Ajakirjanduse elavnemine sellisel määral oli seotud muutustega Eesti ühiskondlikus arengus ja kultuuriloos. Üks olulisemaid tegureid oli põhirahvastiku – eestlaste ja lätlaste seisundi muutus. Uute agraarseaduste tulemusena tekkis talurahval maaomandi võimalus, lisaks arenes linnastumise ja moderniseerimisega keskklass ning haritlaskond. Reforme viidi läbi koolihariduses, kohtusüsteemis jm ning need kõik tõstsid eestlaste eneseteadvust ja oskusi. Teisalt mõjutas ajakirjandust Vene keisririigi poliitika ääremaade suhtes. Jansen ütleb, et kui Venemaa keiser Aleksander I oli suhteliselt soosiv sakslaste suhtes, siis Nikolai I valitsemise ajal tärganud natsionalismi tuultes rakendati järjest meetmeid Baltimaade sulatamiseks keisririiki ja see mõjutas nii sakslaste kui eestlaste kultuurielu. Aleksander II ajal olud leevenesid ja tegelikult säilis baltisaksaste positsioon 20. sajandi alguseni, see isegi pigem tugevnes (Jansen 1994: 287). Seda võis võtta kui tsaaririigi ja kohalike baltisakslastest valitsejate vahelist tehingut – riik sai kasutada baltisaksa aadelkonda oma kontrollimehhanismi osana kohaliku rahva üle ja vastutasuks võisid aadlikud säilitada vähemalt osa oma privileegidest. Saksakeelse ajakirjanduse lõpp saabus Teise Maailmasõjaga, kui baltisakslased lahkusid

ümberasustamise käigus Eestist. Kui peale sõda taaskehtestati Nõukogude võim, siis ei olnud enam ei põhjust ega ka kogukonda, kellele saksakeelset ajakirjandust välja anda.

Suur osa saksakeelsetest perioodilistest väljaannetest olid kultuuriajakirjad või poliitilise sisuga ajalehed. Suure tähendusega Eesti kultuuriloo jaoks oli nädalakiri *Das Inland* (1836-1863), mis asutati Tartus õigusteadlase ja ajaloolase professor Friedrich Georg von Bunge (1802-1897) poolt ja mida enamuse ajast Bunge ka ise toimetas (Kurvits ja Pallas 2014: 17-18). *Das Inland* oli üldkultuuriline ja populaarteaduslik ajakiri, sisaldades uurimusi ja materjale ajaloost, geograafiast, statistikast, kirjandusest, kunstist, samuti uudiseid eri paikkondadest ja poleemilisi artikleid (Jansen 1994: 285-286; Kärssin 1998: 9).

1859. a hakkas Riias ilmuma poliitilis-kultuuriline ajakiri *Baltische Monatsschrift*, mida anti pikemate ja lühemate katkestustega välja kuni 1931. a. Ajakirja programm oli esimene Baltimaadel trükitud märguanne avaliku vaimu pöördest Venemaal ja balti elu uuendamise vajadusest selles vaimus (Matsulevitš 1987: 105). Selle asutajad ja esimesed toimetajad olid riigiametnik Karl Johann Theodor Bötticher (1819-1901), jurist ja poliitikategelane Hermann Alexander Faltin (1819-1899) ning raamatukoguhoidja ja ajakirjanik Georg Bartholomäus Berkholz (1817-1885) (Kurvits ja Pallas 2014: 11).

Esimesi päevalehti Balti provintssides 19. sajandi teisel poolel oli *Revalsche Zeitung*, mis ilmus 1860-1914 ja 1930-1940 Tallinnas. Ajalehe esimesed väljaandjad ja toimetajad oli Tallinna poliitik ja hilisem linnapea Thomas Wilhelm Greiffenhagen (1821-1890) koos ajakirjaniku, ametniku ja luuletaja Friedrich Nikolaus Russowiga (1828-1906) ja Oskar Riesemanniga (1833-1880). Kuigi suure osa oma ajast oli leht baltisaksa mõisnike ja kodanluse häälkandja, oli ta tuntud liberaalse maailmavaate poolest. Seda on küll nimetatud eesti ajaleheks saksa keeles, kuid siiski oli ta mõeldud saksa lugejaskonnale ning leviski peamiselt sakslaste seas (Laigna 1974: 161).

Baltische Monatsschrift ja *Revalsche Zeitung* tähistasid päevapoliitilise pressisündi ja Matsulevitš märgib, et just baltisaksa ajakirjanduse liberaliseerumise periood jättis oma jälje ka tähtsatele eesti rahvusteadvusele (Matsulevitš 1987: 106). Ühiskondlikud arengud 19. sajandil olid lahutamatud ajakirjanduse arengust ning seejuures baltisaksa ajakirjandusel oli suur mõju eesti ajakirjanduse arengule.

19. sajandil suurenes lisaks jõudsalt mitmesuguste erialajakirjade väljaandmine. Tähtsaimaks erialase ajakirjanduse keskuseks kujunes Tartu, kuhu olid ülikooliga seoses

koondunud paljude valdkondade teadlased. Ajakirjades ilmus uurimusi näiteks astronoomia, keemia, arstiteaduse, veterinaaria, ajaloo ja keeleteaduse aladelt. Riia oli samas kujunenud tehnika ja majanduse valdkonna ajakirjade väljaandmise keskuseks seoses teadlaste koondumisega Riia Polütehnikumi juurde (Annus 1993: 9). Ilmaliku ajakirjanduse kõrval anti välja ka vaimuliku sisuga ajakirjandust. Järgmises osas annan täpsema ülevaate sellest, kuidas nad koos eksisteerisid ja selgitan, millised tegurid olid vaimuliku ajakirjanduse väljaandmise taga.

3.2. Baltisaksa vaimulik ajakirjandus

Baltisaksa ilmalikus ajakirjanduses edastati usulise sisuga sõnumeid erinevates rubriikides ja pikemaid kirjutisi ka artiklitenä välja pool kindlapiirilisi rubriike. Näiteks ajakirjas *Das Inland* avaldati 1863. a nii kohalikke kirikueluga seotud teateid kui ka misjonitööga seotud sõnumeid peamiselt välisajakirjanduse, kirjanduslike teadete ja kirjasaatjatelt tulnud sõnumite hulgas.⁹ Eraldi vaimuliku ajakirjanduse väljaandeid ilmus kuni 20. sajandi alguseni suhteliselt vähe. Annus loeb kuni 1940. a kokku 384 saksakeelset väljaannet, mis on ilmunud Eestis või Liivimaal (ja suunatud Eesti saksakeelsele lugejaskonnale) ning nendest 31 on usuajakirjad, sh 10 ilmunud või alustanud ilmumist enne 1900. a. 19. sajandi teisel poolel ilmus kokku viis vaimulikku väljaannet (Annus 1993: 7, 388-389), millest kaks olid teaduslikud või vaimulikele ja õpetlastele suunatud ajakirjad ning üks oli eraldi misjonitööle pühendatud ajakiri.

Esimene vaimuliku suunitlusega väljaanne Eesti- ja Liivimaal üldse oli Jelgavas 1774. alustanud, kaks korda aastas ilmunud teoloogiline ajakiri *Allgemeine Theologische Bibliothek* (1774-1780).¹⁰ Eesti alal ilmunud saksakeelse kirikliku ajakirjanduse algust tähistab nädalaleht *Evangelische Blätter*,¹¹ mida andis välja ja toimetas Tartu Ülikooli kirikuloo professor Andreas Kaspar Friedrich Busch (1798-1877) (Riistan 2004: 80). Leht ilmus 1832-1842 Tartus, Riias ja Leipzgis. Materjal oli jagatud rubriikideks –

---

⁹ Vt ka Beise poolt koostatud *Das Inland* artiklite registrit 1836-1863, kust leiab näiteks pealkirjade alusel hulgaliselt usuteemalisi kirjutisi (Beise 1875). Rohkem on kirjutatud evangeelse-luterliku kiriku teemadel ning välismisjonit ei ole palju käsitletud.

¹⁰ Selle väljaandja oli tõenäoliselt raamatukaupmees Jakob Friedrich Hinz (1743-1787).

¹¹ Ka *Dorpatische Evangelische Blätter*.

ajalooline ja jutustav rubriik, teoloogilised käsitlused, juhtkirjad, kõned ja jutlused, vaimulikud luuletused ja uudiskirjandus (Riistan 2004: 82).

*Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands*¹² (1838-1915) oli teoloogiline ajakiri, mis jätkas Buschi poolt alustatud rada ja see ilmus esialgu kuus korda aastas, alates 1868. a üks kord kuus. Ajakirja asutas Tartu Ülikooli rektor ja usuteaduse professor Carl Christian Ulmann (1793-1871), kes andis välja ja toimetas seda kuni 1854. a. (Kurvits ja Pallas 2014: 174). Ajakiri oli suunatud eelkõige vaimulikele ning tema põhirõhk oli praktilisel teoloogial, sisaldades teoloogide sellekohaseid käsitlusi, aga lisaks ka kirjanduse ülevaateid ning uudiseid ja ametlikke teadaandeid evangeelse-luterliku ja reformeeritud kiriku kohta Venemaal ning kirikuorganite määruseid (Riistan 2004: 84).

1859. a hakkas ilmuma teine üsnagi sarnase suunitlusega ajakiri, neli korda aastas välja antud *Dorpatier Zeitschrift für Theologie und Kirche*.¹³ Ajakirja asutaja ning kogu tema ilmumisaaja jooksul kuni 1874. a ka toimetaja oli Tartu Ülikooli süstemaatilise teoloogia professor Alexander Konstantin von Oettingen (1827-1905). Ka ülesehituselt oli väljaanne eelmisega sarnane, jagunedes kolme ossa – kirjatööd ja kõned, sise- ja välismaised teated ning kirjanduse ülevaade (Riistan 2004: 86).

Eraldi misjonitööle oli pühendatud Narvas Heinrich Hanseni kirjastuses aastatel 1863-1870 ilmunud ajakiri *Mittheilungen aus der Heidenmission*. Ajakiri ilmus kord kuus ning seda andis välja Paistu pastor ja aktiivne koolitegelane Woldemar Adolf Hansen (1823-1881). Väljaandes ilmusid väga heal tasemel ülevaated kõigist misjonivaldkondadest ning vaadeldi ka kodumaal misjonitöö heaks tehtavat (Riistan 2004: 87). Nagu Hansen ajakirja kohta ise selle ilmumisel kirjutas, oli *Mittheilungen aus der Heidenmission* mõeldud laiale lugejaskonnale, vahendades kirjutisi saksa ja inglise kirjandusest eesmärgiga laiendada evangeelsetes kogudustes teadmisi misjonitegevusest paganlikes maades (Hansen 1863). Seejuures ei avaldatud mitte ainult jutustavaid lugusid, vaid käsitleti ka põhimõttelisi küsimusi. Lisaks avaldati eraldi rubriigis uudiseid ja lühiteateid. Ajakiri kutsuti ellu, sest (ligikaudses tõlkes):

---

¹² Alates 1862. a *Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche in Russland*.

¹³ Alapealkirjaga *unter Mitwirkung mehrerer Pastoren herausgegeben von den Professoren und Dozenten der theologischen Facultät zu Dorpat*, viidates sellega, et lehte anti välja Tartu Ülikooli usuteaduskonna professorite ja dotsentide poolt koostöös paljude pastoritega.

*Kuna kallis jumalasõna on see põhi, millele me kogu oma elu rajame, nii peaks ka see (misjoni)lehekene tervitama lugejat kallist jumalasõnast pärineva tassitäie värsket veega.*¹⁴

Hansen kirjutas misjonitööst ka eesti keeles. Mõnedel andmetel on ta välja andnud misjonilehte *Tule ja wata*,¹⁵ ka on ta kirjutanud raamatu *Missioni-Tõ Tamuli rahwa seas India maal* (1861). Lisaks oli ta saksakeelse misjonilehe väljaandmisega samaaegselt abiks Johann Voldemar Jannsenile (1819-1890) *Eesti Postimehe* lisalehe *Missionär ehk sõnnumed pagganatest* (1863-1869) toimetamisel (Pallas 1987: 80). „*Eesti Postimehe*“ *Missioni-Leht* kirjutas 1900. a Hansenist kui ühest tähtsaimast misjonisõbrast meie maal, kes toetas misjonäride koolitamist, otsides selle jaoks noori mehi ja suunates neid edasi misjonitööd õppima (EP ML oktoober 1900 nr. 10: 73).

Üsna palju misjoniteemalisi kirjutisi avaldas Tartus aastatel 1864-1883 ilmunud *Kirchlicher Anzeiger für die Stadt Dorpat*. Ajalehte andsid välja Alexander von Oettingen ja ülempastor Wilhelm Schwarz (1825-1904) ning see ilmus kord nädalas, laupäeviti. Leht oli valdavalt lokaalsete huvidega, edastades teavet nädala jooksul toimuvate kirikuteenistuste, koguduste koosolekute ja teiste kirikueluga seotud sündmuste kohta Jaani, Maarja, Peetri ja Tartu Ülikooli kirikutes, sealhulgas väljavõtteid kirikuraamatutest (sünnid, surmad, kihlused, abielud). Lisaks oli kirjutisi misjoni, vaeste hoolekande ja muudel kirikuelus olulistel teemadel, kajastades suures osas üldisi eesmärke ja tegevusaruandeid ning esitades kirikustatistilisi andmeid ja ametlikku infot. Olustikukirjeldusi ei ole palju ilmunud ning misjoniteemalistes kirjutistes domineerivad kokkuvõtted misjoniseltside aastakoosolekutest ja seltside tegevusaruanded.

Venemaa saksa baptistide liit andis välja ajakirja *Der Hausfreund*¹⁶ (1889-1914). Väljaannet ennast Eesti arhiivides ei leidu, kuid Wardin Jr kirjeldab, et see ilmus iganädalaselt Riias (1893-1905 Danzigis), lehe asutaja oli Julius Herrmann ning alates 1906. a oli toimetaja lühikest aega parun Woldemar von Uexküll (1860-1952), seejärel

---

¹⁴ *Weil das liebe Gotteswort der Grund ist, auf dem wir unser ganzes Leben gründen, – soll's kein verloren Leben sein – so soll auch jedes Blättchen die Leser mit einem Becher frischen Wassers aus dem theuren Worte Gottes begrüßen* (Hansen 1863).

¹⁵ Mitmed internetiallikad viitavad siin Liivimaa vaimulike bibliograafiale, millega mul piirangute tõttu ei õnnestunud tutvuda, vt Baerent, Lenz ja Ottow 1977. Misjonilehte *Tule ja wata* ei ole ajakirjanduse bibliograafiates kirjeldatud, tõenäoliselt ei ole leht säilinud.

¹⁶ Alapealkirjaga *Eine illustrierte wöchentliche Zeitschrift für Gemeinde und Haus: Organ der deutschen Baptisten in Russland*.

Johann Lübeck koos Janis Inkega. *Der Hausfreund* edastas äratuslikku materjali, uudiseid baptistide kohta kodu- ja välismaal, kiriku-uudiseid ning misjonitööd propageerivaid sõnumeid (Wardin Jr 2013: 444-445).

Baltisaksa vaimuliku ajakirjanduse mõju eestikeelsele ajakirjandusele on olemasolevate andmete põhjal raske hinnata, kuid kokkupuutepunktid olid kindlasti olemas. Kindlasti väärivad lähemat tähelepanu Hanseni ja Jannseni misjoniväljaannete vahelised seosed, kuna Hanseni kaudu oli olemas reaalne side saksa- ja eestikeelse misjoniajakirjanduse vahel. Samuti oleks huvitav võrrelda eestikeelsete lehtede artiklitega misjoniteemalisi kirjutisi väljaannetes *Kirchlicher Anzeiger für die Stadt Dorpat* ja *Der Hausfreund*. Pikem analüüs, tekstide võrdlus ja süüvimine sellesse jääb ära magistritöö mahu ja eesmärkide tõttu.

4. Eestikeelne misjonijakirjandus 19. sajandil

4.1. Eestikeelse ajakirjanduse üldised arengud

Eestikeelse ajakirjanduse algust loetakse aastast 1766, kui Põltsamaal hakkas ilmuma peamiselt arstiteadusliku sisuga *Lühhiike õppetuis mis sees monned head rohhud täeda antakse...*. Ajakirja eesmärk oli õpetada talurahvast, et tema käsi saaks majapidamises paremini käima ja korduvalt võeti sõna ka ebausust vastu (Lumiste 1977: 14; Peegel jt. 1994: 50). Väljaande eluiga jäi küll lühikeseks (ilmus vaid aasta), kuid on tähelepanuväärne, et ette võetud suund pärisoristest talupoegadele jäi iseloomustama ka järgmisi perioodilisi väljaandeid ning sellisena muu maailma ajakirjandusest eristavaks jooneks kogu eesti ajakirjandusele.

Järgmised eestikeelsed ajakirjandusväljaanded hakkasid ilmuma alles 19. sajandil, mis oli üleüldiselt ajakirjandusele soodus kogu maailmas. Tööstusrevolutsioon tõi kaasa uusi vahendeid, mis võimaldasid infot tarbijani viia senisest odavamalt ja kiiremini – kasutusele tulid uued trükitehnoloogiad, jõudsalt arenesid transpordivõrk ja side. 19. sajand on eesti ajakirjanduse jaoks märgilise tähendusega – siia jäävad eestikeelse järjepideva ajakirjanduse sünni ja kujunemine käsikäes suurte ühiskondlike muutustega¹⁷ ning rahvusliku eneseteadvuse tekkega. *Rahvus algab ajalehega* (Hennoste ja Kurvits 2019: 11) ja ajakirjanduse ajalugu ei ole võimalik lahutada poliitilistest teguritest. Põhijoontes on eesti ajakirjandus järginud Euroopa arengumudelit, läbides samasuguse tee nagu teistegi maade ajakirjandused – algelisest uudiste tootjast ja rahvaalgustajast kuni poliitilise ja majandussüsteemi osani (Lauk 2000: 9).

Eestikeelse ajakirjanduse hälliperioodi üheks sisukamaks ja hilisema misjonijakirjanduse tekke seisukohalt tähtsaks väljaandeks oli *Marahwa Näddala-Leht* (1821-1823 ja 1825). Ajalehte toimetas Äksi koguduse pastor ja Tartumaa praost Otto

---

¹⁷ Talurahva pärisorjusest vabastamine 1816. ja 1819. a, usuvahetusliikumine 1840.-tel aastatel, maa- ja koolireformid jne.

Wilhelm Masing (1763-1832) ning oma sisult oli see eelkõige valgustuslik-populaarteaduslik ja ebausuvastane. Päevakajalisus ja operatiivsus polnud Masingule oluline ning see polnud kuigivõrd võimalikki – Venemaa tsaaririigi range tsensuuri tingimustes oli keeruline lehe väljaandmiseks lubagi saada ja sisus tuli hoiduda poliitilistest sõnumitest. Seetõttu oli pearõhk n-ö ajatul lugemisel – õpetlikel tükkidel kodumaa asjust, arutlustel usu- ja filosoofilistel teemadel, praktilistel juhtnööridel maarahvale põllutöös ja majapidamises, ilukirjandusel (Helm 1936: 15; Prants 1924: 13). Olles eeskujuks mitmetele teistele hilisematele väljaannetele, on siit ehk pärit ka eesti ajakirjandust 19. sajandil iseloomustanud õpetlik-manitsev stiil erinevalt saksakeelsetest ajalehtedest, mis enamasti olid kultuurilise või poliitilise sisuga.

Masingu nädalalehest said innustust eesti rahvusliku kirjanduse rajajad Friedrich Robert Faehmann (1798-1850) ja Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803-1882), samuti eesti ajakirjanduse rajaja Johann Voldemar Jannsen (1819-1890), kes veel aastakümneid hiljem avaldas uuesti Masingu kirjutisi *Perno Postimehes ehk Nädalilehes* ja mujalgi (Lumiste 1977: 26). Jannsen andis välja ka mitut misjonilehte. Prants väidab, et *Marahwa Nädala-Leht* avaldas Jannsenile lausa nii suurt vaimustust ja mõju, et seda kaudselt esimese Eesti püsivaks jäänud nädalalehe *Perno Postimehe* isaks võib pidada (Prants 1924: 13). Viimase asutamine Jannseni poolt (ilmunud 1857-1885) tähistas järjepideva eestikeelse ajakirjanduse algust, programmilise ajakirjanduse teket¹⁸ ning murrangut suhtumises ajakirjandusse üldse. Keiser Aleksander II troonile asumisega 1857. a hakati Venemaa tsaaririigis läbi viima mõnevõrra leebemat sisepoliitikat ja seda ka ajakirjanduse suhtes (Pegel jt 1994: 92-93). Järgnevate aastakümnete kõige olulisemateks lehtedeks kujunesidki Jannseni *Perno Postimees* ja *Eesti Postimees* (1863-1905). Lehtedes kirjutati kiriku- ja koolielust, misjonitööst, tervishoiust, põllu- ja majapidamisest, tutvustati kirjandust ja õhutati rahvustunnet (Hennoste ja Kurvits 2019: 16). Ajakirjanduse funktsioonid muutusid sel ajal mitmekesisemaks, lugeja õpetamisele lisandus tema informeerimine laias maailmas toimuvast ning meelelahutus (Kurvits 2010: 22).

19. sajandi lõpp on juba politiseeruva ajakirjanduse ajajärk, mis saab alguse kooliõpetaja ja ühiskonnategelase Carl Robert Jakobsoni (1841-1882) poolt ajalehe

---

¹⁸ Kurvits periodiseerib eesti ajakirjanduse algust järgmiselt: hälliperiood ehk mitteregulaarne ajakirjandus 1766-1857 ja regulaarne ajakirjandus Vene keisririigi ajal 1857-1918 (sh programmiline ajakirjandus 1857-1878, politiseeruv 1878-1904 ja parteipoliitiline 1905-1918) (Kurvits 2010: 21).

Sakala asutamisega 1878. a (ilmus vaheaegadega kuni 1940. a). Algusaegadel oli ta oma radikaalse rahvusliku suunaga kõige mõjukamaid, äratades tekkinud vastasrindes alalhoidlikuma ajakirjandusega rahva aktiivsemale osalemisele avalikus elus (Hennoste ja Kurvits 2019: 16; Kurvits 2010: 22). Jakobson võttis häälekalt sõna paljudel ühiskonnaelu teemadel ning ka kiriku- ja usuküsimusi käsitleti üsna tihti. Mitmeski mõttes olid need käsitlused poliitilise varjundiga, hoidudes siiski ütlema midagi „ristiusu tuuma“ vastu ja rohkem vastandudes sakslastest pastoritega (Peegel jt 1994: 146).

1880. aastate venestamissurve ajal kasvas ajakirjanduse roll informeerija ning meelelahutajana ning (rahvus)poliitiliste käsitluste asemel hakkas taas ilmuma rohkem harivat ja valgustuslikku materjali (Kurvits 2010: 22). Selle ajajärgu üks tähtsamaid ajalehti oli Tartus ilmunud *Olevik* (1881-1906, 1910-1915), mille esimene vastutav toimetaja ja väljaandja oli kooliõpetaja Ado Grenzstein (1849-1916). Leht oli asutatud vastukaaluks *Sakalale* ja esindas rahvusliku liikumise konservatiivsemat suunda, kuid venestamise toetajana sattus vastuollu ka konkureeriva rahvusliku suuna esindajate endiga (Hennoste ja Kurvits 2019: 16-17). Peamiseks vastaseks kujunes *Perno Postimehe* järglane *Postimees* (1886-1940), mida toimetasid algul muusikategelane ja keeleteadlane Karl August Hermann (1851-1908) ning hiljem poliitikategelane Jaan Tõnisson (1868-1941?) (Peegel jt 1994: 193).

Grenzstein tõi ajakirjandusse olulisi uuendusi, näiteks asus ta esimesena uudiseid temaatiliselt süstematiseerima (Hennoste ja Kurvits 2019: 16). *Olevik* on parim näide uudiste ja arvamusaluste jagamisest selgepiiriliste rubriikide vahel. Näiteks rubriik „Sõnumid Eestimaalt“ ja selle alajaotised „Kodu. Kool. Kirik“, „Keel ja Kirjandus“, „Kuritööd. Õnnetused. Segasõnumed“ või rubriigid „Soomest“, „Venemaalt“, „Mis teevad teised ajalehed?“, „Politika ringvaatus“.

Rubriikideks jagamine polnud küll võõras ka varasematele väljaannetele ja kavakindlalt hakati seda rakendama juba 1850. aastatel, kuid jäi esialgu üldisõnaliselt ja muutus detailsemaks alles 1880. aastatel (Kurvits 2010: 86, 101). Ühesuguse sisuga uudiseid võis leida erinevatest rubriikidest, näiteks misjonitööd puudutavad sõnumid võisid ilmuda nii omaette misjonitöö rubriikides kui ka välisuudiste või „mitmesuguste“ sõnumite hulgas. Lisaks lähtuti uudiste geograafilisel liigendamisel sageli uudise allika asukohast ja mitte sündmuse toimumiskohast (Kurvits 2010: 149).

Rubriikide nimetamisel olid peamisteks teguriteks tsensuur ja tollased baltisaksa ajalehed – tsensuuri nõudmised määrasid, milliseid teemasid võis üldse käsitleda ning baltisaksa lehtedelt sai eeskuju (Kurvits 2010: 156-157).

Juba esimestest regulaarsetest väljaannetest alates hakkasid ilmuma lisalehed, mis olid alternatiiviks pikematele joonealustele ja aitasid ajalehtede sisu teemakohaselt liigendada (Kurvits 2010: 163). Need sisaldasid ajatumat materjali ja võisid olla üldise sisuga või siis spetsiifilise sisuga nagu näiteks misjoni lisalehed.

4.2. Eestikeelne misjoniajakirjandus

Vaimulikku ajakirjandust on 19.-20. sajandil ilmunud Eestis küllaltki palju. Vuks esitab bibliograafilised andmed kokku 149 eestikeelse religioosse sisuga perioodilise väljaande kohta, mis on ilmunud aastatel 1847-1944, Annus ja Loogaväli loetlevad sealhulgas 63 usuteemalist ajakirja kuni 1940. a (bibliograafia sisaldab andmeid ka vaimulike ajalehtede kohta kuni 1940. a, kuid erinevalt ajakirjadest ei kajastu need temaatilises registris). Vaid 15 ajalehte ja ajakirja on ilmunud või ilmumist alustanud enne 1900. a.¹⁹

Märgatavalt hakkas väljaannete arv suurenema peale 1905. a toimunud esimest Vene revolutsiooni, mille puhkemisele andis tõuke Venemaa lüüasaamine Vene-Jaapani sõjas (1904-1905). Inimeste väärtusorientatsioonides oli toimunud nihe – kui seni oli positiivne suhe Jumalaga olnud inimese elu keskpunktiks, siis nüüd hõivasid selle koha materiaalsemad väärtused ja see omakorda muutis aktiivsemaks vaimuliku ajakirjanduse, et inimese sidet Jumalaga siiski säilitada (Pallas 2004: 19). Samas muutus pilt väljaannete osas ka mitmekesisemaks. Kuigi domineerivaks jäi luteri usk, tekkis juurde palju uusi uskkondi oma häälekandjatega. Eriti suurt mõju avaldasid ajakirjandusele vabakogudused, kuni 1944. a ilmus kokku 32 lahusuliste ajakirja (Vuks 2000: 8).

---

¹⁹ Post loeb 19. sajandil ilmunuina kokku 6 eestikeelset vaimulikku ajalehte ja ajakirja, Vuks kirjeldab 12 ajalehte ja ajakirja (sh 1 ilmunud New Yorgis), Annus ja Loogaväli toovad ajakirjade temaatilises registris välja 3 ajakirja (Post 1990: 96; Vuks 2000: 4-7, 65; Annus ja Loogaväli 2002b: 992-993). Osaliselt need nimistud kattuvad, kuid puudub ühtne kronoloogiline register, mis sisaldaks kogu vaimulikku perioodikat, seetõttu võib minu poolt kokku loetud 15 väljaannet olla veel ebatäpne. Iseseisva pealkirjaga lisade ning eriväljaannetena ilmunud vaimulik perioodika on arvestatud iseseisvate väljaannetena.

Misjonilehti ilmus 19.-20. sajandil nii eraldi väljaannete kui päeva- ja nädalalehtede lisalehtedena. 19. sajandil anti välja kokku kuut erinevat eestikeelset misjonilehte, neist kaks olid iseseisvad väljaanded (koos omaenda lisalehtedega), kolm olid ilmalike nädalalehtede lisalehed ja üks kristliku nädalalehe misjoni lisaleht.²⁰ Aastas ilmus üheaegselt 1-4 nimetust.

Misjoniajakirjanduse teke on seotud suuremate sündmuste ja arengutendentsidega Euroopas ja Aasias. Välis- ja sisemisjoni ideed tulid Eestisse koos vennastekoguduse liikumisega (Metsala 1997: 48). Suurem huvi misjoni vastu tekkis 19. sajandil Leipzigi misjoniseltsi mõjutusel ja veel rohkemgi hakati seda propageerima alates 1856. a, seotult Ida-India kaubakompanii asutamisega (Pohla 1969: 5). Terve maailma misjonitöö „südameks“ oli sel ajal Saksamaa (Pohla 1969: 18). 1841. a ühines Eesti Evangeelne Luterlik Kirik²¹ Venemaa Evangeeliumi Luteriusu Kiriku konsistoriaalse ringkonnana Saksamaal 1836. a asutatud Leipzigi misjoniseltsiga ja see võimaldas misjonitegevusest huvitatud eestlastel saada vastavat koolitust Saksamaal (Metsala 1997: 11, 48). Ühtlasi sai misjoniselts sellest koostööst Eesti kirikuga moraalset ja rahalist tuge, et oma tegevust mittekristlaste seas ellu viia.²² Kogudused toetasid välismisjonit suure armastusega, kogudes annetusi Leipzigi misjoniseltsi heaks (Lipp 1899: 34, viide Metsala 1997: 8 kaudu)²³. Alates 1856. a hakati Eesti luterlikus kirikus pidama kolmekuningapäevadel misjonipüha. Neil pühadel oli teenistustel pöhirõhk misjonil ning rahva seas levitati palju misjoniteemalist kirjandust. Leipzigi misjoniseltsi kõrval toetas Eestimaa konsistoorium veel Baseli, Hermannsburgi, Barmeni jt Saksamaa misjoniseltsi (Eesti luterliku...).

Seega oli misjonilehtedel täita oma kindel roll lääneriikide koloniaalpoliitikas. 19. sajandi keskpaigaks olid eestlased juba misjoni kui sellisega tuttavad, aga suurema huvi tekitamiseks oli veel ärgitust vaja. Erinevat laadi misjonit kajastav kirjandus (raamatud, lendlehed, brošüürid, misjonilehed ja -ajakirjad) aitas ideid levitada ning oli sellisena väga oluline propaganda vahend kiriku ja seeläbi misjoniseltside jaoks. Kui aga Euroopas ja Põhja-Ameerikas andsid misjonilehti välja misjoniseltsid, siis Eestis olid nende taga enamasti üksikisikud. On väga kaheldav, kas kõigi misjonilehtede ja -ajakirjade

---

²⁰ Misjonilehtedena olen kokku lugenud lehed, mis end ise sellistena määratlesid.

²¹ Edaspidi: ka Eesti luterlik kirikvõi Eesti kirik.

²² Uuritud misjonilehtedes esineb korduvalt üleskutseid annetuste tegemisele misjoni heaks „vaeste paganate“ seas ja esitatakse aruandeid laekunud annetuste kohta.

²³ Algallikas: Lipp, M. 1899. *Lühike kodumaa kirikulugu*. K. Buschi raamatukaupluse kuluga trükitud (Metsala 1997: 55).

väljaandmine oli just programmiline ja koordineeritud üritus, kuid on ka arusaadav, kui nõudlus selliste väljaannete järele kujunes kiriku juhtimisel või vähemalt kaasabil.²⁴ Misjonilehtede väljaandjad ja toimetajad olid mõnigi kord ise kas vaimuliku töö taustaga või vähemalt tõsimeelsed luterlased ning üleüldiselt oli kirik eestlaste igapäevaelus nii olulisel kohal, et kiriku suhtumise ja arvamusega arvestati.

Teiselt poolt kujundas nõudlust ka lugejaskonna järjest kasvav huvi suures maailmas toimuva vastu. Kajastades eelkõige välismisjonit, tõid misjonilehed (küll kallutatult) lugejani mitmesugust infot lähematest naaberriikidest ja kaugematest maadest. Misjonilehtede populaarsus oli omakorda majanduslikult kasulik lehtede väljaandjatele, töötades selle pealt teenimisvõimalust. Ärilisi huve ei tohiks misjoniajakirjanduse tekke põhjustena kindlasti kõrvale jätta, sest väljaandjate ja trükikodade omanike jaoks oli igasuguse lehe välja andmine seotud majandusliku riskiga.

Eestikeelsete misjonilehtede eelkäijateks võib tinglikult pidada eelmises peatükis kirjeldatud *Marahwa Näddala-Lehte* alusepanijana nii eestikeelsele ülemaalse levikuga ilmalikule kui vaimulikule ajakirjandusele, kindlasti aga esimest vaimulikku ajakirja *Leiwakorwikenne ehk õpetussed ja jutustamised marahwa kassuks üllespantud* (1847-1849). Väljaanne ilmus Pärnus ning seda toimetasid Pärnu pastor Ernst Wilhelm Woldemar Schultz (1813-1887) ja Karuse pastor Friedrich Wilhelm Anton Hasselblatt (1815-1870). *Leiwakorwikese* eesmärk oli vastupropaganda 1840. aastatel maad võtnud usuvahetusliikumisele, talurahva minekule apostlikku vene õigeusku seoses petlike lootustega tasuta hingemaale (Peegel jt 1994: 86). Usuvahetusliikumisega kaasnes ka väljaränne. Ajakiri oli usutavasti Saaremaa ja Eestimaa konsistooriumide väljaanne või ilmus nende toel (Lumiste 1977: 32; Peegel jt 1994: 86) ning teenis luterliku kiriku huvisid.

Kutsudes lugejat oma usutunnistusest kinni pidama, avaldati *Leiwakorwikeses* piibliseltse ja misjonitööd propageerivaid kirjutisi ning Prantsi sõnul oligi pearõhk misjonikirjeldustel. Lugejani toodi õpetlikke lugusid kaugetest maadest ja püüti ühtlasi võõrkeelseid nimesid eestlastele suupäraseks teha (Prants 1926: 15). Väljaandes toodi lisaks lühikesi teadaandeid, enamasti välismaalt. Misjoniajakirjanduse seisukohalt väärib veel tähelepanu asjaolu, et Schultz tegi hiljem koostööd ka Jannseniga, olles viimase

---

²⁴ Eestimaa konsistooriumi saab kindlasti seostada *Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa lehe* väljaandmisega, ülejäänud misjonilehtede puhul otsene seos käesoleva töö raames selgelt ei avaldu.

toimetamise aegu *Perno Postimehe* vastutav toimetaja. Siin võib näha otsest järjepidevust misjonitöö kajastamisel, mis kandus Schultzi kaudu edasi Jannseni nädalalehtedesse ja formeerus hiljem misjoni lisalehtedeks (*Perno Postimehe* lisaleht *Pagganate ö ja koit* ning kaks *Eesti Postimehe* misjoni lisalehte).

19. sajandi ajalehtede ja ajakirjade lugejaarvudest ning tiraažidest ei ole palju informatsiooni säilinud ja sealhulgas ka misjonilehtede loetavust iseloomustavad arvud on rohkem juhuslikku laadi. Põhjuseid on mitmeid, enamik sellist materjali pole meie ajani säilinud ja sedagi vähest, mis olemas on, pole teatud või osatud otsida (Paatsi 2007: 731). Lugejate arv ületas aga kindlasti tellijate arvu, sest perioodikat telliti enamasti mitme pere peale ja nii võis lugejaskond olla mitmekordselt suurem kui tellimiste arvud ja trükiarvud esialgu lubavad oletada.

Järgnevalt on lähemalt kirjeldatud käesolevas töös käsitletud misjonilehti varasemate ajakirjanduslike uurimuste ja misjonilehtedest kogutud andmete põhjal nende ilmumise kronoloogilises järjestuses, lisaks on koos tema misjonilisaga kirjeldatud ka vaimulikku, kuigi misjonile mitte spetsialiseeritud nädalalehte *Ristirahwa pühhapäwa leht*.

4.2.1. *Missioni-Leht* 1858-1862 ja selle lisalehed

Pühapäevaleht *Missioni-Leht: Jummal rigi wäljalautamisse tööst* ehk lühemalt *Missioni-Leht* (ML) oli esimene omataoliste seas ja see on sellisena andnud suuna lausa eraldi eesti oma misjonilehtede žanrile. 1858. a lõpus ilmus proovinumbr ja järgmise aasta algul hakkas ta juba regulaarselt ilmuma. Esimene oli ta veel teiseski mõttes – ML oli ühtlasi esimene Tallinnas ilmuma hakanud eestikeelne perioodiliselt ilmuv väljaanne. Kui *Perno Postimehe* ja sellega samaaegselt *Tallorahwa postimehe* ilmumahakkamine 1857. a olid olulised kultuuriloolised sündmused järjepideva eestikeelse ajakirjanduse alguse tähisena eelkõige Lõuna-Eestis, siis Tallinnas kui selle aja Eestimaa kubermangu keskuses sai järjepidev ajakirjandus alguse just ML-ga (Pohla 1969: 2).

Ajalehe taustal on loodud omamoodi veel üks eesti keelega seotud pretsedent. ML toimetaja oli Harjumaalt Nabalast pärit Johann Diesfeld (1820-1872?), kes töötas Tallinnas algul koduõpetajana, hiljem õpetajana Th. D. Lutheri tütarlaste vaestekoolis

(Kurvits ja Pallas 2014: 21). Pohla kirjeldab, et vaestekool alustas tegevust 1819. a ja Diesfeldi naine oli seal koolijuhatajaks. Alates 1845. a paiknes kool Diesfeldi majas Tallinnas (arvatavasti) Maakri tn ja Tartu mnt nurgal ning Diesfeldi algatusel hakkas õppetöö toimuma eesti keeles, mille peale paljud sakslased (esialgu) oma lapsed koolist ära võtsid. Tallinnas oli see tol ajal ainuke eestikeelne kool (Pohla 1969: 4).

Diesfeld andis välja muudki vaimulikku kirjandust (mitmed vaimulikud brošüürid 1848-1861) ning tegeles ka ise kirjastamisega ja ostis 1861. a Kelcheni trükikoja (Kurvits ja Pallas 2014: 21).

Informatsiooniallikaina kasutas toimetaja nii isiklikke kontakte kui kohalikke ja kaugemaid saksa ajalehti (Riias, Tartus, Peterburis ilmunud) ning kirjasaatjateks olid enamasti misjonitöö huvilised lugejad, aga kasutati ka PP materjale (Lumiste 1977: 56). Kaastöölisi oli kõige rohkem Tallinnast ja Harjumaalt ning nende seas oli niisama misjoni-huvilistele lisaks ka kirikuõpetajaid. Saksakeelsetest allikatest on palju kasutatud Leipzigi misjoniseltsi materjale ja mõnikord on kasutatud veel vene- ja ingliskeelseid allikaid (Pohla 1969: 7). Suurema osa leheartiklitest kirjutas toimetaja aga ise kokku ja tihti vestles ta leheveergudel ka vahetult lugejaga nagu varasemale eesti ajakirjandusele üldse omane oligi (Lumiste 1977: 56-57).

Ajakirjandusajaloolaste abil on üsna palju informatsiooni levinud *Missioni lehhe Lissa* kohta, vähem on aga kirjeldatud põhilehe enda sisu. ML eesmärk oli propageerida misjonitööd ja kaasa aidata selle edenemisele, koguda selle jaoks annetusi ja värvata uusi misjonäre, oma suunitluselt oli ta täiesti luteri usu ideoloogia teenistuses (Pohla 1969: 5, 7), käsitledes kõiki küsimusi just sellelt seisukohalt. Näiteks pooldab leht kolonialiseerimist, sest see toob kaasa ristiusu, ega mõista „paganaid“ (Pohla 1969: 104).

ML ise kirjutab oma esimeses numbris, et Saksamaal, Inglismaal ja mujalgi on sajandi algul asutatud misjoniseltse, mis *waeste pagganatte hädda peale mõtlesid*. Välja läkitatud misjonärid kirjutavad oma tegemistest ja misjoniseltsid trükivad neid kirjutisi, et laiale maailmalegi neid jagada. ML viitab veel sellele, et juba ligi 20 aasta eest on hakatud saksakeelseid lehti eesti keelde tõlkima ja misjonitundides rahvale ette lugema (ML 21.12.1858 nr. 1: 1-2).

Lehe eesmärk oli kaasaaitamine misjonitöö elavdamisele, annetuste kogumisele misjoni heaks ja misjonäride värbamisele (Pohla 1969: 5). ML ambitsioon oli abistada lugejat koduse jumalateenistuse ja misjonitunni läbiviimisel tarvis ning algas enamasti

palve ja soovituslike pühakirja salmidena. Sellele järgnesid mitmesugused sõnumid ja sarnane struktuur kordub ka hilisemates misjonilehtedes. ML sisaldas kirjutisi misjonitöö edenemisest, misjonäride aruandekirju Leipzigi misjoniseltsile, infot misjonäride koolitamisest, kirjeldusi „paganate“ kommetest, mitmesuguseid õpetlik-manitsevaid lugusid ning ei unustatud ka piiblisalme ja -lugusid koduste jumalateenistuste tarvis. Sõnumeid edastati järgmistes rubriikides, millest juba nähtub, kuidas defineeriti rahvaid kristluse poolt vaadatuna (kõik teised rahvad peale kristlaste, juutide ja muhameedlaste on määratletud paganatena):

- Könned Ristirahwast
- Könned Pagganattest
- Könned Israeli rahwast
- Muhamedi ehk Türgi rahwast
- Kennad luggud ja salmid

Väiksemad nupukesed olid vahel ka misjoniannetustest, uutest raamatutest jms. Enamik ajalehe kirjutisi oli seotud usuteemadega, kuid läbi ja lõhki „papikeelsust“ on Diesfeld püüdnud ilmselt vältida, et oma lugejaid mitte eemale peletada (Pohla 1969: 5-6).

Kuigi ML oli vaimulik väljaanne, siis misjonitöö sõnumitega tuli kaasa ka hulgaliselt kirjeldusi võõrastest maadest Euroopast Aasia, Aafrika ja Ameerikani välja. Lisaks toodi ära ka lühiseletusi erinevate paikade geograafia, looduse, rahvaste, kommete kohta (Peegel jt 1994: 111). Vaatamata kiriklikule mentaliteedile tegi ML ära väga suure töö eesti rahva harimisel ja tema geograafilise horisondi avardamisel. On päris kindel, et just paljude eksootiliste maade ja rahvaste kohta said lugejad esimest korda informatsiooni Diesfeldi toimetatud ajalehe vahendusel (Pohla 1971: 28). Seejuures pole vähe oluline ka asjaolu, et varasemate ajalehtede esitusviis oli huvitavam ja nauditavam lugeda kui tolleaegsete geograafiaõpikute tekstid ning esitatu oli tihti seostatud mingi huvitava sündmuse või faktiga, mis soodustas ka meeldejätmist (Peegel jt 1994: 112).

Alates 1859. a saatis lehte ilmalik lisa *Missioni lehhe Lissa* (MLL), mis avaldas kohalikke teateid ning põnevaid uudiseid kaugemalt. Kui tavaliselt oli vaimuliku sisuga lisaleht mõne ilmaliku põhilehe kaasanne, siis Tallinnas oli see hoopis vastupidi. Leht

ilmus iganädalaselt ja valdavaks olid lühisõnumid, sest ruumi nende jaoks oli vähe kasutada (Lumiste 1977: 56). Kuigi MLL teemad olid ilmalikumad, olid ka need enamasti võrtsitatud jumalasõna või moraaliõpetusega (Peegel 1971: 11). Peamised osad või rubriigid olid „Issama asjust“ ja „Wöeralt maalt“. Olulisemad teemad, mida lisalehes lahati, olid haridus, võitlus ebausust vastu ja haiged (ravi ja hooldamine), neile lisandusid veel teated õnnetustest, kuritegudest jms maisemad, nii kohaliku kui Vene keisririigi tähtsusega teadaanded, samuti kuulutused (Lumiste 1977: 56).

Mõnevõrra võiks lehte pidada ka politiseerituks – kajastati veel näiteks välispoliitilisi sündmusi. Kõik see, mis jäi üle misjoniteemadest ja põhilehte ei sobinud, paigutati lisalehte. Tähelepanuväärne on siinjuures, et võitlust ebausust vastu on peetud ilmalikuks teemaks ja tekitab tänapäeva lugejale sellega veidi segadust. Terminoloogiline segadus oli ajastule küll ka üldiselt omane, sel ajal alles hakkasid kujunema paljudki tänapäeval tuttavad eestikeelsed mõisted. Arvatavasti eristati selgelt misjoniga seotud teemad muudest vaimuliku elu teemadest, mis paigutati kõik eelkõige ikkagi lisalehte, isegi kui seda on deklareeritud ilmalikuna. Mõnikord oli jaotus seotud ka lihtsalt leheruumi piiratusega. Lisaleht pühendas palju tähelepanu veel näiteks prohvet Maltsveti usulistele ja valge laeva ootajaile, samuti Tallinna kirikute tutvustamisele (Lumiste 1977: 57).

1861.-1862. a saatis ML veel eraldi lastele mõeldud misjonileht, üks kord kuus miniformaadis ilmunud *Arruldane Missioni Lissa-Leht*. See jäi 19. sajandil ainukeseks eestikeelseks kitsamale lugejasegmendile suunatud misjonileheks.²⁵ *Arruldane Missioni Lissa-Leht* esitas lihtsamaid seletusi misjonitööst ja paganate õpetamisest, tuues muuhulgas eeskujusid n-ö lapsmisjonäride lugudest. Need olid lood lastest lastele.

Üldiselt oli ML kohaliku tähtsusega ajaleht ning üle Eesti ei ulatunud. Peegel märgib MLL kohta, et see aitas aga kindlasti kaasa tallinlaste eestikeelse ajalehelugemise traditsiooni kujunemisele ning eriti tuleb hinnata seda asjaolu arvestades, et Tallinn oli sel ajal rohkem saksa linn kui eesti linn (Peegel 1971: 20). Lehe väljaandmise lõpetamist 1862. a juunis on seostatud peamiselt Diesfeldi majanduslike raskustega. Oma osa võis siin olla sellel, et 1861. a hakkas ilmuma uus misjonileht *Pagganatte ö ja koit*, mida

---

²⁵ Euroopas ja Põhja-Ameerikas olid suurematel misjoniseltsidel sageli erinevad väljaanded erinevatele huvigruppidele, nt lastele, naistele, keskklassile, „intelligentssele lugejale“ (Jensz ja Acke 2013b: 13).

toimetas rahva seas populaarne ajakirjanik Johann Voldemar Jannsen ja see ilmselt kahandas ML tellimisnumbreid.

4.2.2. *Pagganatte ö ja koit* 1861-1865

Pagganatte ö ja koit (PÖK) ilmus Eesti esimese suurema ajakirjaniku, Johann Voldemar Jannseni (1819-1890) poolt 1857. a asutatud *Perno Postimehe ehk Näddalilehe* (PP) lisalehena. Jannsen avaldas palju misjonitööga seotud teateid juba PP-s, enne misjonilisa ilmuma hakkamist. Näiteks kirjutab ta 1857. a misjonitöö probleemidest Kagu- ja Ida-Aasias (Klaassen 1994: 300-301). Misjoniuudised võtsid enda alla suure osa ning need ilmusid eraldi rubriigis „Sannumed pagganatest ja misjonitööst“, misjonitööst rääkides sai ta lugejatele tutvustada kaugeid maid ja rahvaid (Seppius ja Lauk 1987: 31; Lauk 1987: 42). Kuigi Jannsen oli ise läbi ja lõhki luterlane, siis tema misjonitööd käsitlevad ülevaated olid pigem geograafilist ja etnograafilist laadi õpetuslikud kirjutised, mis ei olnud niivõrd laetud usulisest propagandast, sageli olidki need pühendatud just kaugete ja eksootiliste maade tutvustamisele (Peegel 1957: 919) ning tavaline oli ka see, et selgitati lisaks täpsemalt, kus see või teine maa asub. Seejuures vääriv veel märkimist, et kuigi Jannsen oli üldiselt sallimatu „väärusuliste“ suhtes, siis kolonisaatorite metsikusi võttis ta solvanguna ristiinimesele ega kiitnud heaks koloniaalpoliitika tagamõtet (Peegel 1957: 919, 921). Välismaiste uudiste allikaiks olid tavaliselt välismaised ajalehed, kust uudised jõudsid siia enamasti baltisaksa ajalehtede kaudu (Peegel jt 1994: 97). Väga oluliseks pidas Jannsen lugejate kaastööd (Seppius ja Lauk 1987: 21).

PP esimene vastutav toimetaja (1857-1864) oli EELK Pärnu Eliisabeti koguduse²⁶ pastor Ernst Wilhelm Woldemar Schultz, kes oli varasemalt olnud usulise propaganda ajakirja *Leiwakorwikenne* toimetaja. Usutavasti tema mõjul kandusid PP-sse vaimuliku ajakirjanduse ideed ning sealhulgas misjonitegevuse kajastamine PP-s ja hiljem PÖK-s.

Jannseni misjonilehte võib pidada omal moel *Missioni-Lehe* mantlipärijaks, igal juhul võib arvata, et sellest sai ta vähemalt eeskuju. Selleks ajaks, kui viimane oma kõigest mõneaastase ilmumise järel ilmumise lõpetas, oli ka PP oma lisalehena

---

²⁶ Edaspidi: ka Pärnu Eliisabeti kogudus või Eliisabeti kirik.

misjonilehte aasta jagu välja andnud ja sellega Diesfeldile konkurentsi pakkunud. Jannsen kirjutab PÖK esimeses numbris, et juba 1858. a on ta saanud signaale sellest, et lugejad soovivad vaimulike sõnumite jaoks eraldi väljaannet:

Se polle mitte illus, et „Postimehhe“ ilmalikkud ja waimolikkud sönnumed keik seggaminne ühheskous seiswad, nago mitmesuggune roog ühhes waagnas. Mitto innimest tahhaksid Jummalä rigi lautamisse tööst, pagganatte maal pitkemalt ja laiemalt kuulda; ... (PÖK 01.02.1861: 1).

Jannsen selgitab ühtlasi, et kuna ta oli teadlik Diesfeldi kavatsusest misjonilehte välja anda, siis ta ei tahtnud seda sammu tol korral ette võtta, aga nüüd paluvad lugejad taas misjoni lisalehte, sest „seda on väga vaja“ (PÖK 01.02.1861: 1-2). Misjonileht oli muude põhjuste kõrval üks viis kanaliseerida kõik sellised teated ühtekokku.

Lisaleht oli uuenduslik võte eesti ajakirjanduses, sellisena ei olnud perioodikat seni veel välja antud. PP-ga algas seega uus traditsioon eesti ajakirjanduses, kui nädalalehele lisandus kaks korda kuus ilmuv lisaleht (Aru 2002: 23). Lugejate arv oli üpris suur, näiteks 1863. a oli PP-l 2200 tellijat ning lisalehel 800 tellijat (Helm 1936: 31). Nii PP kui PÖK populaarsuse taga oli suuresti toimetaja Jannsen ise, kelle lähenemine lugejale oli personaalne ja kelle kirjutised tegid talurahva üldise harimise mõttes ära väga suure töö. Sageli on viidatud sellele, et Jannsen mõnevõrra jätkas Masingu ja Kreutzwaldi rahvavalgustuslikke traditsioone, ent tema suhtumine polnud kaugelt nii ratsionalistlik (nt Peegel 1957: 919).

1863. a lahkus Jannsen PP toimetusest, kolis Tartusse ja asutas seal uue ajalehe *Eesti Postimees*. Pärnusse jäi lehti toimetama Caspar Franz Lorenzsonn (1811-1880), tegevtoimetajana 1863-1877 ja vastutava toimetajana 1864-1879. Lorenzsonn oli kohaliku Eliisabeti kiriku köster, sama koguduse liige kui PP eelmine vastutav toimetaja Schultz. Hiljem vahetus toimetaja veel mitmeid kordi. Lugejate arv hakkas sellest ajast nii põhi- kui lisalehel langema, kuna uue toimetaja ajakirjanduslikud võimed olid väidetavalt tagasihoidlikumad ning Jannseni sõnul oli ta küll „hea mees“, aga püssirohtu polnud rohkem leidnud kui Jannsen ise (Seppius ja Lauk 1987: 13). Lorenzsonn kirjutas ajalehte manitsevas vaimus (Kurvits ja Pallas 2014: 96). Kuigi PP ilmus veel 1880. aastani, jäi enne ülemaalse levikuga olnud leht nüüd kohaliku tähtsusega ajaleheks (Helm

1936: 32) ning PÖK lõpetas ilmumise sootuks varem. Nagu kirjutab misjonilehe viimane, 23. juunil 1865. a ilmunud number (toimetaja oli sel ajal Johann Heinrichsen (1824-1881)):

Jubba mitto aastat olleme lootnud, et „Perno Postimehhe“ lissa lehhe „Pagganatte ö ja koit“ luggejatte arro aega möda suremaks piddi minnema, agga keik lotus ja otus on asjata olnud, ja nende arro wimaste aastate sees weel wähhänend, ehk kül wäljaandjad iggapiddi püüdsid sedda Eesti rahwa mele pärrast tehha egga ühtegi waewa kartnud. Et sepärrast wöimata on, sedda lehte „Pagganatte ö ja koit“ weel wälja anda, sest siis lõppeb se selle 13. numrega ärra ja saab selle assemel mitme Postimehhe sõbra nõuandmisse peale üks teine lissa leht tulles selle nimme al: „Löbbus Juttustaja“, armsaks aeawiteks, ... (PÖK 23.06.1865 nr. 13: 104).

Jannseni alustatud misjoni lisalehe PÖK hoog oli esialgu küll paljutöötav, kuid toimetajate vahetudes muutus kirjutiste senine mahlakas stiil õpetlik-manitsevamaks ning lugejate huvi raugedes vahetas misjonilehe välja lõbusam ajaviitelugemine.

PÖK oli mõeldud eestlugejale abiks koduse jumalateenistuse või misjonitunni pidamisel, kui eestlugeja ise ei oska sõnu seada ning sisaldas salme, laule ja palveid selleks puhuks. Lisaks oli hulgaliselt äratusliku loomuga ja loomulikult misjonit propageerivaid kirjutisi. Üldiselt ei olnud lehes selgelt eristatavaid rubriike, kuid aeg-ajalt kordusid siiski jaotised „Pagganatte willetsus“, „Muud missioni sõnnumed“, „Kuld iwwad missioni põllo peal“. PÖK algas tavaliselt laulu ja palvega, millele järgnes mõni pikem lugu „paganatest“ kusagil kaugel. Rohkem kirjutati Indiast ja Aafrikast ning sekka oli lugusid Uus-Meremaalt, Paapua Uus-Guineast, Hiinast, Madagaskarilt ja mujalt. Näiteks kirjutati Indiast PÖK-s kokku 34 korral (Kuuler 1988: 8) samal ajal, kui Jaapanist vaid 9 korral.

Materjale sai Jannsen ilmselt saksakeelsetest lehtedest, kuigi viidatud neile ei ole ning tihedam side paistab toimetamisel olevat olnud Leipzigi misjoniseltsiga, sest seal korraldatud misjoni aastapähadest jt üritustest antakse põhjalikke ülevaateid (Kuuler 1988: 7). Misjoniseltsidest kajastati veel Hermannsburgi ja Baseli, lisaks vennastekoguduste tegemisi. Ühed võtmeisikutest materjalide kogumisel olid kindlasti

toimetajad Schultz ja Lorenzsonn ning võimalik, et nende kaudu organisatsioonina ka EELK Pärnu Eliisabeti kogudus.

4.2.3. *Eesti Postimehe* misjoni lisalehed 1863-1869 ja 1896-1904

Kuigi Jannsen oli *Perno Postimehe* viinud õitsengule, siis ise ta sellest palju majanduslikku tulu ei saanud ja nii kui ta uue lehe välja andmiseks loa oli saanud, suundus ta kohe Tartusse, et seal iseseisvalt *Eesti Postimeest* (EP) (1863-1905) välja andma hakata (Helm 1936: 32). Ajalehe proovinumber ilmus 1863. a ja alates 1864. a ilmus leht iganädalaselt. Jannsen võttis Tartusse kaasa nii oma kirjutamise stiili kui Pärnus alguse saanud lisalehtede traditsiooni, mis suurema hoo saigi just Tartus sisse. EP-l ilmus kuni 1905. a kokku kümme eriteemalist lisalehte ilmumiskestusega 1-20 aastat²⁷ ning misjoniteemalisi oli neist kaks – *Missionär ehk sõnnumed pagganatest: Eesti Postimehhe II lissaleht* (MSP) (1863-1869) ja „*Eesti Postimehe*“ *Missioni-Leht* (EP ML) (1896-1904).

EP mõlema misjonilisa esimestes numbrites antakse sissejuhatuseks selgitus lehtede eesmärkidest, selgitatakse misjonitöö olemust ja kutsutakse lugejat üles misjonile kaasa aitama. Rõhutatakse kristlase kohust armastada ligimest.

Õppetajad kirrikudes waljo healega ja missionilehhed tumma suga andwad meile selle külwamisse ja leikusse töö eddasi minnemisest järgi möda teadust. Sedda tahhab ka sesinnane missionileht holega tehha, /.../ Pagganad ei armasta kül mitte Jummalat, agga Jummal armastab neid ja kässib meid seddasamma tehha. No tehkem siis ja tehkem südamest (MSP 01.01.1864 nr. 1: 2).

Pagana rahwaid ristiisku pöördes harib ta neid. Metslased saawad haritud inimesteks. Aga pääülesandeks jääb ikka: Maailma rahwaid Jeesuse jüngriks teha. Matt. 28, 19. Kui mission sellest ülesandest õieti jagu saab, siis saab ta neile rahwaile ka ajaliku olemise poolest õnnistuseks. Matt. 6, 33. (J. Bergmann'i raamatust: „Missionitöö rahwakoolis“.) (EP ML 1896 nr. 1: 2).

---

²⁷ Ülevaatlik tabel kõigist lisalehtedest koos nende toimetajatega vt Pallas 1987: 88. Mõned daatumid võivad tabelis siiski eksitavad olla, hilisemate uurimustega on neid korrigeeritud.

MSP saatis EP-d kohe algusest peale (proovinumber ilmus 1863. a), samal ajal koos lisalehega *Eesti Postimehhe juttotubba: Eesti Postimehhe I lissaleht*. Misjonileht ilmus iga kahe nädala tagant ja toimetas teda kuni 1868. a Jannsen ise, nii nagu põhilehtegi. Võib arvata, et seda saatis vähemalt esialgu samamoodi suur edu nagu EP-d ennast. Suurem osa endisi PP lugejaid tuli juba alguses uue ajalehe juurde üle ning juba 1864. a lõpuks tõusis EP lugejate arv 1700-le, lisade lugejate arv veel peale selle (Helm 1936: 32).²⁸ Nagu PP aegadel, ei olnud ka praeguse misjonilehe jutud ainult jumalasõna levitamine, lugejale tutvustati võõraid maid ja rahvaid, nende kombeid ja elulaadi. Toimetamisel olid abiks kirikuõpetajad, näiteks Paistu õpetaja Woldemar Adolf Hansen (Pallas 1987: 80). Hansen andis ise aastatel 1863-1870 välja saksakeelset misjoniajakirja *Mittheilungen aus der Heidenmission*.

MSP on kirjutamise stiililt ja struktuurilt mõneti sarnane Jannseni eelmise misjonilehega *Pagganatte ö ja koit*. Siiski, koduse jumalateenistuse pidamist enam nii palju silmas pole peetud ning palved ja laulud selleks ilmuvad vaid kord kuus, igakuise misjonitunni pidamiseks. Alates 1865. a jäetakse lugejate soovitusel palve ära lootuses, et

need, kes missionitundi mõistwad pidada, ka ommast süddamest kohhalist palwet mõistwad tehha. Issand ei wata jo trükkitud sõnnade peale (MSP 06.01.1865 nr. 1: 1)

ja palve asendub kirjatunnistusega. MSP suund on olnud kodune misjonitöö, lugejale selgitatakse piiblisõna ja esitatakse välismisjoni kõrval järjest enam lugusid koduse misjonitöö tähtsusest. Korduvalt kajastatakse Leipzigi jt misjoniseltside tegemisi. 1868. a teatatakse, et Eestist kogutud annetused lähevad Leipzigi misjoniseltsile ja selle kaudu edasi India tamuli rahva heaks (MSP 20.11.1868 nr. 24: 1). Enamasti ei ole sõnumid jagatud kindlapiirilistesse rubriikidesse, avaldatud on tavaliselt pikemaid lugusid erinevatel misjoniga seotud teemadel.

---

²⁸ See number näitab pigem siiski tellijate arvu ja võib veelgi suurem olla, näiteks Pallas märgib, et tellijate arv tõusis esimese aasta jooksul 300-lt 2210-le (Pallas 1987: 50, vt ka Peegel jt 1994: 116-117).

1869. a toimetas MSP-d mõned numbrid Carl Hohlfeld, viimased numbrid taas Jannsen. Väljaandmine lõpetati samal aastal lugejate vähesuse tõttu (Lumiste 1977: 60), lisaleht *Eesti Postimehhe juttotubba* ühendati põhilehega ning misjonilehe vahetas välja kuukiri *Eesti Põllomees kõige eesti põllomeestele*, mis oli asutatud juba 1858. a Liivimaa Suurpõllumeeste Ühingu poolt (Helm 1936: 33; Pallas 1987: 81).

Misjoniteemad tulid lisalehena tagasi enam kui veerand sajandit hiljem: 1896. a, kui EP-d oli mõni aasta varem toimetama asunud August Busch (1868-1922). Eelkõige ärimees, raamatukaupmees ja kirjastaja Bush oli ostnud EP 1893. a Karl Jakob Tülkilt (1830-1918), viis selle Tartust Tallinna ning oli ühtaegu nii lehe väljaandja kui vastutav toimetaja. Lehe populaarsus oli Tülki nõrga toimetamise töö tõttu langenud (Kurvits ja Pallas 2014: 173), kuid Busch nägi lehel veel perspektiivi. Tema eestvõtmisel anti välja arvukalt lisasid. Ka nüüd ilmus misjonilisa esialgu iga kahe nädala tagant ja selles tutvustati misjonitööd mujal maailmas, selle kõrval teiste rahvaste kombeid ja ajalugu, kuid samuti kohalike kirikuõpetajate tegemisi (Pallas 1987: 84). Aja jooksul kuivas lisa teiste kõrval aga kokku, ilmudes sajandivahetusel vaid kord kuus ja alates 1904. a üldse ainult paar korda aastas. Pallas nendib, et kristlik sisu ei kõitnud lugejaid juba Jannseni ajal (Pallas 1987: 84).

EP ML-s ei avaldatud enam palveid ja salme koduse jumalateenistuse ega misjonitunni pidamiseks ning kogu leheruumi täitsid enamasti pikemad kirjeldused misjonitööst. Seejuures on varasemate misjonilehtedega võrreldes suhteliselt vähem lugusid kaugetest maadest ning suurem rõhk on sõnumitel lähemast piirkonnast ja õpetlikel lugudel, mis ei ole seotud konkreetse kohaga. Avaldati misjonäride elulugusid ja misjoniseltside aruandeid. 19. sajandi lõpul tekkinud usulise ärkamisega seoses oli tähelepanu pöördunud rohkem oma usule ja viidatakse ka allikate nappusele. Näiteks kutsutakse 1900. a lugejaid üles kaastööle ja eriti oodatud on lood paganatest, aga et seda palju pole siiski loota, siis ka sõnumid kodusest misjonitööst on teretulnud (EP ML jaanuar 1900 nr 1: 8). Seoses sajandi lõpul tekkinud koostööga Eesti luterliku kiriku ja Soome misjoniseltsi vahel, mille kaudu hakati nüüd ka Soomes Eestist pärit misjonäre koolitama, kajastas leht Saksa misjoniseltside kõrval üsna palju ka Soome misjoniseltsi tegevust. Lühisõnumeid avaldati rubriikides „Sõnumid sõjamaalt“, „Pühalt maalt“, „Uuemad sõnumid misjonipõllult“, „Mõnesugused sõnumed“, „Seda ja teist“ jt.

Allikaid on rohkem ära mainitud kui varasemates lehtedes ja lisaks saksakeelsetele on nimetatud veel näiteks soome- ja lätikeelseid allikaid. Ajakirjanik Jakob Ploompuu vahendusel jõudis lehte näiteks lugusid soome misjonilehtedest. Anonüümsete autorite osakaal väheneb järjest ja suuremal osal artiklitest on all nimed või vähemalt initsiaalid.

4.2.4. *Missioni Lehhed* 1869-1875 ja selle lisaleht

Missioni Lehhed alapealkirjaga *allustued Werdau linna Missioni abbiseltsi polest nüüd mitme õppetaja abbiga välja antud Sakseni kunningrigis* (MLd) oli Saksamaal Zschopaus diakon Härtingi poolt välja antud, Julius Klinkhardti poolt Leipzigi trükitud ning Riist raamatukaupluste kaudu tellitav ajaleht. Tõenäoliselt oli väljaandja Rudolf Härting (1832-1883), kes teenis alates 1862. a diakoni ja peadiakonina Werdaus, alates 1864. a diakonina Zschopaus, alates 1869. a asedirektorina Leipzigi misjonimajas ja alates 1872. a pastorina Knauthainis (Pfarrerbuch Sachsen 2019).

MLd võis olla Werdau abiseltsi, Leipzigi misjoniseltsi või Härtingi enda väljaanne. Miks leht ilmus ja mis seos oli Härtingil Eestiga, jääb uurimistöö raames selgusetuks, kuid asedirektori positsioon Leipzigi misjonimajas lubab oletada otseseid seoseid Eesti kirikuga ja et leht oli Leipzigi misjoniseltsi enda väljaanne. Võimalik on veel lisaks, et Härtingil oli eesti taust või oli tal seos Leipzigi misjonikoolis õppinud ja misjoniseltsi poolt lähetatud eesti misjonäride kaudu. Esimesed Leipzigi misjoniseltsi poolt lähetatud eesti misjonärid olid Arnold Wilhelm Nerling (1837-1902) ja Heinrich Alfred Grubert (1848-1876), mõlemad misjoneerisid 1860.-1870. aastate paiku Indias (Metsala 1997: 31, 33, 53-54).

Igal aastal ilmus kuus pealehte ja kolm lisalehte. Lehte anti välja 8-12 keeles – peale eesti veel peamiselt saksa, prantsuse, rootsi, hollandi, slovaki, vendi²⁹ ja läti keeles. 1874. a lisandus poola keel ja aeg-ajalt on keeli üles lugemata märgitud, et leht ilmub 12 keeles. Seega oli tegemist rahvusvahelise väljaandega ning eeldatavasti sisaldas see

---

²⁹ Sorbid (ek nimetatud varasemalt vendideks) olid lääneslaavlased, kes elasid Visla ääres ja sellest lääne pool, germaanlaste naabruses. Tänapäeval vähemusrahvusena Saksamaa idaosas Saksimaal.

sarnast materjali kõigis neis keeltes. MLd levis peamiselt pastorite kaudu (Peegel jt 1994: 215).

Pealehes jagati teadmisi evangeeliumi- ja misjonitööst laias maailmas. Lisalehes levitati teateid Leipzigi misjoniseltsi tegevusest. Iga üksiknumber oli tervik, mis pühendatud mõnele konkreetsele geograafilisele piirkonnale või rahvale. Näiteks on eraldi numbrites juttu Aasiast, Ameerikast, Austraaliast ja Aafrikast või mõnest väiksemast piirkonnast nagu Madras või India, mõnikord isegi läbi mitme ajalehenumbri. Kuigi neis kirjutistes avaldub üsna ühepoolne pilk luteri misjonäri pilgu läbi, näiteks halvustav suhtumine „paganatesse“ ja katoliiklastesse (Peegel jt 1994: 215), olid need samuti nagu teisedki misjonilehed, üldiselt väga hariva loomuga.

MLd on esitanud ka aruandeid misjonitöö jaoks korjatud annetustest (Peegel jt 1994: 215). Näiteks on 1874. a kogutud Liivimaa Eesti kihelkondades kokku 1608,8 rubla paganate heaks ja 507,8 rubla juutide heaks ning MLd on avaldanud aruande kihelkondade ja koguduste kaupa (MLd 1874 lisaleht nr. 3). Sellest saab järeldada, et kuigi MLd oli rahvusvaheline väljaanne, oli tegemist siiski lokaliseeritud väljaandega. Ainukesena eestikeelsetest misjonilehtedest puudus MLd-l märke tsensuuri kohta. See on ka arusaadav, sest lehte anti välja Saksamaal (samal ajal kogu Venemaa keisririigis ilmunud ajakirjandus pidi enne avaldamist läbima tsensuuri üksiknumbrite kaupa).

Uurimistöö käigus ei õnnestunud tuvastada, mis oli MLd n-ö emaleht, kuid huvitav oleks võrrelda eestikeelseid numbreid näiteks Leipzigi misjoniseltsi väljaandega *Blätter für Mission: Ein Volksmissionsblatt der Leipziger Mission* (1863-1939).

4.2.5. Ristirahwa pühhapäwa leht 1875-1919 ja selle misjoni lisaleht

1875. a alustas Tallinnas ilmumist Eestimaa konsistooriumi häälekandja *Ristirahwa pühhapäwa leht* (RPL), mille esimene toimetaja oli Keina pastor Anton Hermann Haller (1833-1905) ja alates 1877. a Kuusalu pastor Woldemar Friedrich Kentmann (1833-1901). Kentmann oli ühtaegu nii toimetaja kui väljaandaja kuni 1896. a ja peale seda jätkas toimetamist veel elu lõpuni, seejärel oli toimetajaks pastor Konstantin Thomson (1865-1938) ning 1906-1919 ajakirjanik ja ajakirjandusajaloolane Hindrik Prants (1858-1932).

RPL eesmärk oli levitada ja tugevdada kiriku mõju eesti rahva hulgas (Lumiste 1977: 202) ning vähendada vene õigeusu ja lahusuliste mõju luteri usule (Vuks 2000: 6). Põhirõhk oli vaimulikel kirjutistel, kuid leht sisaldas ka ilmalikke teateid ning püüdis ühiskondlikelgi teemadel kaasa rääkida. Poliitikas ta siiski silmapaistvat seisukohta ei saavutanud, leht oli poliitiliselt alalhoidlik ja saksasõbralik (Helm 1936: 36-37). Esialgu ei saanud lehe asutaja Haller poliitiliste artiklite avaldamiseks lubagi, ta sai selle alles hiljem ja võis siis päevapoliitikas sõna võtta. Oma avalikult konservatiivse suuna tõttu oli ta paljudele uuendusmeelsematele lugejatele lausa vastumeelt (Peegel jt 1994: 133). Eelkõige seisis RPL saksameelse pastorkonna huvide eest, moodustades teiste baltisakslaste poolt välja antud, kuid eestikeelsete lehtedega ühise vastasrinde demokraatlike lehtede ühisrindele eesotsas *Sakalaga* võitluses konsolideeruva rahvusluse õiguste eest, mis ohustas Balti erikorda (Peegel jt 1994: 166-169). RPL kritiseeriti seetõttu tugevalt, siiski oli tal lugejaid piisavalt palju, osutudes kõigist 19. sajandi vaimulikest ajalehtedest majanduslikult tugevamaks (Lumiste 1977: 202).

Teiste religioossete teemade seas nagu pühakirja õpetus (millega leht sageli algas) ja muud õpetussõnad, vahel ka laulud ja salmid, ilmus pühapäevalehes ka misjoniteemalisi lühemaid ja pikemaid kirjutisi. Nagu misjonilehtedeski, olid need enamasti seotud kaugete ja eksootiliste maadega ning sisaldasid endas jumalasõna kõrval kirjeldusi neist paikadest, inimestest ja „paganate“ hämmastama panevaist kommetest.

1877.-1887. a andis Kentmann välja misjoniteemalist lisalehte *Ristirahwa pühapäewa lehhe lissa leht* (RPLL), mille jaoks loa sai raamatukoguteadlase Kyra Roberti andmetel hoopis tema isa, Wilhelm Gottfried Gustav Kentmann (sünd. 1805), Kentmannide Eestimaa suguvõsale aluse panija (Aarma 1990: 30, 32). Leht ilmus üks kord kuus koos põhilehega ja samal ajal sai vahel lugeda misjonilugusid ka põhilehest. Kui tavaliselt oli misjonilehtede esimestes numbrites selgitatud lehe eesmärki, siis RPLL esimesest numbrist seda ei leia, ka pole selle kohta lähemat infot põhilehe RPL enda sama päeva numbris (RPL 14.08.1877 nr. 33, RPLL nr. 33).

Misjonilisa algas misjonitunni pidamiseks sobiva piibli kirjakohta, laulu või palvega, sellele järgnes mõni pikem lugu misjonitööst kodus või kaugemal ning lehe lõpuosas olid taas enamasti palve ja laul. Kaugematest piirkondadest oli kirjeldusi Indiast, Aafrikast, Uus-Meremaalt, Hiinast, Vaikse Ookeani saartelt ja mujalt, nende kõrval toodi ka misjonäride elulugusid. Aeg-ajalt kirjutati misjonitöö kohustusest ja tuletati meelde

misjoni käsku, harvem esitati misjoniseltside aruandeid. Domineerivad pikemad kirjeldused ja mõnikord pole laulugi jaoks enam ruumi jäänud. Lühisõnumeid on avaldatud rubriigis „Lühikesed teadaandmised“. RPLL-s on harva märgitud autoreid. Tavaliselt on need märgitud initsiaalidena, kuid vahel on siiski mainitud ka nimesid. Allikatena on vahel nimetatud lisaks teisi lehti, näiteks „saksakeelsed lehed“, „Leipzigi linna leht“ või „Baseli misjoniseltsi kirjad“.

4.3. Järeldused eestikeelse misjonijakirjanduse kujunemise kohta

Ülevaadetes Eestis ilmunud saksa- ja eestikeelsest vaimulikust ajakirjandusest on kaardistatud ja kirjeldatud 19. sajandi teisel poolel välja antud eestikeelne misjonijakirjandus ning kirjeldatud selle kujunemist kõrvuti baltisaksa ajakirjandusega. Kindlaid järeldusi ei ole selle taustal võimalik veel teha, kuid mõned esialgsed järeldused ja oletused lehtede väljaandmise põhjuste ja kujunemise kohta saab siiski välja tuua.

Kindel on see, et misjonijakirjanduse teke on peamiselt seotud Eesti luterliku kiriku ühinemisega Leipzigi misjoniseltsiga 1841. a ja sellega alanud misjonitegevuse propageerimisega eesti rahva hulgas. Sel ajal hakati tõlkima saksakeelseid lehti eesti keelde ja neid kirikute misjonitundides rahvale ette lugema. 1856. a seati kirikutes sisse misjonipüha, mida hakati pidama üks kord aastas kolmekuningapäevadel ja kus jagati rahvale misjonikirjandust (raamatud, lendlehed, brošüürid).

Misjonipühade vahelisel ajal levis sõnum misjonilehtede kaudu ja nende vahendusel oli misjon regulaarselt kohal inimese igapäevaelus. Misjonilehed aitasid kinnistada misjoniideid rahva teadvuses ning põhjendada misjoni vajalikkust, aga samuti koguda annetusi Leipzigi ja teiste misjoniseltside jaoks ning värvata misjonäre Leipzigi misjonikooli. Seega, eelkõige oli see kasulik Eesti luterlikule kirikule ja seeläbi Leipzigi misjoniseltsile. Ka misjonilehtedes on palju viiteid Leipzigi ja teistegi Saksa misjoniseltside tegevusele ning regulaarselt avaldati kokkuvõtteid seltside aastapähadest ja esitati tegevusaruandeid. 19. sajandi lõpus nihkus raskuskese Soome poole ja kasvas Soome misjoniseltsi tegevust kajastavate kirjutiste arv seoses sarnase koostöö tekkimisele Eesti kiriku ja Soome misjoniseltsi vahel.

Määrav on misjonijakirjanduse tekkepõhjuste seas ka roll 1840. aastatel toimunud usuvahetusliikumisel, Vene õigeusu kiriku juhtimisel alanud propaganda tulemusel toimunud talurahva üleminekul luteri usust vene apostlikku õigeusku. Vastupropaganda eesmärgil hakati 1847. a välja andma esimest eestikeelset vaimulikku ajakirja *Leiwakorwikenne*, kus oli palju misjonitööd tutvustavaid kirjeldusi ja mille kohta on varasemate uuringute põhjal alust arvata, et see oli Saaremaa ja Eestimaa konsistooriumide endi või vähemalt nende toetusel ilmunud väljaanne. *Leiwakorwikenne* oli minu hinnangul oluline tähis eesti misjonijakirjanduse ajaloos. Kuigi usuvahetusliikumine ja sellega kaasnev väljaränne vaibus peagi ning ajakirjagi anti välja vaid 1849. aastani, siis sai sealt tõenäoliselt alguse n-ö misjonijakirjanduslik järjepidevus, mis kandus väljaandjaid ja toimetajaid pidi edasi misjonilehtedesse ja kestis vähemalt kuni 19. sajandi lõpuni.

Kuuest uuritud misjonilehest üks oli Eestimaa konsistooriumi väljaanne (*Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht*) ja üks ilmselt Leipzigi misjoniseltsi eestikeelne väljaanne (*Missioni Lehhed*), kuid ülejäänud nelja puhul oli seos nende institutsioonidega kaudne. Lehti andsid välja isikud, kes olid küll kas luterliku taustaga või isegi vaimulikud, kuid otsesed seosed misjoniseltsiga uuritud materjalis ei avaldunud. Siiski võib oletada, et rahvusvahelise koostöökokkuleppe alusel julgustati eesti vaimulikke kasutama misjoni propageerimiseks erinevaid vahendeid ja ajakirjanduslikud väljaanded kui üks kiiremaid informatsiooni levitamise viise olid ka kiriku poolt soositud.

Kas Eesti kirik toetas nende misjonilehtede väljaandmist ka rahaliselt ning eksisteerisid vastavad kiriku, väljaandjate ja ajakirjanike vahelised kokkulepped, võiks olla üks uurimisküsimusi tulevikuks. See oleks mõneti loogiline, sest see oleks olnud kiriku huvides, kuid arvestama pidi ka selleks sobiva inimressursi olemasoluga, kes suudaksid koitvaid misjonilehti kokku kirjutada. Kuna mitme lehe puhul on väljaandmine lõpetatud lugejate vähesuse ja rahaliste raskuste tõttu, mis tekkinud toimetajate vahetusega, siis võib arvata, et see küsimus oli ka tõepoolest probleem. 19. sajandi eestikeelset ajakirjandust iseloomustas personaalne lähenemine lugejale, eriti regulaarse ajakirjanduse algusaegadel ning see, kuidas kirjutati ja kuidas keegi lugejaga lehe vahendusel suhtles, oli mõnigi kord ilmselt olulisemgi kui see, millest kirjutati.

Leiwakorwikesest sai tõenäoliselt alguse tähelepanuväärne misjonijakirjanduslik järjepidevus ja seoste ahel, mis võib selgitada täiendavalt eestikeelsete misjonilehtede

kujunemist. Võtmeisikuteks kujunesid selles ahelas Ernst Wilhelm Woldemar Schultz, Johann Voldemar Jannsen ja Caspar Franz Lorenzsonn.

- *Leiwakorwikenne* (1847-1849) ilmus Pärnus ning selle üks toimetajaid oli Pärnu Eliisabeti koguduse pastor, hilisem praost ja Eestimaa kindralsuperintendent³⁰ Schultz.
- Kui kooliõpetaja Jannsen hakkas Pärnus välja andma *Perno Postimeest* (1857-1885), oli selle esimeseks vastutavaks toimetajaks kuni 1864. a taas Schultz. Jannsen ei esitanud keeldumist kartes taotlust lehe väljaandmiseks oma nime all ja jäi ise tegevtoimetajaks kuni 1863. a.
- Jannseni ja Schultzi lahkudes oli Lorenzsonn, köster-kooliõpetaja samuti Pärnu Eliisabeti kogudusest, *Perno Postimehe* tegevtoimetaja 1863-1877 ja vastutav toimetaja 1864-1879.
- *Perno Postimehe* lisalehena ilmus misjonileht *Pagganatte ö ja koit* (1861-65), mida toimetasiid samad isikud.
- Jannsen asutas Tartus ajalehe *Eesti Postimees* (1863-1905), mida ta andis välja ja mille vastutav toimetaja oli kuni 1879. a. Koos *Eesti Postimehega* ilmus misjoni lisaleht *Missionär ehk sõnnumed pagganatest* (1863-1869), mille vastutav toimetaja oli ta peaaegu viimaste numbriteni.
- Jannseni misjonilehtede traditsiooni jätkas *Eesti Postimehe* teine misjoni lisaleht „*Eesti Postimehe*“ *Missioni-Leht* (1896-1904), mille väljaandja (nagu *Eesti Postimehelgi* samal perioodil) ja vastutav toimetaja oli kirjastaja August Busch.

Usutavasti kandusid vaimuliku ajakirjanduse ideed ja sealhulgas misjonitegevuse kajastamine suuresti Schultzi mõjul *Leiwakorwikesest Perno Postimehesse* ja selle lisalehte *Pagganatte ö ja koit* ning sealt edasi teistesse misjonilehtedesse. Need seosed väärivad kindlasti suuremat tähelepanu, et selgitada lähemalt Schultzi ja Lorenzsonni ning ka Pärnu Eliisabeti kiriku rolli eestikeelsete misjonilehtede kujunemisel. Luterliku

---

³⁰ Reformatsiooni järgse protestantliku kiriku ringkonna vaimulik juht, Eesti- ja Liivimaa aladel kõrgeima astme piirkondlik vaimulik. Schultz oli Eestimaa kindralsuperintendent aastatel 1863-1887.

kiriku kõrgeima vaimulikuna Eestis oli Schultzil tõenäoliselt võimalus mõjutada seda protsessi ka pärast *Pagganatte ö ja koit* toimetusest lahkumist.

Eraldi väärrib tähelepanu eestikeelsete misjonilehtede seos Eesti- ja Liivimaa kubermangudes loetud saksakeelsete lehtedega. Eestikeelsetes lehtedes avaldatud materjalid olid küll suures osas pärit saksakeelsetest lehtedest, kuid uuritud eestikeelsetele misjonilehtedele sarnaseid baltisaksa lehti sellisel arvul välja ei antud. Kõige lähemal neile oli *Mittheilungen aus der Heidenmission* (1863-1870), Paistu pastori ja koolitegelase Woldemar Adolf Hanseni (1823-1881) poolt Narvas välja antud ajakiri. Samal ajal kirjutas Hansen misjonitööst palju ka eesti keeles, andes välja erinevaid misjoniteemalisi trükiseid ja tehes kaastöid eestikeelsetele lehtedele, näiteks Jannseni misjonilehele *Missionär ehk sõnnumed pagganatest*.

Nõudlust misjoniajakirjanduse järele kujundas veel lugejaskonna järjest kasvav huvi suures maailmas toimuva vastu. Kajastades eelkõige välismisjonit, tõid misjonilehed (küll kallutatult) sellega seoses lugejani mitmesugust infot, tutvustades kaugeid maid ja rahvaid ning nende kombeid. Sellest huvist tekkinud populaarsus oli majanduslikult kasulik lehtede väljaandjatele ja toimetajatele. Ideeliste ja maailmavaatelistel põhjustel kõrval võisid majanduslikud huvid olla veel üks olulisi faktoreid, miks misjonilehti üldse välja anti.

5. Ülevaade Jaapani kajastamisest eestikeelsetes misjonilehtedes 1858-1900

Käesolevas magistritöös uurin Jaapaniga seotud artikleid eestikeelsetes misjonilehtedes, mis on ilmunud ajavahemikul 1858-1900, alates esimese misjonilehe ilmumisest kuni sajandi lõpuni. Vaatluse all on kõik sõnumid, milles on vähemalt mainitud Jaapanit või talle ajalooliselt kuulunud piirkondi. Sõnumite leidmiseks on süsteemselt, aastakäikude kaupa läbi töötatud ajalehenumbreid Eesti Kirjandusmuuseumis, Eesti Rahvusraamatukogus, Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus ja/või digitaalarhiivis Digar. Siiski on võimalik, et kõiki artikleid ei ole leitud, eriti kui Jaapanit on mõne muu temaga seoses teksti sees vaid mainitud (näiteks Pohla on leidnud ML-s kolm mainimist 1859-1862 (Pohla 1969: 26, 58, 87), mis minul jäid leidmata).

- *Missioni-Leht* 1858-1862, leitud sõnumeid 0
  - o *Missioni lehhe Lissa* 1858-1862, leitud 7 sõnumit
  - o *Arruldane Missioni Lissa-Leht* 1861-1862, leitud sõnumeid 0
- *Pagganatte ö ja koit* 1861-1865, leitud 9 sõnumit
- *Missionär ehk sõnnumed pagganatest* 1863-1869, leitud 4 sõnumit
- *Missioni Lehhed* 1869-1875 (pealeht ja lisaleht), leitud 2 sõnumit
- *Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht* 1877-1887, leitud 11 sõnumit
- „*Eesti Postimehe*“ *Missioni-Leht* 1896-1900, leitud 14 sõnumit

Kokku on leitud 47 Jaapaniga seotud tekstiüksust. Ühel juhul on tegemist läbi kolme ajalehenumbri ilmuva järjelooga, mis on arvestatud kolme eraldi üksusena. Misjonilehed ei kata vaadeldavat perioodi täielikult, sest lehti ei ole säilinud või neid ei ilmunud aastatel 1872, 1876 ja 1888-1895³¹. Seetõttu olen lisaks misjonilehtedele uurinud

---

³¹ Säilinud ei ole *Arruldane Missioni Lissa-Leht* 1861 nr. 7; *Missioni Lehhed* (pealeht) 1871 nr. 5; 1872 nr. 1-6; 1874 nr. 5-6; *Missioni-Lehhed* (lisaleht) 1869 nr. 2-3; 1872 nr. 1-3; *Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa*

ka kristliku nädalalehe *Ristirahwa pühhapäwa leht* aastakäike 1875-1900 (mille lisaleht oli *Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht*). Leht ei ole küll käsitletav otseselt misjonilehena, kuid Eestimaa konsistooriumi väljaandena esindas ta Leipzigi misjoniseltsiga koostööd teinud Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku huve. *Ristirahwa pühhapäwa lehe* üksiknumbreid ei ole aastakäikude kaupa süsteemselt läbi töötatud, artiklite leidmiseks on tehtud digitaalarhiivis Digar otsing ja leitud 27 sõnumit. Kuivõrd Digari otsisüsteem ei ole täiuslik ning ei pruugi leida kõiki artikleid, siis ei tarvitse ka kõik Jaapanit puudutavad artiklid olla leitud.

Ülevaade kogutud artiklitest annab vastused uurimisküsimustele kronoloogiliselt väljaannete kaupa: milliseid teemasid kajastas vastav misjonileht, kuidas neid on lugejaile esitatud ning milline on neis avalduv suhtumine. Olen valinud kronoloogilise analüüsi viisi, kuna uuritav periood hõlmab 42 aastat ning sellise pika ajavahemiku puhul on võimalik saada parem ülevaade temaatilistest arengutest. Illustreerimaks tekstides esinevaid mõttekäike, on näidetena lisatud väljavõtteid artiklitest. Kõigi töös kasutatud Jaapaniga seotud sõnumite leidandmed on ära toodud lisades 1 ja 2.

5.1. Misjonilehed

5.1.1. *Missioni lehhe Lissa* 1858-1862

Kooliõpetaja ning usulise kirjanduse väljaandja Johann Diesfeldi toimetatud väljaande *Missioni-Leht* lisalehes *Missioni lehhe Lissa* (MLL) ilmus kokku seitse sõnumit, mis on seotud Jaapaniga ning kõik need ilmusid välisuudiste rubriigis „Wöeralt maalt“. Kuivõrd vaimulikku sisu edastati eelkõige pealehes ning lisalehte jäid ilmaliku sisuga teated, siis ka need sõnumid olid just sellist laadi. Ühelgi juhul ei ole ära toodud uudiste allikat ja tõenäoliselt on need pärit teistest ajalehtedest kas toimetaja enda poolt või kaastöötajate kaudu ümber kirjutatuna ja/või tõlgituna. 1860. a manitseb Diesfeld anonüümset kaastöötegijat selle pärast, et see oma nime pole avaldanud ja pakub välja, et kui

---

leht 1880 nr. 4, 8, 13, 16, 21, 30, 35, 39, 43, 47; 1881 nr. 5, 13, 17, 22, 26, 30, 35, 39, 43, 48; 1882 nr. (august); 1884 nr. 5.

kirjasaatja soovib oma nime lehes mitte avaldada, siis nii võib tehagi, lihtsalt öelgu ainult (MLL 18.09.1860 nr. 38: 146). Järelikult võis soov jääda anonüümseks ollagi ka üleüldiselt üks põhjusi, miks artiklite autoreid ja kaastöötajaid ei ole tavaliselt mainitud.

Kõige esimene sõnum annab lühidalt teada imeloost selle kohta, et Jaapanis tehakse paberist nii tugevat riidet, mis nahale sugugi alla ei jää (MLL 31.05.1859 nr. 22). Ühel juhul antakse teada suurest tulekahjust Yokohamas (tulekahju toimumise aeg ja asjaolud sõnumist ei selgu) (MLL 11.02.1862 nr. 6: 48), kõigil ülejäänud puhkudel on aga tegemist poliitiliste või riikidevahelisi suhteid puudutavate sõnumitega. Need puudutavad Jaapani suhteid eelkõige Inglismaa, Prantsusmaa ja Hiinaga. Jaapan oli sel ajal väljumas sajandite pikkusest isolatsioonist. Selleni viinud sündmused algasid küll juba varem, kui ameerika sõjalaevad kommodoor Matthew Perry juhtimisel külastasid 1853. ja 1854. a Jaapanit ning Perry survestas Tokugawa valitsust avama rahvusvahelise kaubanduse jaoks piiratud arvu sadamaid (Rocha 2018: 170). Sündmused kulmineerusid Meiji restauratsiooniga 1868. a, mil taastati keisrivõim ja kogu riik avati taas välismaailmale. Seda aega iseloomustavad diplomaatiste suhete ja kaubavahetuse loomine või taastamine ning neid sündmusi kajastavad ka MLL artiklid.

Üks pikem artikkel ongi pühendatud kaubandussidemetele. 1861. a annab Jaapani valitsus teiste riikide valitsustele teada, et kuna sadamate avamine kaubavahetuseks ei ole jaapanlastele oodatud kasu toonud, sest kaubad järjest kallinevad ja vaesem rahvas peab lausa külma ja nälga kannatama, siis on otsustatud kaubavahetust välismaailmaga taas piirata. Rahva vaesumise põhjuseks peetakse just hoogsat kaubavahetust, eriti ekspordi (MLL 05.11.1861 nr. 43: 335). Lõppsõnas viidatakse jaapanlastele kui paganatele:

Nenda kirjutab paggana kunningas ristirahwa wallitsejatele ette. Küllab kulukse, mis teised selle peale ütlewad (MLL 05.11.1861 nr. 43: 335).

Teine pikem artikkel räägib Madagaskari kuninga Radama ning Jaapani saadikute külaskäikudest Prantsusmaale 1862. a. Jaapani puhul on tegemist esimese ametliku välismissiooniga, mille lähetas Euroopasse Tokugawa valitsus. Missiooni juht oli Shimotsuke piirkonna valitseja Takenouchi Yasunori ja missioon külastas peale Prantsusmaa ka teisi Euroopa riike. Artiklis pöörati rohkem küll tähelepanu uutele riistele,

mis saadikutele õmmeldi, uhketele tõldadele, millega saadikud Napoleon III-ga kohtumisele sõitsid, ning „kentsakatele“ nimedele:

Ees sõitsid Japani ohwitserid kahhe hobbose tõllaga, kes kasti kandsid, kus Japani keisri kirri Prantsustele sees olli. Sadikud isse soitsid kahhe kue hobbose tõllaga. Keigeüllema sadikul on kaunis kenna kensakas nimmi, kui keel agga moistab wälja räkida siis se nimmi käib: „Tanhonke-Outshi-Shimod-Tsonke-No-Kami. Sesamma net nimme mees sõitis teises kue hobbose tõldas üksi omma sissewia Paron laiussega. Louis Napoleon wöttis Japani sadikud wasto, istus isse aujärje peal, ja räkis tulgi läbbi tössisid sanno nendega (MLL 22.04.1862 nr. 15: 119).

Kolmel juhul puudutavad uudised veel rahvusvahelisi suhteid ja need on lühikesed teated ilma taustainfota. Ilmselt võis eeldada, et lugeja on sündmuste kohta lugenud ka teistest ajalehtedest ning seetõttu pikemat tutvustamist teemaga ei vaja. Ühe korra tuleb siinjuures jutuks ka kristlus, kui Prantsusmaa sõjakäikudest kõneleva teate juures mainitakse, et paavst oma kõnes Jaapani märtritele on vannutanud Napoleoni oma väed Roomast välja viima (MLL 08.04.1862 nr. 14: 110-111). See viitab väga olulisele sündmusele Jaapani kristluse ajaloos, Jaapani 26 märtri kanoniseerimisele 1862. a paavst Pius IX poolt. Need olid kristlased, kes hukati 1597. a Nagasakis risti löömise läbi ning see tähistas pikka aega kestnud kristlaste verise tagakiusamise algust. Ametlikult tunnistas kirik neid märtritena alles 1862. a, esimestena sadadest kristluse nimel hukkunud jaapanlastest (Elisonas 1991: 364; Rappo 2017: 251).

Ühel korral viidatakse jaapanlastele kui mõrtsukatele, kui on juttu kallaletungist Inglismaa saadikutele (MLL 01.10.1861 nr. 38: 294).

Kõik MLL-s ilmunud Jaapaniga seotud sõnumid olid tegelikkuses ilmaliku sisuga ning misjonit või üldse kristlust puudutavaid teemasid ei käsitletud. See on ka arusaadav, sest MLL eesmärk oligi edasi anda ilmalikke teateid ja misjoniteated jäid pealehte. Hoolimata sellest, et väljaande seisukohalt olid jaapanlased paganad ja nii on neid ka artiklites defineeritud, oli suhtumine neisse pigem neutraalne.

5.1.2. *Pagganatte ö ja koit* 1861-1865

Perno Postimehe lisalehes *Pagganatte ö ja koit* (PÖK) ilmus kokku üheksa Jaapaniga seotud kirjutist. Üks artikkel ilmus järjeloona läbi kolme lisalehe, seega artikleid, milles Jaapanist räägiti või seda mainiti, oli seitse. Kuuel juhul oli lehe toimetaja Johann Voldemar Jannsen, ühel juhul (1864. a) Caspar Franz Lorenzsonn kui vastutav toimetaja ja Johann Heinrichsen (1824-1881) kui tegevtoimetaja.

Kõik artiklid räägivad misjonitöö edenemisest ja selles töös ette tulevatest raskustest. Üks osa järjeartiklist ilmus rubriigis „Muud missioni sõnnumed“ (teised kaks osa ilmusid väljaspool rubriike), üks lühiteade rubriigis „Sõnnumed paganatest“ ja ülejäänud kirjutised on ilmunud eraldi artiklitenä. Allikaid on nimetatud ühel korral teksti sees, kuid tõenäoliselt tuli informatsioon toimetajani siiski vahendajate kaudu.

1861. a mainiti Jaapanit kahes pikemas loos, millest ühes tuntakse kaasa paganatele, kes autori hinnangul Jeesusest midagi ei tea ning pimeduses peavad elama. Lugejatele kirjeldatakse värvikalt, kuidas surevad paganad erinevates maades ning vastandades neid ristiinimestele, luuakse nukker pilt metsinimestest, kes armu ja halastust ei mõista. Öeldakse, et hirmus ja õnnetu on pagana surm, kuid siiski on lootust ning

Tänno armsa Önnisteggiale, meie wöime ka nende koidotöusmisest middagi tunnistada (PÖK 1861 nr. 32: (6)).

Kuigi suuremad rahvahulgad Aafrikas, Hiinas ja Jaapanis eksivad veel pilkases pimeduses, on misjonivaim juba ärganud ja ehk hakkab ka meie oma rahva hulgas misjonitöö süsi õhkuma (PÖK 1861 nr. 32: (6)). Teises loos mainitakse jaapanlasi hindude ja hiinlastega koos kui väga tarku paganaid ja pannakse imeks, miks isegi nende seas misjonitöö ometi kiiremini edasi ei lähe. Artikkel põhineb Leipzigi misjoniseltsi misjonär Kremmerilt pärit informatsioonil ning lahkab India näitel põhjalikult kõiki *wiggadusi*, mis misjonitöös ette tulevad ja seda takistavad (PÖK 1861 nr. 50: (4-7)). Põhjuste seas on näiteks keel ja kliima, aga ka kohalike seletus, et Jumal ilmutab end eri paigus erinevail viisidel.

Järgneva kahe aasta jooksul on jaapanlastele pühendatud neli pikemat olukirjeldust. Üks neist ei ole siiski mitte otseselt jaapanlastest, vaid alles hiljem, 1879. a

Jaapani riigi koosseisu läinud Ryūkyū saarestiku³² elanikest. Ryūkyū kuningriik oli selleks ajaks olnud küll juba 270 aastat Jaapani mõjusfääris, makstes sundandameid nii Jaapani shogunile kui samal ajal kaubandussidemete pidamiseks ka Hiina keisrile (Nelson 2006: 369-370). Artikkel, mis kõneleb *Samuri rahwast Lutshu saarde peal*, annab ülevaate anglikaani kiriku misjonäri Bernard Jean Bettelheimi (1811-1870) tegevusest Ryūkyū saartel.

Bettelheim veetis saartel kaheksa aastat (1846-1854) Inglismaal asutatud meremisjoni seltsi *English Loochoo Naval Mission* poolt lähetatud misjoniarstina. Tema tegevus ja suhtumine olid küllaltki vastuolulised ja tekitavad anglikaani kirikus vastasseise tänapäevani, näiteks tema tunnistamisel esimese anglikaani misjonärina Jaapanis (Whitaker 2019: 341, 345). Kuigi Bettelheimi tegevuse eesmärk oli kuulutada evangeeliumit, siis paraku tal selles palju edu ei olnud. Sama ilmneb ka läbi kolme lehe ilmuvas artiklis, kus kirjeldatakse Bettelheimi saabumist Ryūkyūle, külma vastuvõttu kohalike poolt ning suuri raskusi misjonitöö läbiviimisel vaatamata tema erakordsele visadusele, lõpuks ka meeleheidet ja loobumist (PÖK 1862 nr. 3; 1862 nr. 5; 1862 nr. 7). Saareelanikesse ryukyulastesse, keda nimetatakse siin *samurideks* (ilmselt tuleneb see Jaapani sõdalaste samuraide nimetusest) ja kes *Japani rahwaga nenda üks on, nago teine munna teisega* (PÖK 1862 nr. 3: 9), suhtub autor kahetiselt. Ühelt poolt paistab silma austav suhtumine neisse kui tarka, haritud ja kirjaoskajasse rahvasse (samamoodi kui jaapanlastesse), kes mõnes asjas veel paremadki on kui eurooplased. Teiselt poolt aga,

Sellegipärrast on Samurid pimmedad pagganad, kes Budda ebbajummalat kummardawad, kes ial Jummal ep olle olnud egga keddagit kuulnud egga aitnud (PÖK 1862 nr. 3: 10).

Misjonitöö raskuste peamise põhjusena Ryūkyū saartel nähakse valitsust, kes ei luba kohalikel misjonäriaga kohtuda ja misjonäri nagu vangi valvab. Autor ütleb, et ka Ryūkyū kuningriigi valitsus on tegelikult kahe tule vahel – ühelt poolt kardetakse Jaapani riigi valitsust, kes võõraid oma maale sisse tulla ei luba ning teiselt poolt inglaste

---

³² Lõunapoolsed saared Ryūkyū saarteahelikust kuuluvad tänapäeval Okinawa saarestikku Jaapani lõunaosas, Ryūkyū on säilinud geograafilise nimetusena. Selle varasemad levinud kirja pildid Loochoo, Lewchew, Lutshu jms tulenesid saarestiku hiinakeelse nime Liukiu (Liuqiu) transkribeerimisest inglise keelde. Tänapäeval viidatakse kõigile selle piirkonna saartele kui Okinawa saartele.

kättemaksu, kui ühele nendest peaks viga tehtama³³ (PÖK 1862 nr. 5: 23). Lõpuks tõdetakse, et kui ka seekord jäi misjonitöö saartel pooleli (Bettelheimi lahkumise järel jäi see tõepoolest soiku), siis vastuseisust hoolimata ei tohi kristlased väsida:

Hädda meile, kui meie pagganate palwe peale neid Ewangeliumiga rahhul jättame! (PÖK 1862 nr. 7: 26).

Tuletatakse meelde, et kristlastena me peame paganaid aitama, isegi kui meid ära aetakse. Artikkel „samuride“ rahvast on erakordne selle poolest, et on uuritud misjonilehtedes avaldatud artiklitest ainuke, mis just nendest kirjutab ning ühtlasi on see ka kõige pikem ja põhjalikum Jaapaniga seotud kirjutis üldse, mis neis sel perioodil ilmunud.

Otsesemalt Jaapaniga seotult ilmus Jannseni toimetatud misjonilehes veel kolm artiklit ning need räägivad samuti sellest, kuidas misjonitöö on edenenud ja millised on sealsed raskused. Rõhutatakse, et rahvas on küll tark ja agar,

Agga waimo ello polest on Japanis alles kesk südda talwe, /.../ ja keik wallitsus 30 miljoni hingede ülle, on alles terwelt sadana kä (PÖK 1862 nr. 7: 27).

Autor nendib, et kõik ukSED on alles lukus, kuigi kaubavahetus juba tasapisi käima läinud. Lootust misjoni edenemisele tulevikus aga annabki just see, et jaapanlased on intelligentne rahvas ja järelkult ei ole võimalik, et vaimupimedus kaua seda maad valitsema saab jääda. Siiski,

Pärdikuid asjo ei pudu nende seas ka mitte, nago nende surno matminne ja pusärgid. Nemmad ei matta omma surnud mitte nenda pitkali pusärkide sees, nago meie, waid istuli sure sawwi pottide sees. /.../ Nenda pannakse tedda hauda üllestõusmist ootma, kellest nemmad agga middagi ei tea (PÖK 1862 nr. 7: 28).

---

³³ Bettelheim sündis ja kasvas üles juudi kaupmehe perekonnas Bratislavas, mis kuulus sel ajal Ungari koosseisu, kuid naturalisatsiooni korras sai temast hiljem Briti alam (Whitaker 2019: 346-347).

Kirjutades inglise misjoniarsti dr Hepburni³⁴ tegevusest, mainitakse, et misjonitöö on Jaapanis alanud 1860. a paiku (PÖK 1863 nr. 35: 143). Rääkimata jäetakse aga sellest, et esimesed, jesuiitidest misjonärid saabusid riiki juba 16. sajandil. Kristlus levis Jaapanis terve sajandi jagu, enne kui see keelustati ja 19. sajandi kontekstis tuleks rääkida pigem misjonäride naasmisest Jaapanisse või misjoni uuest algusest. Miks misjonitöö algust sellisena on lehes esitletud, uuritud materjalist ei selgu, kuid on selge, et vähemalt mingisugune info varasemate sündmuste kohta Jaapani kristluse ajaloos oli selleks ajaks ka Eestisse jõudnud. Sellele viitab *Missioni lehhe Lissa*, kus aasta varem mainitakse paavsti pöördumist Jaapani märtrite poole (MLL 08.04.1862 nr. 14: 110-111).

Peamiseks põhjuseks võib siiski olla küll informatsiooni puudulikkus, kuid varasem kristluse ajalugu Jaapanis võidi jätta mainimata ka sellepärast, et tegemist oli katoliku kiriku ajaloo ja misjonitegevusega, mida luterlikul kirikul oli raske tunnistada. Üks põhjusi võib olla veel lehe toimetaja Jannseni enda negatiivne suhtumine katoliku usku kui väärusku (Peegel 1957: 919). Info nappus ja mõningane segadus väljendub veel samas, Hepburni tööst kõnelevas artiklis, kui tehakse juttu ilmalikest asjadest, mis autori sõnul on *risti ja pöigeti*:

Seal on 2 keisert, üks ilmalik, teine waimolik, agga waimolikko petakse suremaks, ja se on kange wõerama rahwa waenlane, kes sest rahho ja kauplemisse seadussest, mis ilmalik keiser Eüropa rahwaga teinud, middagi ei holi, waid sedda ärraneab. Keik sured üllemad ja wüirstid hoidwad temma pole, nago katolikud paawsti pole, ja rändawad nüüd Jeddo linnast, kus Taikun (ilmalik keiser) ellab, Miako linna, kus Mikado (waimolik keiser) asset on; sest nemmad keik on ihho hinge polest selle nõus, et wanna pimmedus Japani ülle peaks seisma jäma (PÖK 1863 nr. 35: 144).

Olukorra kirjeldus viitab muutustele ühiskonnas, aga on mitmeti ebatäpne. Kõnealusel ajal, Edo perioodil (1603-1868) valitsesid riiki Tokugawa shogunid Edost (alates 1869. a Tōkyō) ja tegemist oli n-ö sõjalise valitsusega. Keiser (jp *mikado*)

---

³⁴ Ilmselt on tegemist ameeriklasest arsti, tõlkija ning haridustegelase James Curtis Hepburniga (1815-1911), kes viibis Jaapanis Ameerika presbüterlaste misjoniseltsi lähetusel 1859-1892 (Takaya 2001). Hepburn on tuntud enda loodud jaapani keele ladina tähestikku transkribeerimise süsteemi poolest, mida kasutatakse tänapäeval laialdaselt ja mis on kasutusel ka käesolevas uurimistöös.

resideerus pealinnas (jp *miyako*) Kyōtos ja kuni Meiji restauratsioonini oli keisrivõim ainult formaalne, keiser kehastades pigem jaapanlaste rahvuslikku identiteeti kandes esindusfiguuri rolli. Tegelik võim oli shogunaadi käes ja kumbagi võimu ei saa nimetada vaimulikuks. Riigi sulgumine isolatsiooni toimus 17. sajandil ennekõike Tokugawa shogunaadi poliitika tulemusena (Klaassen 1994: 155) ning seda, kui suur võõramaa rahva vaenlane just keiser oli, on keeruline öelda.

Lugeda saab veel liigutavast loost kristlusesse pöördunud jaapanlasest, kes on valmis andma oma pea piibli eest. Siin on misjonäri rolli sattunud sõjalaeva kapten, kes jaapanlasele hiinakeelset Uut Testamenti lugeda pakkus (PÖK 1862 nr. 43: 174). Tekstist ei selgu täpselt, millal või kus see sündmus on aset leidnud, öeldakse vaid, et *hiljuti olli üks Inglisma sõjalaev Japani sare al.* Kristluse praktiseerimine oli Jaapanis sel ajal veel keelatud ja piibli omamine võis tõepoolest surmanuhtlust tähendada. 1873. a, peale reforme ja keisrivõimu taastamist, teatati avalikkusele, et kristluse keeld on tühistatud, tegelikkuses sai see siiski teoks alles peale keiser Meiji põhiseaduse väljakuulutamist 1889. a (Koschorke 2017: 278). Uue, keiserliku valitsuse põhiseadus sätestas esimest korda riigis usuvabaduse.

Nagu eespoolgi viidatud, käis küll uue laine misjonitöö juba vähemalt 1860. a alates, siiski tuli esialgu arvestada võimalike repressioonidega, kuni tasapisi muutus olukord kristluse suhtes soodsamaks. Ka juba 1864. a mainitakse, et

Japani suur riik teeb missioni Issanda wäggewa käe läbbi ommad kanged wärrawad mis ni kaua ristirahwa ja isseärnanis missionäride eest lukkus ollid, ikka laiemale lahti ja need miljonid hüüdwad teades ja teadmatta meie pole: „Tulge ja aitage meid!“ (PÖK 08.01.1864 nr. 1: 5).

Kõigi sõnumite puhul peale viimati nimetatu oli toimetaja Jannsen, kes esindas personaalse ajakirjanduse stiili ja suhtles lugejaga, pöördudes tema poole vahel otse ja kutsudes lugejat kaasa mõtlema. Viimase toimetaja on olnud Heinrichsen, kelle kirjutamise viis siin ilmselt palju ei avaldu.

Üldiselt on raske eristada toimetaja arvamust artiklite autorite omadest, kuid üldine suhtumine neis kirjutistes viitab Euroopa kultuurilise üleoleku tunnistamisele. Nii jaapanlasi kui kõiki teisi rahvaid, kes ei tunnista ristiusku, islamit ega juudiusku, peetakse

paganateks ning kõik teistsugused usundid võrdsustatakse ebajumala kummardamise ja paganlusega. Pannakse imeks, kuidas on paganad saanud hakkama ilma jumalasõnata ning tuntakse kaasa nende „kurvale ja trööstitule“ olukorrale. Seepärast peetakse väga au sees misjonäre, kes ennastsalgavalt paganate keskel evangeeliumi kuulutavad ja neile sellega troosti toovad. Ka lugejale tuletatakse meelde, et ta paganaid palvetes ikka meeles peaks. Korduvalt tuleb esile samas arusaam jaapanlastest kui muidu väga arukast ja osavast rahvast, mis annab misjonitöö tegijaile kõigest hoolimata suurt lootust. Kõige suuremaks takistuseks peetakse pahatahtlikku valitsust, kes ei luba oma alamatel tõelisest teadmisest osa saada, kuigi ollakse kindlad, et need tahaksid seda väga.

5.1.3. *Missionär ehk sõnnumed pagganatest 1863-1869*

Eesti Postimehe lisalehest *Missionär ehk sõnnumed pagganatest* (MSP) on leitud neli Jaapanile viitavat artiklit ja kõik peale ühe lühiteate on sisukad pikemad misjonitööga seotud olukirjeldused. Kõigil neil juhtudel on lehe vastutav toimetaja olnud Johann Voldemar Jannsen ja sarnaselt eelmiste lehtedega ei ole ka siin allikaid nimetatud.

Küll aga on samal ajal ilmunud mitmeid teemakohaseid kirjutisi pealehes *Eesti Postimees*. Näiteks, neil aastail viibis Jaapanis esimene teadaolev eestlane Jüri Jürison (1832-1899), teenides Vene sõjalaeval Askold. Temalt ilmus *Eesti Postimehes* sel ajal hulk reisikirju ja need olid eestlaste jaoks esimesed autentsed teated Jaapani kohta, pärit otseallikast (Klaassen 1994: 162). See võis olla üks põhjusi, miks lisalehes selliseid teateid vähem oli, sest Jürison kirjutas oma reisikirjas ka usuteemadel. Jürisoni reisikirju, mis ilmusid aastatel 1868-1869, loetakse esimeseks reisikirjade žanri näiteks Eestis ja erinevalt varasematest sellistest kirjutistest (nt misjonärilood), ei ole tema omad luterliku ideoloogia poolt nii tugevalt mõjutatud (Masso ja Selart 2017: 150). MSP-s avaldatud teated on otseselt seotud misjonitegevusega saareriigis.

Ülevaates Leipzigi, Baseli jt misjoniseltside tegevusest erinevais paigus tõdetakse 1864. a muuhulgas lühidalt, et Jaapanimaal on ukSED misjonitööle ikka veel kinni, sest riigivalitsus suhtub ristiusku suure ettevaatusega (MSP 09.09.1864 nr. 19: 75). Avaldatud arvamuse kohaselt kardab valitsus, et ristiusk nõrgestab valitsejate mõjuvõimu rahva üle ja riik ei suuda siis oma inimesi enam kontrolli all hoida.

Uue teemana tuleb aasta hiljem käsitlelele jaapanlaste suhtumine eurooplastesse. Püüdega taas arutleda selle üle, miks misjonitöö hästi ei edene ja nii vähe vilja kannab, tuuakse lugejani jaapanlaste arvamus ja märgitakse, et suur osa sellest, mida nemad ristiinimestest arvavad, kahjuks ka tõsi on. Öeldakse, et eurooplased on külmad ja kasuahned, neil puuduvad viisakad kombed ja nad käituvad kõikjal kui peremehed oma majas. Neil on muidugi ka positiivseid külgi, nad on targad, tugevad ja mehised, kuid

ülleültse on nad innimessed, kel tassandust, lahkust, aupakmist ja waggust meelt ei ollegi, ilma kellela ommeti kegi harritud innimenne ei wõi olla. Allati on nemmad töös ja tallitusses, jooksewad ümber, nago olleks neil kange kõhhowallo, mis waggusi ei lasse seista (MSP 08.12.1865 nr. 25: 97).

Eurooplasi nimetatakse sissetungijateks ja öeldakse, et nende tulekuga Jaapanisse on kadunud rahu ja nad on kaasa toonud palju ebameeldivusi. Kes aga eurooplaste üle nurisevad, pole toimetaja või autori arvates mitte lihtrahvas, vaid kõrgklass, sest eurooplaste abiga avanevad alamate silmad ja nemad hakkavad end samuti inimesteks pidama. Nõnda langeb süü kõikisuguste pahede eest eurooplaste kaela (MSP 08.12.1865 nr. 25: 98).

1868. a ilmus kaks artiklit (üks neist rubriigis „Mönnesuggused missionisõnnumed“), mis kõnelesid nn Urakami intsidendist, 1867. a juulis toimunud sündmustest Nagasaki lähedal Urakami külas (MSP 10.04.1868 nr 7&8: 31; MSP 03.07.1868 nr 14: 56). Misjonärid saabusid pika keeluaja järel taas Jaapanisse peale 1859. a ja nad tulid erinevatest riikidest. Esimeste seas olid prantsuse katoliiklased, nende seas isa Bernard Petitjean (1829-1884), kes esimesena kohtus 1865. a pöranda alt välja tulnud nn salakristlastega. Seejärel asusid kristlikud kogukonnad Nagasakis otsima abi väljastpoolt Jaapanit ning vastusena sellele arreteeris Tokugawa valitsus 1867. a mõned salakristlased. Meiji valitsus saatis hiljem üle 3000 kristlase eksiili ja piinas paljusid, sundimaks neid loobuma oma usust (Koschorke 2017: 278; Rocha 2018: 170).

MSP artiklites antakse samuti teada, et vastusena Prantsuse katoliku preestrite misjonitöö vastu vangistati hulk jaapanlasi. Kardetakse, et

*peagi jälle nisuggune werrewallamine wõiks tulla, kui 230 aasta eest olli, kus Jesuitide missionitöle Japanimaal werrine ots peale tehti*³⁵

ja teatatakse, et iga jaapanlane peab mõne templi juures hingekirjas olema (MSP 10.04.1868 nr 7&8: 31). Vangide sugulaste palvete peale saanud vangid jälle vabaks ning ka katoliku kiriku piiskop oli nende eest kostnud.

Omaette teemana tuleb siin jutuks veel katoliku kiriku vahekord teiste konfessioonidega ja vihjatakse, et see ei ole kuigi hea:

Katoliko missionitööd on kaunist rohkeste seal nähhä, ehk kül ewangeli missionärid sedda sureks asjaks ei tahha piddada. Nende mõllemate töö käib ka seal, nago ennamiste iggal pool teine teise wasto, ja meie ei tohhi mitte wägga immeks panna, et missionitöö pagganate seas weel meie päiwil ni lonkades eddasi lähhäb, kui ristiusso pessapaigades ussotunnistused teine teist taggakiusawad, kui olleks igga ühhel üksi isseenda kohta Jummalast seddel antud iggawese õnnistuse peale (MSP 03.07.1868 nr. 14: 56).

Autor tõdeb, et misjonäride omavahelised tülid ei aita sugugi misjonitööle kaasa ning sellega tuuakse välja veel üks selgitus sellele, miks misjonitöö Jaapanis ja mujalgi nii hästi edeneda ei taha kui võiks.

MSP sisaldab küll vähe sõnumeid Jaapanist, kuid need andsid kõik olulist ja päevakohast (siiski mõningase viitega) infot misjonitöö edenemisest ja kristlaste olukorrast saareriigis. Tuntakse kaasa jaapanlastele, kes ristiusust pole veel osa saanud ning neile jaapani kristlastele, kes tagakiusamise all on pidanud kannatama. Kahetsetakse, et eurooplaste suhtumine, Jaapani valitsuse otsused ja misjonäride omavaheline rivaalitsemine evangeeliumi kuulutamisel takistuseks on olnud.

---

³⁵ Viide 17. sajandi sündmustele Jaapanis, mil suruti maha kristlus ja mis kulmineerusid 1639. a isolatsiooni välja kuulutamisega.

5.1.4. *Missioni Lehhed* 1869-1875

Uuritud väljaandes *Missioni Lehhed* (MLd) leiti kaks artiklit, kus on mainitud Jaapanit. Artiklite allikaid nimetatud ei ole ning teada on vaid, et väljaandja oli diakon R. Härting Zschopau linnas Saksimaal. Ühel juhul öeldakse rubriigis „Teada andmise jätkud“, et Hiinamaalt ida poole asub Jaapani saareriik 40 miljoni hingega, kes kõik on paganad (MLd 1870 pealeht nr. 5: (4)). Teisel juhul mainitakse Taga-Aasiast kõnelevas artiklis, et kui 1624. a aeti katoliku õpetajad Jaapanist välja, siis nad suundusid Tonkinisse [Đàng Ngoài] ja Cochinchinasse [Đàng Trong], piirkondadesse tänapäeva Vietnamis (MLd 1873 pealeht nr. 4: (2)).

Jaapanlastest endist neis rohkem ei räägita ja kuna Leipzigi misjoniselts (mille häälekandja MLd suure tõenäosusega oli) tegigi misjonitööd mujal, siis on ka arusaadav, et lehe fookus oli teistel piirkondadel. Nappide andmete taustal ei avaldu ka toimetaja suhtumine jaapanlastesse rohkem kui ehk nii palju, et side Jaapaniga puudus või ei peetud sealse misjonitöö kajastamist oluliseks. Sõnumite vähesus võib olla ka näiline, sest osa lehenumbreid ei ole säilinud ja seetõttu ei ole võimalik olnud kõiki lehti läbi töötada.

5.1.5. *Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht* 1877-1887

Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa lehes (RPLL), mis oli pühendatud misjonitööga seotud uudistele, ilmus kokku 11 Jaapaniga seotud kirjutist, neist mainimisi või lühiteateid viiel korral ja pikemaid artikleid kuuend korral. Lehe vastutav toimetaja nagu ka selle pealehel *Ristirahwa pühhapäewa leht* aastatel 1877-1901 oli vaimulik Woldemar Friedrich Kentmann.

Vaid kolmel korral on märgitud allikas, sedagi vaid initsiaalidega ja ühegi konkreetse isikuga neid uuritud andmete põhjal seostada ei olnud võimalik. Eesti biograafilise andmebaasi ISIK alusel võivad nende taga olla Johann Heinrich Brasche (1843-1906) (B.), pastor Carl Eduard Malm (1837-1901) (C. M.) ja Kaukaasia õpetaja J. Peterson või Jaan Pint (J. P.).

Ühel juhul on allikas aimatav selle sisu järgi – 1884. a lehes on ilmunud veidi teises sõnastuses samasugune lugu kui oli ilmunud ka misjonilehes *Pagganate ö ja koit*

1862. a.³⁶ Ei ole siiski võimalik öelda, kas lugu on laenatudki lehest *Pagganate ö ja koit* või kasutati mõlemal juhul lihtsalt ühte ja sama algallikat.

Ülevaadetes misjonitööst laias maailmas on viiel korral antud lühidalt teada ka seda, kuidas edeneb misjonitöö Jaapanis. Kahel korral on need ülevaated ilmunud rubriigis „Tunnistus“ / „Kirjatunnistus“, kommentaari või seletusena mõnele kirjakohale piiblis. 1878. a teatatakse, et Jaapanis on tööl 79 misjonäri (RPLL 1878 nr. 40: 85). Mitmel korral öeldakse, et jumalasõna poolest valitseb riigis pimedus, kuid 1885. a rõõmustatakse juba suurte edusammude üle.

Pikemates artiklites on teemadeks haridus, kohalikud usundid, ristiusustamise ajalugu Jaapanis, pöördumine ristiusku ja suur ärkamine. Haridusest rääkides kiidetakse, et *Japani rahwas on tulline kõik head õppetust kätte saama* (RPLL 1878 nr. 10: 8). Koole on palju ja haridust saavad nii poisid kui tüdrukud, arvatakse aga, et paraku pole sellest palju kasu, kui ei mõisteta, et tarkusest ülem on armastus Kristuse vastu. Noori on saadetud isegi Euroopasse õppima, et sealt omandatud tarkuste abil Jaapanis ristiusu vastu võidelda.

Koolide teemaga seotult on J. P.-lt ilmunud 1879. a tähelepanuväärne lugu religioossest pöördumisest. 15-aastane Kristuse poole pööranud jaapani noormees Shimomura Martin kirjutab Kyōtost oma ameerika vendadele tänukirja, et nad oma palvetes on ikka Jaapani eest kostnud ja nõnda on valgus järjest enam ka Jaapanisse tunginud. Shimomura kirjeldab oma esmast pimedust ja ütleb, et üles kasvanuna paganate seas on ta olnud piibli suhtes äärmiselt umbusklik. Õppides aga läänemeelses koolis kapten Janes'i juures Kumamotos, on ta ajaviiteks siiski piiblit lugenud ja saanud 1874. a ilmutuse (RPLL 1879 nr. 17: 17-18). Kirjeldades oma tundeid peale ilmutuse saamist, on ta ääretult tänulik selle kogemuse üle, kuid palub ameerika vendi, et need ka tema ja ta sõprade eest paluksid, sest kõigest hoolimata

---

³⁶ Vrdl „Ennemine annaksin 3 pead, kui oma piibli“ (RPLL 1884 nr. 22: 20) ja „Kas pibel ehk pea (Japanist)“ (PÖK 1862 nr. 43: 174). Mõlemad kirjeldavad juhtumit, kus inglise sõjalaeva kapten kingib jaapanlasele hiinakeelse piibli, hiljem aga kahetseb seda, sest piibli omamine on jaapanlastele ohtlik. Jaapani mees on aga ennem valmis loobuma peast kui piiblist. Vt ka peatükk 5.1.2 *Pagganate ö ja koit* 1861-1865.

Ma ollen pois alles liggi 16 aastat wanna. Ma ollen weel ussus nödder ja kiusatused kippuwad mo kallale iggalt poolt. Sadan tahhab mind wörgutada (RPLL 1879 nr. 17: 18).

Kõrvutades artiklis toodud andmeid Jaapanis sel ajal aset leidnud sündmustega, on alust arvata, et kirja on kirjutanud Shimomura Kōtarō (1863-1937), hilisem keemik ja insener, kes sai Jaapanis tuntuks mitmete leiutiste ja uuenduste poolest koksi töötlemise tehnoloogias ja terasetööstuses. Martin on olnud ilmselt tema ristinimi. Shimomura oli pärit Kumamotost, kus ta õppis seal suurte ühiskondlike muudatuste ajastu tulemusena asutatud koolis *Kumamoto Yōgakkō* (*Kumamoto School for Western Learning*) ning hiljem suundus tagakiusamiste eest Kyōtosse. *Kumamoto Yōgakkō* eesmärk oli ühendada jaapani konfutsianistlik eetika lääne teaduse ja tehnoloogiaga ja alates 1871. a vastutas seal „lääne osa“ eest õppekavas USA kodusõja veteran, kapten Leroy Lansing Janes (1837–1909). See oli kantud varajase Meiji perioodi üldisest poliitikast, mille populaarseks loosungiks sai *wakon yosai* (ek Jaapani vaim, Lääne tehnoloogia) (Kobiljski 2013: 161). Riiki oli vaja moderniseerida ning selleks võeti ette hulgaliselt reforme, eeskujuks võeti lääneriikide parimad lahendused. Kyōtos õppis Shimomura 1875. a asutatud protestantlikus Dōshisha ülikoolis,³⁷ kus ta ise hiljem ka õpetas erinevaid distsipliine (filosoofia, füüsika, inglise keel, aritmeetika jt) (Kobiljski 2013: 167).

1884. a ilmus lehes ülevaade Jaapani riigist, kus kirjeldatakse tema geograafiat ja rahvastikku, jaapanlaste riietumist, majaehitust ja haridust ning kiidetakse nende töökust ja tugevat riigikorda. Esimest korda uuritud misjonilehtedes tutvustatakse lähemalt jaapanlaste pärisusku shintoismi, mis

ep ole muud, kui jutustamised ennemuistse imeasjadest; aga selle usul ep ole kindlat alust ega waimu walgust (RPLL 1884 nr. 49: 42).

Lühidalt mainitakse artiklis shinto loomismüüti ja antakse teada, et ka keiser usutakse olevat jumalate soost. Üldiselt peetakse shinto usku ja selle teenistusi *tühjade tempude tegemiseks*, mis on taevatee liiga kergeks teinud. Öeldakse, et riigis on peale selle veel buda usk ja konfutsianism ja veidi pikemalt kirjutatakse lisaks ristiusu ajaloost

---

³⁷ Dōshisha ülikool (*Dōshisha Daigaku*, ka *Dōdai*) on tänapäeval Jaapanis üks mainekamaid eraülikoole.

Jaapanis (katoliku misjonäride saabumisest 16. sajandil, esialgsest suurest edust evangeeliumi kuulutamisel ja riigi hilisemast langemisest taas pimeduse rüppe kristluse keelustamise tõttu). Autor on veendunud, et nüüd uuemal ajal saab jälle päike hakata paistma ja ristiusk peab ka Jaapanis võidule pääsema.

Aasta hiljem rõõmustataksegi mitmel korral, et Jaapani riigis on toimumas suur ärkamine ja misjonitööd on tabanud õnnistus. Meenutatakse, et veel hiljuti ei tohtinud ükski jaapanlane piiblit kättegi võtta ja veel vähem lugeda, nüüd aga trükitakse valitsuse loal jaapanikeelset Uut Testamenti ja Ameerika piiblikoguduse selts on riiki läkitanud oma liikmeid neid rahvale jagama (RPLL 1885 nr. 21: 19). Rahvas koguneb misjonäride juurde ja palub end õpetuse alla võtta. Tekib ka muutus paganluse defineerimisel. Kui seni oli valitsenud pigem seisukoht, et kõik muud usundid peale ristiusu, muhameedluse ja juutluse loetakse paganluseks ja ebausuks, siis nüüd arvatakse Jaapani peamistest usunditest selle hulka vaid shintoism.

Jaapani riik on üks keisri riik Aasias ja seal elavad peale 30 miljoni inimesi, kes enamiste paganad, Konwuutsiuse ja Budausulised on. Missionitööd teevad seal enamiste Inglismaa ja Ameerikamaa missionärid. /.../ muis maades ega riikides missionitöö nii jõudsaste ei ole edasi läinud kui Jaapani riigis. Kõik pagana preestrid, riigiwalitsuse ülemad ja ajakirjade kirjutajad panewad seda imeks. Ainus wiga on see, et ei saa nii palju töötajaid kui tarwis oleks (RPLL 1885 nr. 30: 28).

RPLL väljendab üldiselt sarnast suhtumist jaapanlastesse kui teisedki misjonilehed. Jaapanlastest peetakse lugu kui haritud, kirjaoskajast ja töökast rahvast, nende poole vaadatakse austusega. Arusaamatuks peetakse siiski, kuidas nende vaimuelus nii suur pimedus saab valitseda, et misjonitöö edenemistki takistab. Jaapanis seni praktiseeritud usundeid peetakse rumaluseks. Siiski on läbi aastate märgata järjest suurenevat optimismi ristiusu võidule pääsemise suhtes kuni 1885. a tõdetaksegi suure rõõmuga, et seal nüüd selles osas suured muutused on toimumas. Kristluse keelu tühistamine 1873. a on loonud soodsa olukorra misjonitöö jaoks.

5.1.6. „Eesti Postimehe“ Missioni-Leht 1896-1900

Eesti Postimehe lisalehes „*Eesti Postimehe*“ *Missioni-Leht* (EP ML) (1896-1904) ilmus kuni 1900. a kokku 14 Jaapaniga seotud sõnumit. Seda on teiste misjonilehtedega võrreldes kõige rohkem ning arvukamalt oli kirjutisi 1896. a, mil ilmus seitse sõnumit. Selle põhjuseks võis olla üldine ajakirjanduse kasv ajas, millega seoses sages ka muude piirkondade kajastamine, aga konkreetsemalt ka poliitilised sündmused Jaapanis (konfliktid naaberriikidega).

Kaks kirjutist olid pikemad olemuslood, mis seotud pöördumisega kristlusesse, kõik ülejäänud olid lühiteated erinevatel teemadel (sh mainimised ja tabelid). Ka ilmalikud teemad nagu sõjateated kajastuvad pigem kristlikus võtmes. Lühiteated ilmusid kas mõnel muul põhiteemal kirjutatud artikli sees või eraldi sõnumitena rubriikides „Seda ja teist“, „Uuemad sõnumid missionipöllult“, „Mõnesugused sõnumid“ või „Sõnumid sõjamaalt“.

Lehe vastutav toimetaja ja väljaandja oli ajakirjanik, raamatukaupmees ja kirjastaja August Busch. Allikaid ja autoreid on juba rohkem ära nimetatud kui varasemates misjonilehtedes, kokku viiel korral. Kaastöid on teinud Kaarma koguduse õpetaja Friedrich Wilhelm Ederberg (1859-1939),³⁸ kirjastaja, raamatukaupmees ja ajakirjanik Jakob Ploompuu (1872-1948)³⁹ ning Simuna pastor Vilhelm Normann (1812-1906). Ühel juhul on allikaks märgitud *Ew. Pühapäewa lehe lisa Missioni hääl*.⁴⁰

Viie ilmalikuma sisuga lühiteates kajastub 1896.-1897. a kolmel korral hiljuti toimunud Hiina-Jaapani sõda. Selleni viis Hiina ja Jaapani huvide konflikt Korea poolsaarel ning 1894.-1895. a toimunud sõja võitis Jaapan. Teatatakse, et presbüteri kirik Jaapanis on alustamas iseseisvat misjonitööd sõja läbi enda kätte võidetud Formosa saarel⁴¹ (EP ML 1896 nr. 14: 56). Sõda mainitakse veel seoses misjonitööga Koreas ja Hiinas. Sõjalisele olukorrale Hiinas viitab lisaks teade 1900. a lehes, kus saksa keele oskajatele soovitatakse sõjasõnumite paremaks mõistmiseks uut kaarti (välja andnud Paul Langhans) ja sellelt kaardilt on ära toodud tabelid Ida-Aasia iseseisvate riikide Hiina,

³⁸ Ederberg oli lehe tegevtoimetaja 1900-1903, tehes seda tööd vähemalt esialgu otse Kaarmast.

³⁹ Ploompuu võib olla ka lehtedes ette tulevate initsiaalide J. Pl. taga. Ploompuu oli aktiivne kaastööline mitmele väljaandele, toimetas ja andis neid ka ise välja. Peamiselt vahendas ta Soome uudiseid ja ilukirjandust (Kurvits ja Pallas 2014: 128).

⁴⁰ Töö käigus ei selgunud, millisele väljaandele see viitab.

⁴¹ Formosa on Taiwani saare endine nimetus.

Korea ja Jaapani andmetega riikide pindalade ja rahvastiku kohta (EP ML september 1900 nr. 9: 69-70).

Misjonitöö edenemisega on seotud seitse lühiteadet või mainimist. Lugejale antakse muuhulgas teada õigeusu misjoni seltsi saavutustest 1895. a (EP ML 1896 nr. 15: 60), esitatakse saksa luteri usu misjoniseltside 1899. a statistikat (EP ML august 1900 nr. 8: 63) ning Jaapanit mainitakse veel mitmel korral misjonitöö üldist edenemist kajastavates artiklites. Edu seostatakse lääneliku haridusega ja riiki seatakse eeskujuks Hiinale – arvatakse, et kui seal samamoodi eurooplaste haridust vastu võtma hakatakse, siis ootab ristiisku ka Hiinas suurem edu. Lisaks

See maa on otse seda hakanud tegema, mille vastu Hiina kangesti seisab, ta on nimelt ennast täiesti õhtumaa (Europa) mõju alla andnud ja seda korda saatnud, et teda juba nüüd, juulikuust 1899 saadik, ⁴² Europa suurriikide poolt ühewääriliseks haritud riigiks tunnistatakse. See auu pole ühelegi teisele paganausu riigile osaks saanud (EP ML mai 1900 nr. 5: 34).

Lühiteadete seas on veel lugeda informatsiooni selle kohta, et Jaapanis on paganaid, kes panevad raha kõrvale oma ebajumalatele annetamiseks ja tuuakse seda isegi eeskujuks. Ederberg, kes kirjutab ohvriandide kogumisest erinevate rahvaste seas, küsib lugejalt – kui paganad ohverdavad oma sissetulekust vähemalt 10% ebajumalatele, kas meie 10 kopikatki ilma nurisemata kiriku heaks annetame (EP ML 1896 nr. 4: 15)? Huvitav on ka noore jaapanlase kiri New Yorgist kodumaale, kus ta kiidab püha ja puhast kristlikku perekonnaelu kui suurimat Ameerikas nähtud imet, mida ta Jaapanis ilmaski näinud ei ole (EP ML 1898 nr. 16: 64).

EP ML kaks ainukest pikemat lugu on pühendatud pöördumistele ja need mõlemad ilmusid 1896. a. Ühes neist, tuvastamata jäänud allikast *Ew. Pühapäewa lehe lisa Missioni hääled* pärit artiklis on kirjeldatud nelja lugu jaapanlastest, kes on tutvunud piibliga ja läbi selle enda jaoks tröösti ja hingekosutust leidnud. Inglise, Ameerika ja Šotimaa piibliseltsid on koos välja andnud jaapanikeelse piibli ja muid jaapanikeelseid usuteemalisi trükiseid, mis on osutunud tõhusamaks vahendiks misjonitööl kui

---

⁴² 18. maist 29. juulini 1899. a toimus Haagi I rahukonverents, mis kutsuti kokku Vene tsaari Nikolai II poolt ja millel 26 riigi seas üle maailma osales ka Jaapan. Konverentsil võeti vastu sõjatavasid käsitlev konventsioon. Vt lähemalt nt Schlichtmann 2003.

misjonäride jutlused (EP ML 1896 nr. 6: 22). Ühe juhtumi puhul ei ole pöördunu tausta kirjeldatud, kuid kolmel juhul torkab silma, et tegemist on haritud või kõrgemast soost meestega (sh endised buda preester ja samuraide soost arst). See toetab Jaapani kristluse uurijate poolt nähtud seoseid hariduse, sotsiaalse staatuse ja ristiusu vastuvõtmise vahel.⁴³

Teine on Ploompuu poolt soome keelest tõlgitud artikkel esimesest jaapani misjonärist Joseph Hardy Neesimast (Niijima Jō, 1843-1890). EP ML kajastas üsna palju Soome misjoniseltsi tegevust (misjoneeris Aafrikas) ja kasutas allikana soome misjonilehti. Arvatavasti ka see lugu on pärit mõnest soome misjonilehest. Artikkel kirjeldab aadlisoost noormehe Neesima pöördumist (mis toimus samuti kirjasõna abil), põgenemist Ameerikasse, õpinguid Bostonis, tagasipöördumist Jaapanisse, ülikooli asutamist Kyōtos ja liigutavat taaskohtumist oma vanematega (EP ML 1896 nr. 15: 57-59).

Neesima oli pärit Jaapani samurai perekonnast ja tema esimene kokkupuude ristiusuga toimus läbi karismaatilise vene õigeusu misjonäri Nikolai (1836–1912). Neesima õpetas 1861. a saabunud misjonärile ja kogu vene õigeusu missiooni juhile jaapani keelt ja Nikolai talle vastutasuks inglise keelt (Ballhatchet 2003: 53). 1864. a põgenes ta ameeriklaste laeval Ameerikasse sooviga edasi õppida. Seal jõudis ta evangeelse usuni ning naasnuna kümme aastat hiljem kodumaale, asutas ta 1875. a koosöös ameerika misjonäridega Kyōtosse kristliku kooli. Kool asutati poiste koolina ja 1877. a hakati vastu võtma ka tüdrukuid, hiljem kujunes sellest Dōshisha ülikool (Ballhatchet 2003: 44).

EP ML kajastas kaudselt sündmusi ja arenguid nii Jaapani ajaloos üldiselt kui Jaapani kristluse ajaloos – Hiina-Jaapani sõda 1894-1895, Meiji valitsuse Lääne poole orienteeritud poliitika, usuvabaduse kehtestamine 1873. a, misjonäride saabumine ja kristlike koolide asutamine. Kõik artiklid, ka ilmalike sündmustega seotud lood on esitatud misjonitööga seostatult. Arenguid Jaapani riigis nähakse positiivseina ning misjonitegevuse edu põhjustena tuuakse välja jaapanikeelse piibli väljaandmist ja lääneliku, kristlikel alustel põhineva haridussüsteemi loomist.

---

⁴³ Kristlus on olnud ja on ka tänapäeval levinud pigem kõrgemates sotsiaalsetes kihtides ja intellektuaalide seas. Ajalooliselt on kristlus vastu võetud võõrkeelte kontekstis ja selliselt seostatud kõrgema kultuuriga, saavutatuna läbi kõrgema haridustaseme (Shimazono 2003: 283).

5.2. Nädalaleht *Ristirahwa pühhapäwa leht* 1875-1900

Ristirahwa pühhapäwa lehest (RPL) on leitud 27 Jaapaniga seotud sõnumit ja suur osa, 20 neist liigitub lühiteadete hulka, mis edastavad lakoonilisi, enamasti faktidel põhinevaid teateid või puudutavad Jaapanit riivamisi (näiteks mainitakse mõnel muul teemal kirjutatud artiklis). Põhjalikumaid artikleid oli kokku seitse. Jaapaniga seotud teateid ilmus RPL-s alates 1877. a, kui lehte hakkas välja andma ja toimetama kirikuõpetaja Woldemar Friedrich Kentmann (1833-1901). Alates 1896. a andis ta lehte välja ja toimetas seda koos poja, samuti kirikuõpetaja Wilhelm Eugen Leonhard Kentmanniga (1861-1938) (Aarma 1990: 32).

Autoreid on nimetatud harva ja need on enamasti märgitud initsiaalidega (A. H., E. M., A. M-n. ja kahel korral J. Pl.). Eesti biograafilise andmebaasi ISIK andmetel võib A. H. taga olla Hageri pastor August Heinrich Konstantin Hörschmann (1842-1913) ja J. Pl. taga ajakirjanik Jakob Ploompuu (1872-1948). Ühel korral on viidatud teksti sees dr. Daltonile, kes ilmselt ei ole siiski otseallikas, vaid keda on vahendatud teiste allikate kaudu. Allikatena on nimetatud Jaapani ajalehte *Hochi Shimbun*, „Saksa Kölni lehte“ ja ka lihtsalt „kohaliku ajalehtede järele“ või „teised ajalehed“ (igat korra). Seega ei erine RPL selle poolest kuigi palju misjonilehtedest, siiski on tähelepanuväärne, et alates 1898. a on autor või allikas märgitud suuremal osal uuritud sõnumitest.

Temaatiliselt jagunevad sõnumid kas otseselt või kaudselt kahte suuremasse gruppi – välispoliitika ja sõjalised konfliktid ning misjonitegevus. Mõned sõnumid on ka muudel teemadel (kultuur ja tervishoid). Kõik sõnumid ei ole selgelt liigitatavad, sest näiteks misjon kajastub vahel ka poliitilistes teadaannetes, kas mõne Jaapani valitsuse poolt vastu võetud seadusele antud hinnangus misjoni seisukohalt või muul sellisel juhul. Üldiselt on sõnumid ilmunud rubriigis „Maailma riikidest“ ja ühel korral „Uemad sõnumed“.

Välispoliitikaga seotud sõnumeid on 12 ning need toovad teateid Hiina ja Jaapani vahel tekkinud konfliktidest Ryūkyū saarte ja Korea poolsaare pärast, Hiina-Jaapani sõjast 1894-1895, sõjajärgsetest rahvusvahelistest kokkulepetest, Vene-Jaapani lepingust ning sõjaohust Venemaa ja Jaapani vahel⁴⁴ (üks rubriigis „Uemad sõnumed“ ja

---

⁴⁴ Konflikt Venemaa ja Jaapani vahel kulmineerus sõjaga 1904-1905, mille tulemusena sai Jaapan endale juurde uusi maa-alasid Hiina kirdeosas ning Lõuna-Sahhalini ja Kuriili saared.

ülejäänud rubriigis „Maailma riikidest“). Võrreldes „Eesti Postimehe“ *Missioni-Lehega*, mis samuti kajastas Hiina-Jaapani sõda, on RPL olnud operatiivsem ja toonud uudiseid juba sõja toimumise ajal, samas kui misjonilehes ilmusid need alles 1896. ja 1897. a. Juba 1880. a antakse teada Ryūkyū saarte pärast tekkinud konfliktist ja viidatakse sõja tekkimise võimalusele (RPL 20.04.1880 nr. 16: 124-125). Hiinlaste ehk *pitka patsi meeste* sõjaväge peetakse viletsaks, mistõttu Jaapan nad võita üldse suutis, ja tunnustatakse jaapanlasi, et nad on palju õppinud eurooplastelt sõjakunsti asjus. Seejuures kerkib nüüd aga küsimus,

kas võitja Jaapani rahwas mitte ehk ei saa kardetawaks neile, kelle käest ta on õppinud? (RPL 23.04.1895 nr. 17: 134).

Usutakse siiski, et sõjaliselt ei kujuta Jaapan muule maailmale suurt ohtu, küll aga on potentsiaalne oht maailmaturul, sest jaapanlastel on väga madalad töötasud.

Misjonitegevust puudutavad vähemal või rohkemal määral kümme sõnumit. Lühiauudiseid ja mainimisi on seitse, neis jagatakse lühidalt infot selle kohta, kuidas misjonitöö edeneb. 1877. a on sellega veel raskusi, sest ukсед on alles hiljaaegu *Jummala meeste* lahti tehtud. Siiski on riigis juba 100 misjonäri (enamasti Inglismaalt ja Ameerikast) ja need on nõuks võtnud Shanghais Ida-Aasia sinodi kokku kutsuda (RPL 15.05.1877 nr. 15: 156). Head meelt tuntakse 1876. a vastu võetud seaduse üle, mis lühendab kohtute töönaädalat poole laupäevani, sest seda nähakse soodsana ristiusu levikule.

Se ei tähhenda kül mitte sedda, nagu olleksid nüüd Japani rahwas korraga ristirahwaks sanud, agga sellegi pärrast on ta ikka üks ristirahwa seadus ja kui Jummal aitab, siis tulleb pärrast ehk se aeg kätte, et Japanis pühhapäwal ka Jummalat tenitakse tões ja waimus (RPL 22.05.1877 nr. 21: 162).

Alates 1880. aastatest ilmub järjest optimistlikumaid teateid misjonitöö edenemise ja ristiusu leviku kohta Jaapanis ning 1884. a tuntakse suurt rõõmu veel ühe ristiusu seisukohalt väga olulise seaduse üle. Jaapani keiser on samal aastal andnud välja seaduse, mis arvatakse olevat just ristiusu kasuks tehtud, kuigi seda seal ühegi sõnaga nimetatud

ei ole. Seadusega kaotatakse eelistused shinto ja buda usule ning iga jaapanlane on vaba oma usku valima (RPL 11.11.1884 nr. 46: 372).⁴⁵

Eraldi artiklitenä on ilmunud kolm misjonitööga seotud kirjutist Jaapani kohta. 1878. a antakse kaugel asuvast maast pikem ülevaade, mille kaudu saab lugeja teada tublidest jaapanlastest, endisest riigikorrast ja talupoegade elust sellel ajal, sadamate avamisest ja keisrivõimu taastamisest. Antakse teada, et Jaapanimaal on toimunud suured muutused ja keiser seab nüüd riigiasjad Euroopa joone peale. Näiteks saadab ta noori Euroopasse ja Ameerikasse õppima, et Lääne tarkusi hiljem kodumaa hüvanguks rakendada. Ühtlasi avaldatakse arvamust, et see on igati soodus ristiusule, sest ühes ilmaliku tarkusega võtavad nad tagasi koju minnes kaasa ka jumalatahkuse. Järjest rohkem misjonäre on Jaapanisse läinud ja nad tegelevad aktiivselt ka laste koolitamisega (RPL 12.02.1878 nr. 7: 51-52). 1899. a sai lehest lugeda, et juba Hiina-Jaapani sõja ajal jagati sõduritele piibleid ja märgati, et kristlased teenistuses igati hoolsad ja usinad olid. Nüüd peetakse sõjaministri loal Tōkyō kasarmutes igal pühapäeval jumalateenistusi (RPL 21.03.1899 nr. 12: 98).

Kõigist teistest nii uuritud RPL kui misjonilehtede sõnumitest eristub aga E. M. poolt kirjutatud või vahendatud ilukirjanduslik artikkel 1890. a. lehes, kus on avaldatud vana jaapani rahvajutt budausulisest. Kuigi sellele ei ole lisatud ühtegi kommentaari, võib kasutatud sõnavara järgi arvata, et algupäraselt budistlik lugu on ümber kirjutatud kristlikke mõisteid kasutades (jumal, inglid, taevast, põrgu).

Üks vana Buddha usuline suri ära ja tuli taewa, kus teda halastuse Jumal wastu võttis ja warsti Buddha juure wiis. Tema ütles: „Soh, nüüd sa oled tema kodakondne; oleks hea kui sina warsti oma uut elumaad vaatama lähed. Kwanou, see halastuse Jumal, saab so juhataja olema“ (RPL 24.06.1890 nr. 25: 197).

Viiel korral on Jaapanist lühidalt kirjutatud või seda mainitud muudel teemadel nagu sisepoliitika, kultuur ja tervishoid. J. Pl. artiklis mehisusest räägitakse näiteks

---

⁴⁵ Kristluse keeld tühistati küll juba 1873. a ja see tähendas usuvabadust, kuid ilmselt oli see 1884. a seadus seotud täiendavate leevenduste või täpsustustega.

kukevõitlusest ja kõhu lõhki lõikamisest mehisuse väljendusena vastavalt Jaapanis ja Hiinas (RPL 05.07. 1898 nr. 27: 216).⁴⁶

Nädalalehena on RPL enamuse misjonilehtede kõrval uudistekesksem ja faktipõhisem, avaldades Jaapani teemadel peamiselt lühikesi informatiivseid teadaandeid. Suur osa neist kajastavad päevapoliitilisi sündmusi ja ka misjoniteateid on toodud rohkem seostes ilmalike teemadega. Selles osas on esitusviis kõige sarnasem *Missioni lehhe Lissa* sõnumitega. Jaapanlaste kohta arvatakse, et nad on tublid ja töökad inimesed ning usutakse, et riigis toimuvad suured muutused sillutavad teed ristiusu õitsengule.

5.3. Järeldused Jaapaniga seotud sõnumite kohta

Saamaks täpsemat ülevaadet ja sisulist arusaamist misjonilehtedes kirjutatu kohta, olen magistritöös võtnud eraldi uurimise alla Jaapani ja sealse misjonitöö kajastamise misjonilehtedes. Kõiki riike ja rahvaid pole võimalik kajastada, aga ühe „näidisriigi“ täpsem analüüs annab võimaluse mõista misjonijakirjanduse olemust ja sisu.

Uuritud ajalehetekstidest (47 teksti misjonilehtedes ja 27 RPL-s, kokku 74) nähtub, et Jaapaniga seotud sõnumid jagunevad suures plaanis kahte gruppi – 29 ilmalikku ja 45 vaimulikku sõnumit. Jaotust ilmalike ja vaimulike sõnumite vahel tuleb võtta siiski tinglikult, sest selget piiri nende vahel ei ole alati võimalik tõmmata, kuna ilmalikudki sõnumid on esitatud sageli kristlikus võtmes. Näiteks on kasutatud religioosseid termineid ilmalikus kontekstis (*nenda kirjotab paggana kunningas ristirahwa wallitsejattele ette* seoses kaubandussuhete ajutise piiramisega 1861. a) või antud mõnele toimunud sündmusele hinnang ristiusu seisukohalt (1876. a vastu võetud kohtute seadus tööädala lühendamisest, mis on autori või toimetaja sõnul soodne ristiusu jaoks).

Tuleb ka arvestada, et 19. sajandil oli valdav enamus eestlastest veel ristiusku ja ühiskondlik sekulariseerumine alles algusjärgus. Selle aja lugeja jaoks ei tekkinud ilmselt

---

⁴⁶ Tõenäoliselt on siin kas toimetajal, tõlkijal või juba mõnel eelmisel teksti vahendajal riigid vahetusse läinud. Enesetapp kõhu lõhki lõikamise läbi, jp *seppuku* (sageli kasutatakse ka väljendit *harakiri*) on omane siiski rohkem Jaapani kultuurile kui viis säilitada rituaalse enesetapu läbiviimise kaudu enda või oma perekonna väärikus. *Seppuku* kuulus algselt ainult samuraide aukoodeksisse, hiljem praktiseeriti seda ka teistes elanikkonna kihtides.

ka küsimust ilmaliku või vaimuliku eristamisest, sest kirik kuulus olulise osana inimese igapäevaellu. Kõiki nähtusi ja sündmusi mõtestati vähemal või rohkemal määral läbi religiooni. Sellepärast tuleb suhtuda ettevaatlikult näiteks mõistesse „paganad“, millel tänapäeval on pigem negatiivne varjund, kuid 19. sajandi kõnepruugis võis see olla ka täiesti neutraalne väljend teist usku inimeste kohta.

Kuigi tegemist on peamiselt vaimulike ja ennekõike misjoniväljaannetega, siis on mõnevõrra üllatav, et neisse mahtus ka ilmaliku sisuga teateid. Siiski võib täheldada, et enamus ilmalikest sõnumitest on ilmunudki väljaannetes, mille eesmärk ei olnud kajastada misjonit – MLL (7 sõnumit 7-st), mis oli misjonilehe ilmalik lisaleht, ja RPL (17 sõnumit 27-st), millel oli misjoniteadete jaoks eraldi väljaanne omaenda lisalehe näol. Ilmaliku sisuga sõnumeid esines ka EP ML (5 sõnumit 14-st).

Ilmalikest teemadest kajastati lehtedes peamiselt Jaapani välispoliitilisi küsimusi ja tema suhteid teiste riikidega. 1860. aastatel on toodud teateid kaubandussidemete loomisest ja kujunemisest (MLL), alates 1880. aastatest domineerivad teated Jaapani suhetest naaberriikidega (RPL ja EP ML). Mitmel korral kajastatakse Hiina-Jaapani sõda (1894-1895), teateid tuuakse veel konfliktidest Ryūkyū saarte ja Korea poolsaare pärast, sõjajärgsetest rahvusvahelistest kokkulepetest, Vene-Jaapani lepingust jms. Ilmalikest teemadest on lehtedes käsitletud veel põgusalt sisepoliitikat, mõne seaduse vastuvõtmist, haridussüsteemi ning kultuuri ja tervishoidu.

Valdav osa sõnumitest oli arusaadavalt ja eelduste kohaselt religioosse sisuga ning kajastasid ühel või teisel moel misjonitegevust Jaapanis (45 sõnumit). Peamine teema, mida Jaapaniga seoses käsitleti, oli misjonitöö edenemine. Sealhulgas oli suur hulk lühiteateid ja mainimisi misjonitöö üldist edenemist kajastavates artiklites (27 sõnumit), aga ka esseelaadseid arutlusi põhjuste üle, mis takistasid misjonitöö läbiviimist, kirjeldusi misjonäride tegemistest, „edulugusid“ pöördumistest. Teemade hulgas olid veel kohalikud usundid, ristiusustamise ajalugu Jaapanis, haridus ja üldine ülevaade Jaapanist, samuti üks ilukirjanduslikku laadi rahvajutt või mõistulugu.

Mitu persoonilugu oli võimalik seostada ajalooliste isikutega – näiteks anglikaani kiriku misjonär Bernard Jean Bettelheim, ameerika misjoniarst ja haridustegelane James Curtis Hepburn, esimene jaapani misjonär Joseph Hardy Neesima. Huvitav leid oli 15-aastase jaapanlase Shimomura Kōtarō pöördumise lugu, kellest sai hiljem Jaapanis tuntud keemik ja insener. Veel mõned pöördumise lood olid aga anonüümsed, müütilise

varjundiga või legendilaadsed lood, mida ilmselt oli juba mitu korda ümber jutustatud ja kirjutatud ning mis olid seeläbi kaotanud sideme oma algallikaga. Ühte sellist teksti muutumist oli võimalik jälgida ka misjonilehtedes – lugu kristlusesse pöördunud jaapanlasest, kes on valmis andma oma pea piibli eest, oli veidi erinevas sõnastuses ilmunud 22 aastase vahega misjonilehtedes PÖK ja RPLL (1862 ja 1884).

Temaatiliselt ei muutunud uuritud lehtedes avaldatud Jaapaniga seotud sõnumid ajas kuigi palju, kuid mõningaid üldisi tendentse võis siiski täheldada.

5.3.1. Sõnumite avaldamise aeg ja seos ajalooliste sündmustega

Kõige rohkem ilmus sõnumeid 1890. aastatel, kui Jaapan ilmus maailmaareenile seoses sõjaliste konfliktidega (28 sõnumit 74-st). Valdavalt olid need lühisõnumid, mis edastasid fakte ja andsid teada sündmuste või arengute toimumisest. Kui aga jätta kõrvale RPL ja arvestada ainult misjonilehti, siis oli neid enam 1860. aastatel (21 sõnumit 47-st). See oli aeg, kui Jaapan oli väljumas isolatsioonist ning toimusid suured ühiskondlikud muutused, mis viisid keisrivõimu taastamiseni 1868. a (Meiji restauratsioon). Sellega seoses saabusid Jaapanisse üle 230 aasta taas ka ristiusu misjonärid ning võib öelda, et uue ristiusustamise lainega algas uus ajajärk Jaapani kristluse ajaloos. Neid sündmusi kajastavad vastavalt ka eesti misjonilehed, tuues regulaarselt teateid misjonitöö edenemisest ja rääkides raskustest misjoni läbiviimisel.

Napimalt oli kajastusi 1870. aastatel, seda nii arvestuses koos RPL-ga kui ainult misjonilehtede seas. Sel perioodil toimus suuremas maailmas kõlapinda leidnud sündmusi vähem, Jaapan oli keskendunud oma riigi ülesehitamisele uue riigikorra alustel.

5.3.2. Temaatilised arengud

Misjonitöö edenemise kajastamine

Misjonitöö kajastamisel oli kõige enam pööratud tähelepanu sellele, kuidas edeneb luteri usu misjonitöö. Lugejaile anti teada misjonäride edusammudest, kuid ei saladud ka raskusi, mis neil sellel teel ette tuli ja arutleti neid raskusi põhjustavate asjaolude üle. Põhjuseid, miks misjon esialgu Jaapanis vaevaliselt läheb, tuuakse välja mitu. 1860. aastatel tuuakse välja kolm peamist põhjust, mis arvatakse takistuseks olevat:

- Valitsus, mis takistab otseselt misjonäride tegevust ja mida peetakse lausa pahatahtlikuks (PÖK, MSP).
- Eurooplaste suhtumine. Vahendatakse jaapanlaste arvamust, kes peavad neid kasuahneteks ja ebaviisakateks (MSP).
- Eri konfessioonide omavaheline konkurents ja misjonäride vahelised tülid (MSP).

1860. aastatel domineerivad teated sellest, et misjonitöö läheb väga vaevaliselt ja kirjeldatakse „vaeste paganate“ õnnetut saatust, kes jumalasõnast ei ole midagi kuulnud. Jaapanit kirjeldatakse kui maad, kus valitseb pimedus, sest jumalasõna pole veel enamuse jaapanlasteni jõudnud, aga riigivärvad on juba paakil ja loodetakse, et varsti hakkab päike ka seal paistma. Seejuures rõhutatakse korduvalt, et ristiinimesena peame meiegi siit omalt poolt seda tegevust toetama ja ei tohi alla anda isegi siis, kui meid minema aetakse, sest iga kristlase kohus on toetada paganaid ja „häda meile, kui me neid evangeeliumiga rahule jätame“ (PÖK).

Järgmiselgi kümnendil teatatakse mitmel korral, et „jumalasõna poolest valitseb riigis pimedus“, kuid järjest rohkem kõlab ka optimistlikumaid noote. 1880. aastatel antakse teada suurtest edusammudest ja usutakse, et tee kogu Jaapani ristiustamiseks on nüüd valla. Misjonilehtedes avaldati sel perioodil mitmel korral teateid suurest ärkamisest ja tunti selle üle rõõmu. Edu alusena nähti jaapanlaste üldist haritust, aga eraldi rõhutati jaapanikeelse piibli väljaandmist ja lääneliku, kristlikel alustel põhineva haridussüsteemi loomist (EP ML).

Kõigis kirjutistes on rõhk on luteri usul, kuid mõnel korral mainitakse ka katoliku kiriku tegevust. Tuuakse veel mõned lühisõnumid teiste konfessioonide tegevusest ja mainitakse näiteks vene õigeusu misjoni seltsi saavutusi, kreeka õigeusu kirikut ja presbüterlasi.

Jaapani kristluse ajaloo kajastamine

Seda, et kristlus oli Jaapanis juba varem eksisteerinud, esialgu ilmselt palju ei teatud ja misjonitöö alguseks peetigi 1860. aastaid. Esimesed misjonärid, Jesuiitide Ordu liikmed saabusid Jaapanisse juba 16. sajandil ning esimestes misjonilehtedes selle kohta infot veel ei leia. Vaid MLL on maininud 1862. a „paavsti kõnet Jaapani märtritele“ (paavst Pius IX kanoniseeris 1597. a hukatud 26 Jaapani kristlast), kuid täpsustusi ei lisa. MSP sedastab samal aastal, et misjonitöö on alanud mõni aasta tagasi ja jätab varasema mainimata.

Peamine põhjus võib olla informatsiooni puudulikkus, kuid see võis olla seotud ka asjaoluga, et tegemist oli katoliku kiriku ajaloo ja misjonitegevusega, mida luterlikul kirikul oli raske tunnistada. Misjonilehtedestki nähtub, et katoliku misjon on kõrvaline teema, mis palju tähelepanu ei leia. Üks põhjusi võib olla veel selle perioodi peamiste lehtede PÖK ja MSP toimetaja Jannseni enda negatiivne hoiak katoliku usu suhtes, mis tema poolt toimetatud lehtedes väljendub.

Kristluse varasemat ajalugu Jaapanis tutvustati lugejale veidi lähemalt kahel korral hiljem, 1868. a (MSP) ja 1884. a (RPLL). MSP räägib 1867. a sündmustest, mõni aasta varem seoses Prantsuse katoliku kiriku saabumisega pöranda välja tulnud salakristlaste tagakiusamisest ja selgituseks mainitakse jesuiidi misjonäre, kes juba varem Jaapanis misjonitööd on teinud ning kellele 230 aastat tagasi „verine ots peale tehti“. RPLL tutvustas veidi ristiusu ajalugu ülevaatlikus artiklis, kus käsitleti kõrvuti riigi geograafiat ja rahvastikku, jaapanlaste riietumist, majaehitust ja haridust, riigikorda ja kohalikke usundeid.

Jaapani usundid ja paganluse mõiste

Jaapanis praktiseeritud usundid ei ole misjonilehtedes eraldi usunditena palju käsitlemist leidnud. Pigem on nad loetud kokku kõik ebausuks ning võrdsustatud ebajumala kummardamise ja paganlusega. Nii jaapanlasi kui kõiki teisi rahvaid, kes ei tunnista

ristiusku, islamit ega juudiusku, peeti paganateks. Muutus paganluse defineerimisel tekib 1880. aastatel, kui budismi ja konfutsianismi hakatakse lugema omaette usunditeks, kuid shinto jääb veel ebausü traditsioonide hulka. 1885. a annab RPLL oma ülevaates misjonitöö edenemisest teada, et Jaapanis on enamus inimesi paganad, konfutsiaanid ja budausulised.

Sõnumite põhjal ei selgu, millest see muutus on tekkinud, kuid võib oletada, et teadlikkus on kasvanud järjest tihenevate kontaktide tulemusena ja sellega ka arusaamad erinevatest religioonidest. Jaapanlaste kontaktid välismaailmaga olid selleks ajaks juba järjest sagedasemad ning kogu varajase Meiji perioodi üldine poliitika soosis selliseid sidemeid. Riigi moderniseerimiseks võeti ette hulgaliselt reforme lääneriikide eeskujul.

Mõnel korral on kirjeldatud jaapanlaste n-ö ebausü praktikaid ja teenistusi ning kirjeldustes avalduva suhtumise järgi võib arvata, et neid peeti vaimupimedusest kantud ja veidi kerglaseks ajaviiteks. Budismiga seoses öeldakse näiteks 1861. a, et buda ebajumal ei ole iial kedagi kuulda võtnud ega aidanud (PÖK) ja shintoismi teenistuste kohta arvatakse 1884. a, et see on „tühjade tempude tegemine, mis on taevatee liiga kergeks teinud“ (RPLL). Shinto tulebki eraldi usundina teemaks alles 1884. a, kui seda nimetatakse koos budismiga teates ristiusule soodsa seaduse vastuvõtmisest (RPLL).

5.3.3. Sõnumites avalduv suhtumine

Suhtumine jaapanlastesse

Keeruline on eristada toimetajapoolset mõju artiklitele, kuid üleüldiselt viitas suhtumine suuremas osas uuritud lehtedes Euroopa kui ristiusu kandja kultuurilise üleoleku tunnistamisele. Siiski ei tähendanud see otseselt ei üleolevat ega ka halvustavat suhtumist jaapanlastesse, kõige vähem neisse, kes ristiusku valmis olid vastu võtma. Usuti, et jaapani rahvas vajab ja ootab kristlikku sõnumit ning kristlaste kohus on seda neile viia. Kuigi lehtedes kajastatud seisukohtade järgi olid jaapanlased kõik paganad vähemalt 1880. aastateni, kui budismi ja konfutsianismi enam paganlusena ei määratletud, siis üldine suhtumine jaapanlastesse oli soosiv.

Jaapanlastest peeti lugu kui haritud, kirjaoskajast, viisakast ja töökast rahvast, kelle poole vaadati austusega ja kes mõnes asjas isegi paremad ja osavamad on kui

eurooplased. Sellepärast peeti ka arusaamatuks, kuidas saab sellise haritud rahva vaimuelus nii suur pimedus valitseda, et misjonitöö seal kaua aega edeneda ei taha ning hiljem osutuski arvamuste kohaselt just jaapanlaste haritus misjoni edu pandiks.

Tavainimesest veidi erinev oli siiski suhtumine valitsevasse klassi, kes misjonäride tegevust kaua aega takistas. Tokugawa sõjalise valitsuse vahetudes Meiji keisrivalitsusega muutus suhtumine positiivsemaks, kuna uus valitsus tühistas 1873. a sajandeid kestnud kristluse keelu ja olukord Jaapanis muutus kristlaste misjonitöö jaoks järjest soodsamaks.

Jaapanlaste võrdlemine teiste rahvastega

Võrdluses teiste rahvastega toodi esile taas jaapanlaste haridust, kirjaoskust ja töökust. Näiteks paigutab Jannsen jaapanlased ühtekokku koos ryukyulaste („samuride“ rahvas, alates 1879. a Jaapani riigi koosseisus), hindude, hiinlaste jt Lõuna-Aasia rahvastega, kes kannavad riideid, elavad majades ja harivad põldu. Jaapanlasi ja hiinlasi peetakse „väga tarkadeks paganateks“. Võrdluseks tuuakse Aafrika ja Lõunamere paganad, kes on „harimata ja kasimata“ (PÖK).

1900. a seatakse Jaapanit eeskujuks Hiinale seoses haridussüsteemiga ja avaldatakse arvamust, et kui Hiina samamoodi Euroopa eeskujul oma haridussüsteemi üles ehitaks, siis ootaks ka Hiinas ristiusku suurem edu (EP ML). Ristiusu edu, mis sai hoo sisse sajandi viimastel kümnenditel, seostatakse lääneliku haridusega.

Kokkuvõte

Minu magistritöö eesmärk oli anda ülevaade 19. sajandi teise poole eestikeelsest misjonijakirjandusest. Järjepidev eestikeelne ajakirjandus sai alguse 1857. a ajalehe *Perno Postimees* ilmunisega ja juba aasta hiljem hakati välja andma esimest misjonitööle spetsialiseerunud vaimulikku ajalehte *Missioni-Leht*.

Misjonilehti ilmus 19.-20. sajandil nii eraldi väljaannete kui ka ilmalike ja vaimulike päeva- ja nädalalehtede lisalehtedena. 19. sajandil anti Eesti- ja Liivimaa kubermangudes välja kokku kuut erinevat eestikeelset misjonilehte, neist kaks olid iseseisvad väljaanded koos lisadega ja neli olid nädalalehtede lisalehed. Saksa keeles ilmus samal perioodil teadaolevalt üks iseseisev misjonijakiri.

Misjonilehed kujunesid eestlastele märkimisväärseks teabeallikaks kaugete maade ja seni tundmata rahvaste kohta, sest koos religioosse sõnumiga edastati arvukalt kirjeldusi neist piirkondadest, kus misjonärid töötasid. Seejuures ei olnud Eestis asutatud ühtegi misjoniseltsi, mis tavaliselt olid selliste lehtede väljaandjad Saksamaal, Suurbritannias, Põhja-Ameerikas ja mujal. Sellest tulenevalt kerkis uurimisteenamana üles küsimus, miks siin misjonilehti välja anti ja kuidas kujunes välja eestikeelne misjonijakirjandus.

Kuna eesti misjonijakirjandust ei ole seni ülevaatlikult käsitletud, siis võtsin ülesandeks kaardistada esmalt eestikeelsed misjonilehed 19. sajandi teisel poolel, anda neist ühekaupa detailsem ülevaade ning paigutada lehed laiemasse konteksti. Üldiste ühiskondlike ja ajakirjanduslike arengute taustal oli oluline anda samal moel ülevaade ka baltisaksa vaimulikust ajakirjandusest, kuna eesti ja baltisaksa ajakirjandus tegutsesid ühises kultuuriruumis ja eelduste kohaselt oli neil kokkupuutepunkte ka misjonitöö kajastamisel. Põhjalikumad ülevaadet baltisaksa perioodilistest väljaannetest ei olnud võimalik teha eelkõige uurimistöö mahust ja eesmärkidest tulenevalt, kuid piiravaks osutusid ka varasemate uuringute nappus ja ligipääs arhiivimaterjalidele.

Lisaks uurisin, kuidas on eestikeelsetes misjonilehtedes kajastatud mittekristlaste („paganate“) seas tehtud misjonitööd ja kuidas on lugejatele infot selle kohta edastatud.

Kõikide riikide kohta avaldatud sõnumeid poleks allikmaterjali hulga tõttu olnud võimalik piisava põhjalikkusega käsitleda, seetõttu tegin seda ühe riigi põhjal n-ö näidisuurimusena ja valisin selleks näidisriigiks Jaapani. Teemaatilise analüüsi vahendeid kasutades selgitasin välja, millistel teemadel kirjutati eestikeelsetes misjonilehtedes Jaapani kohta, millised olid teemaatilised arengud ning kuidas kajastati Jaapaniga seotud teateid.

Lähtudes eeldusest, et eestikeelses misjonijakirjanduses kasutati saksakeelseid allikaid, oli mul esialgne soov analüüsida samal moel ka baltisaksa misjonijakirjandust ning võrrelda leitud materjali eestikeelse materjaliga, kuid koroonakriisi tingimustes oli 2021. a kevadel ligipääs raamatukogudesse ja arhiividesse oluliselt raskendatud. Kindlasti oleks aga võrdlus baltisaksa ja eesti misjonijakirjanduse vahel põnev ja väärib tulevikus ettevõtmist omaette uurimisteenamana.

Vastuste leidmiseks oma uurimisküsimustele töötasin läbi esmalt varasemad vaimulikku ajakirjandust puudutavad uurimused, seejärel vaatasin üksiknumbrite kaupa läbi eestikeelsete misjonilehtede aastakäigud, mis on ilmunud ajavahemikul 1858-1900 (alates esimese misjonilehe ilmumisest kuni sajandi lõpuni, kokku 37 aastakäiku). Vaatluse all olid kõik sõnumid, milles on vähemalt mainitud Jaapanit või talle ajalooliselt kuulunud piirkondi lehtedes *Missioni-Leht* ja selle 2 lisalehte, *Pagganatte ö ja koit*, *Missionär ehk sõnnumed pagganatest*, *Missioni Lehhed* ja selle lisaleht, *Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht* ja „*Eesti Postimehe*“ *Missioni-Leht* (6 misjonilehte ja nende lisalehed). Misjonilehtedest leidsin kokku 47 sõnumit. Kuna kõikidel aastatel vaadeldud perioodil misjonilehti ei ilmunud või pole neid säilinud, siis uurisin lisaks kristliku nädalalehe *Ristirahwa pühhapäewa leht* aastakäike 1875-1900. Selle üksiknumbreid ei ole süsteemselt läbi töötatud ja uuritud on digitaalarhiivis tehtud otsingu alusel leitud 27 sõnumit.

Analüüsi põhjal oli võimalik teha mõned esialgsed järeldused ja oletused ning ilmnas ka ootamatuid seoseid. Kindel võib olla selles, et misjonilehtede teke on seotud peamiselt Eesti luterliku kiriku ühinemisega Leipzigi misjoniseltsiga Saksamaal ja sellega alanud misjonitegevuse propageerimisega 1840. aastatel ning samal kümnendil alanud usuvahetusliikumisega. Arvatust suurem näib aga olevat üksikisikute roll misjonijakirjandusliku järjepidevuse kujunemisel. Mitme väljaande taga olid isikud, kelle omavaheliste seoste uurimine võiks selgitada lähemalt eesti misjonijakirjanduse

kujunemise lugu. Võtmeisikud olid siin minu esialgsel hinnangul eesti ajakirjanduse „isa“ Johann Voldemar Jannsen ning Pärnu vaimulikud Ernst Wilhelm Woldemar Schultz ja Caspar Franz Lorenzsonn, seoste valguses baltisaksa ajakirjandusega lisaks Paistu pastor Woldemar Adolf Hansen. Ideeliste ja maailmavaateliste põhjuste kõrval võisid misjonilehtede väljaandmisel mängida olulist rolli ka väljaandjate ja toimetajate majanduslikud huvid.

Jaapaniga seotud sõnumitest oli uuritud lehtedes küllalt suur osa ilmaliku sisuga teadetel, mis oli mõnevõrra üllatav leid, kuid samas olid ka nendest teadetest enamus ilmunud misjonitööle mitte otseselt orienteeritud väljaannetes. Valdav osa kõigist sõnumitest, üle poole oli arusaadavalt ja eelduste kohaselt religioosse sisuga, kajastades ühel või teisel moel misjonitegevust Jaapanis. Peamine teema, mida sellega seoses käsitleti, oli misjonitöö edenemine. Sealhulgas oli suur hulk lühiteateid ja mainimisi, aga ka esseelaadseid arutlusi põhjuste üle, mis takistasid misjonitöö läbiviimist, kirjeldusi misjonäride tegemistest ja „edulugusid“ pöördumistest. Kirjutati veel kohalikest usunditest, ristiusustamise ajaloost Jaapanis, haridusest jt teemadel, kirjeldati maad ja inimesi. Misjonitööd saatnud edu, mis sai hoo sisse 19. sajandi viimastel kümnenditel, seostati lääneliku, kristlikel alustel põhineva haridussüsteemi loomisega. Kõiki kirjutisi ühendav faktor on lähtumine kristlikust ja ennekõike luterlikust maailmavaatest. Esindades luterliku kiriku seisukohti, on sageli ka ilmaliku sisuga teadaanded saanud vastava suunitluse.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et eestikeelse misjoniajakirjanduse tekkimisel ja edasisel kujunemisel olid määravad mitmesugused tegurid, mis olid ennekõike seotud kiriklike organisatsioonide vaheliste kokkulepetega misjonitegevuse propageerimiseks ja isikutevaheliste sidemetega, kuid mitmed aspektid neist vajavad veel põhjalikumat uurimist. 19. sajandi misjonilehed tõid aga lugejateni harivaid ja informatiivseid sõnumeid kaugete maade ja rahvaste kohta.

Kasutatud kirjandus ja perioodika

Kirjandus

- Aarma**, Liivi. 1990. Koolimehed Kentmannid Kentmanni tänavalt. – *Horisont*, nr. 9, 30-32.
- Annus**, Endel (toim.). 1993. *Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675-1940*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.
- Annus**, Endel; **Loogaväli**, Tiina (toim.). 2002a. *Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940. I A-N*. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu.
- Annus**, Endel; **Loogaväli**, Tiina (toim.). 2002b. *Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940. II O-Ü*. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu.
- Antik**, Richard. 1932. *Eesti ajakirjandus 1766-1930. Bibliograafia ühes toimetajate ja väljaandjate loeteluga*. Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseum.
- Aru**, Krista. 2002. Eesti ajakirjandus aastatel 1766-1940. – *Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940. I A-N*. Toim. Endel Annus ja Tiina Loogaväli. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu, 20-51.
- Baerent**, Paul; **Lenz**, Wilhelm; **Ottow**, Martin. 1977. *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Köln, Wien: Böhlau-Verlag.
- Ballhatchet**, Helen J. 2003. The Modern Missionary Movement in Japan: Roman Catholic, Protestant, Orthodox. – *Handbook of Christianity in Japan*. Ed. by Mark R. Mullins. Leiden, Boston: Brill, 35-68.
- Beise**, Johannes. 1875. *Register zum Inland: 1836-1863*. Dorpat: Heinrich Laakmann.
- DNB**. Deutsche National Bibliothek. <https://www.dnb.de/> [06.04.2021].
- EELK**. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. 2017. *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik – Vaba Rahvakirik. 2019-2028 arengukava*. <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/arengukava/> [03.04.2021].

- EELK Misjonikeskus.** 2011. *Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku misjoni arengustrateegia 2011-2017.* <https://misjonikeskus.eelk.ee/meist/visioon/> [03.04.2021].
- Eesti luterliku välismisjoni tähtsamad verstapostid.* <https://misjonikeskus.eelk.ee/wp-content/uploads/2015/03/Eesti-v%20a4lismisjoni-ajalugu.pdf> [18.01.2021].
- e-keelenõu.* 2021. <http://kn.eki.ee/> [03.04.2021].
- Elisonas, Jurgis.** 1991. Christianity and the daimyo. – *The Cambridge History of Japan.* Ed. by James McClain (author) and John Whitney Hall. Cambridge: Cambridge University Press, 301-372. Doi:10.1017/CHOL9780521223553.008.
- ERB.** Eesti rahvusbibliograafia andmebaas. <https://erb.nlib.ee/> [22.04.2021].
- Habermas, Rebekka.** 2008. Mission im 19. Jahrhundert - Globale Netze des Religiösen. – *Historische Zeitschrift*, Band 287, Heft 3 (Dezember), 629-679.
- Hansen, Woldemar Adolf.** 1863. Im Verlage von Heinrich Hansen's Buchhandlung in Narva... – *Эстляндския Губернская Ведомости. Ehstländische Gouvernements-Zeitung*, 22.04 nr. 27, 291.
- Helm, Heinrich.** 1936. *Lühike Eesti ajakirjanduse ajalugu.* Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Hennoste, Tiit; Kurvits, Roosmari.** 2019. *Eesti ajakirjanduse 100 aastat.* [Tallinn]: Riigikantselei ja AS Postimees Grupp, Post Factum.
- ISIK.** Eesti biograafiline andmebaas. <https://galerii.kirmus.ee/biblioserver/isik/> [15.04.2021].
- Jansen, Ea.** 1994. Baltisaksa ajakirjanduse areng XVII-XIX sajandil. – *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini).* Koost. Juhan Peegel, toim. Ea Jansen. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond, Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, 267-300.
- Jansen, Ea.** 2004. *Vaateid eesti rahvosluse sünniaegadesse.* Tartu: Ilmamaa.
- Jansen, Ea.** 2005. „Baltlus“, baltisakslased, eestlased II. – *Tuna*, nr. 3, 31-42.
- Jensz, Felicity.** 2012. Origins of Missionary Periodicals: Form and Function of Three Moravian Publications. – *Journal of Religious History*, Vol. 36, No. 2 (June), 234-255.
- Jensz, Felicity.** 2018. 'Poor heathens', 'Cone-headed natives' and 'Good water': the production of knowledge of the interior of Australia through German texts from around the 1860s. – *Postcolonial Studies*, Vol. 21, No. 1 (June), 96-112.

- Jensz**, Felicity; **Acke**, Hanna. 2013a. Forum: The Form and Function of Nineteenth-Century Missionary Periodicals: Introduction. – *Church History*, Vol. 82, No. 2 (June), 368-373.
- Jensz**, Felicity; **Acke**, Hanna (eds.). 2013b. *Missions and Media: The Politics of Missionary Periodicals in the Long Nineteenth Century*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Kalmus**, Veronika. *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. <https://sisu.ut.ee/kvalitatiivne/kvalitatiivne-sisuanal%C3%BC%C3%BCs> [15.03.2021].
- Klaassen**, Olaf. 1994. *Aasia ja Aafrika 16.-19. sajandil ning kontaktid Eestiga*. Tartu: Tartu Ülikool, üldajaloo õppetool.
- Kobiljski**, Aleksandra. 2013. Shimomura Kōtarō (1863-1937) and the Circulation of Technical Knowledge between the United States, Japan, and Belgium. – *Extrême-Orient Extrême-Occident*, 36, 155-189.
- Koschorke**, Klaus. 2017. Asia in the 19th and Early 20th Centuries. – *History of Global Christianity, Volume II. History of Christianity in the 19th century*. Ed. by Jens Holger Schjorring and Norman A. Hjelm. Leiden, Boston: Brill, 267-300.
- Kurvits**, Roosmarii. 2010. *Eesti ajalehtede välimus 1806-2005*. Doktori väitekirj. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kurvits**, Roosmarii; **Hennoste**, Tiit. 2019. *101 Eesti ajakirjanduspala*. Tallinn : Varrak.
- Kurvits**, Roosmarii; **Pallas**, Anu (toim.). 2014. *Brendekenist Peeglini. Eesti ajakirjanduse biograafiline lühileksikon 1689-1940*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kuuler**, Tiina. 1988. „Pagganate ö ja koit“ 1861-1865. „Perno Postimehe“ lisaleht. Kursusetöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, žurnalistikakateeder.
- Kärssin**, Andres. 1998. *Maarahva käsitus baltisaksa nädalakirjas „Das Inland“ (1836-1863)*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Eesti ajaloo õppetool.
- Laigna**, Karl. 1974. „Revalsche Zeitung'i“ esimeste aastakäikude suunast. – *Keel ja Kirjandus*, nr. 3, 156-161.
- Lauk**, Epp. 1987. „Perno Postimehe“ ja „Eesti Postimehe“ ajaloolis-geograafiline horisont aastail 1857-1870. – *Eesti ajakirjanduse ajaloost V*. Toim. Krista Aru, Epp Lauk, Marju Lauristin, Juhan Peegel. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 35-47.

- Lauk**, Epp (koost.). 2000. *Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900-1940*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 9-42.
- Linder**, Üllas. 2006. *Ajakiri Usurändur aastatel 1952-1991*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, usuteaduskond.
- Lukas**, Liina. 2006. *Baltisaksa kirjandusväli 1890-1918*. Tartu: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus ja Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond.
- Lumiste**, Leho. 1977. *Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Stockholm: Välis-Eesti & EMP.
- Masso**, Anu; **Selart**, Ene. 2017. The construction of the ‘other’ through private stories: Japan in the travelogues of Estonian seamen, as published in Estonian newspapers during the second half of the 19th century. – *Approaches to Culture Theory* 7. Tartu: Tartu University Press, 145–162.
- Matsulevitš**, Tiit. 1987. Baltisaksa ajakirjanduse arengust XIX sajandi keskpaigani. – *Eesti ajakirjanduse ajaloost V*. Toim. Krista Aru, Epp Lauk, Marju Lauristin, Juhan Peegel. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 89-106.
- Metsala**, Marika. 1997. *Eesti misjonärid 19. saj. algus – 1940*. Diplomitöö. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut.
- Nelson**, Thomas. 2006. Japan in the Life of Early Ryukyu. – *The Journal of Japanese Studies*, Vol. 32, No. 2 (Summer), 367-392.
- Paatsi**, Vello. 2007. Ajaleht Eesti Postimees ja ajakiri Eesti Põllumees aastatel 1870-1880. Trükiarvud ja kirjastamine. – *Keel ja Kirjandus*, nr. 9, 731-745.
- Pallas**, Anu. 1987. Pilk „Eesti Postimehe“ teekonnale. – *Eesti ajakirjanduse ajaloost V*. Toim. Krista Aru, Epp Lauk, Marju Lauristin, Juhan Peegel. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 48-88.
- Pallas**, Anu. 2004. Vaimulik ajakirjandus Eestis aastani 1940. – *Eesti Kiriku V meediakonverents „80 aastat ajalehe Eesti Kirik ilmumisest“*. Tartu: Sihtasutus Ajaleht Eesti Kirik, 18-23.
- Peegel**, Juhan. 1957. Saja-aastast Pärnu Postimeest“ sirvides. – *Looming*, nr. 6, 918-924.
- Peegel**, Juhan. 1971. Esimene eestikeelne ajaleht Tallinnas. – *Läbi kahe sajandi*. Koost. Juhan Peegel. Tallinn: Eesti Raamat, 11-20.
- Peegel**, Juhan. 1981. Varasema eesti ajakirjanduse geograafilisest horisondist. – *Fakt, sõna, pilt. Artikleid ja uurimusi eesti ajakirjanduse ajaloost X*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, žurnalistika kateeder, 3-12.

- Peegel, Juhan.** 1987. Ajakirjandus, ajalugu, ajakirjanik. – *Eesti ajakirjanduse ajaloo* V. Toim. Krista Aru, Epp Lauk, Marju Lauristin, Juhan Peegel. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 5-10.
- Peegel, Juhan; Aru, Krista; Issakov, Sergei; Jansen, Ea; Lauk, Epp.** 1994. *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*. Koost. Juhan Peegel, toim. Ea Jansen. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond, Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts.
- Pfarrerbuch Sachsen.** 2019. *Pfarrerbuch*. <https://pfarrerbuch.de/sachsen/> [21.02.2021].
- Pilli, Toivo.** 1996. *Eesti baptistid ja nende teoloogilise mõtte kajastumine ajakirjas „Teekäija“ kuni 1940*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, usuteaduskond.
- Pohla, Tiiu.** 1969. *Ajalehe „Missioni-Leht“ geograafilise horisont 1858-1862*. Diplomitöö. Tallinn: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.
- Pohla, Tiiu.** 1971. „Missioni-Leht“ lugeja geograafilise horisondi avarajana. – *Fakt, sõna, pilt. Artikleid ja uurimusi ajakirjanduse ajaloo, teooria ja praktika alalt VI*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 27-28.
- Post, Evar.** 1990. *Eestikeelne vaimulik ajakirjandus Eesti Vabariigis aastatel 1918-1940*. Diplomitöö. Tartu: Tartu Ülikool, žurnalistika kateeder.
- Prants, Hindrik.** 1923. Eesti ajakirjanduse algaegadelt. – *Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude album. Koguteos II*, 93-96.
- Prants, Hindrik.** 1924. Eesti ajakirjanduse algaegadelt. Marahwa Näddalaleht. – *Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude album. Koguteos III*, 9-13.
- Prants, Hindrik.** 1925. Eesti ajakirjanduse algaegadelt III. In Memoriam: „Marahwa Näddalileht“. Lehe tähtsus ja mõju eesti kultuuriloos. – *Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude album. Koguteos IV*, 95-98.
- Prants, Hindrik.** 1926. Eesti ajakirjanduse noorusaegadelt IV. Teine arenemisjärk. „Leiwakorwikenne“ – „Mailm ja mõnda, mis seal sees leida on“ – „Sannumetoja“. – *Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude album. Koguteos V*, 13-20.
- Prants, Hindrik.** 1927. Eesti ajakirjanduse noorusaegadelt V. Teine arenemisjärk. Ajalehe mõiste areng Eestis / „Tallinna koddanikko ramat“. – *Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude album. Koguteos VI*, 11-15.
- Prants, Hindrik.** 1928. Eesti ajakirjanduse noorusaegadelt VI. Üleminek teisest arenemisjärgust kolmandasse. Eesti ajakirjanduse „kaksikwennad“ kaks

- „Postimeest“; ühe pikk ja teise lühike elu. – *Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude album. Koguteos VII*, 11-15.
- Prants**, Hindrik. 1929. Eesti ajakirjanduse okasaegadelt. Kannatused tsensuuri surve all. Haritipp a. 1889 – 40 aastat tagasi. – *Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude album. Koguteos VIII*, 78-84.
- Rappo**, Hitomi Omata. 2007. Memories of a „Christian Past“ in Japan: The Museum of the Twenty-Six Martyrs in Nagasaki. – *Anais de História de Além-Mar XVIII*, 249-281.
- Riistan**, Merle. 2004. *Tartu Ülikooli usuteaduskond ja Balti kubermangude luterlik kirik: suhted ja suhtumised 1860. aastate kiriklik teoloogilise publitsistika taustal*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, usuteaduskond, kirikuloo õppetool.
- Rocha**, Joanes da Silva. 2018. The Triumph of Preserverance: Kakure Kirishitan in Japan and its Inscription on the World Heritage List. – *Historical Yearbook*, Vol. 15, 161-173.
- Rähn**, Angelika. 2010. *Eestikeelne kristlik trükiajakirjandus Eestis aastatel 1989-2004*. Lõputöö. Tartu: Tartu Teoloogia Akadeemia.
- Schlichtmann**, Klaus. 2003. Japan, Germany and the Idea of the Hague Peace Conferences. – *Journal of Peace Research. Special Issue on Peace History*, Vol. 40, No. 4 (July), 377-394.
- Seppius**, Marika; **Lauk**, Epp. 1987. „Perno Postimehe“ uudiste allikad ja temaatika. – *Eesti ajakirjanduse ajaloo* V. Toim. Krista Aru, Epp Lauk, Marju Lauristin, Juhan Peegel. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 11-34.
- Shimazono**, Susumu. 2003. New Religions and Christianity. – *Handbook of Christianity in Japan*. Ed. by Mark R. Mullins. Leiden, Boston: Brill, 277-294.
- Takaya**, Michio. [2001]. James Curtis Hepburn. Missionary to China and Japan. – *Stories of Chinese Christianity*. <http://bdconline.net/en/stories/hepburn-james-curtis> [19.04.2021].
- Tartu Ülikool**. Ühiskonnateaduste instituut. 2021. *Üliõpilastööd. Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni eriala lõputööd*. <https://www.yti.ut.ee/et/uliopilastood> [16.01.2021].

- Tilk**, Roosi. 2019. *Euroopa suurriikide kujutamine eesti- ja saksakeelsetes ajalehtedes 1860ndatel aastatel. Info edastamine ja kajastamine välisuudiste näitel*. Lõputöö. Tartu: Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.
- Vanamölder**, Kaarel. 2012. *Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintside 17. sajandi lõpul – Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana*. Doktori väitekirj. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vuks**, Katrin. 2000. *Eestikeelse vaimuliku perioodika bibliograafia 1944. aastani*. Diplomitöö. Viljandi: Viljandi Kultuurikolledž, raamatukogunduse ja infoteaduste kateeder.
- Wardin Jr**, Albert W. 2013. *On the Edge: Baptists and Other Free Church Evangelicals in Tsarist Russia, 1855-1917*. Wipf and Stock Publishers.
- Whitaker**, Alexander. 2019. The Problem of Bernard Jean Bettelheim, First Anglican Missionary to Japan. – *Anglican and Episcopal History*, Vol. 88, No. 4 (December), 341-366.

Perioodika

- Arruldane Missioni Lissa-Leht*. 1861-1862. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/arruldanemissionilile> [29.01.2021].
- „*Eesti Postimehe*“ *Missioni-Leht*. 1896-1900. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/epmmissionileht> [06.02.2021].
- Kirchlicher Anzeiger für die Stadt Dorpat*. 1874-1881. ETERA. <https://www.etera.ee/> [29.03.2021].
- Missioni Lehhed*. 1869 pealeht nr. 1-6, lisaleht nr. 1; 1870; 1871 pealeht nr. 1-4, 6, lisaleht nr. 1-3; 1873; 1874 pealeht nr. 1-4, lisaleht nr. 1-3; 1875. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvusraamatukogu.
- Missioni-Leht: Jummal rigi wäljalautamisse tööst*. 1858-1860. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvusraamatukogu.
- Missioni-Leht: Jummal rigi wäljalautamisse tööst*. 1861. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/missionilejummal> [30.01.2021].
- Missioni-Leht: Jummal rigi wäljalautamisse tööst*. 1862. Eesti Rahvusraamatukogu.

Missioni lehhe Lissa. 1858-1860. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvusraamatukogu.

Missioni lehhe Lissa. 1861. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/missionilejummar> [30.01.2021].

Missioni lehhe Lissa. 1862. Eesti Rahvusraamatukogu.

Missionär ehk sõnnumed pagganatest: Eesti Postimehhe II lissaleht. 1863-1869. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/missionarehksonnumed> [03.02.2021].

Olevik. 1888. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/olewik> [14.04.2021].

Pagganatte ö ja koit. 1861-1864. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/pagganatteojakoit> [02.02.2021].

Pagganatte ö ja koit. 1865. Eesti Kirjandusmuuseum.

Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht. 1877-1887. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/ristirahwalisa> [07.02.2021].

Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht. 1878 nr. 4, 10, 13, 16, 22, 26, 30, 34, 40, 44, 48, 51; 1879 nr. 22, 26, 35, 40, 44, 52; 1881 nr. 52; 1887 nr. 22, 26, 31, 39, 44. Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu.

Ristirahwa pühhapäewa leht. 1875-1900. Digar. <https://dea.digar.ee/publication/ristirahwa> [25.10.2020].

Summary

Estonian missionary journalism in the second half of the 19th century: the representation of Japan in missionary newspapers

The aim of this master's thesis was to give an overview of the Estonian missionary periodicals in the second half of the 19th century. The first continually published weekly newspaper in Estonian, *Perno Postimees* started in 1857 and a year later, the first missionary newspaper *Missioni-Leht* was issued.

Missionary periodicals were published in the 19-20th century as separate publications as well as appendices to secular and ecclesiastical daily and weekly newspapers. In the 19th century, a total of six different Estonian-language missionary newspapers were published in the Estonian and Livonian provinces, two of which were publications with their own appendices and four were supplements to main newspapers. At least one missionary magazine was published in German that was also read in Estonia during this period.

Missionary periodicals developed into a considerable source of information about foreign countries for Estonians, and along with religious messages, numerous descriptions of the regions were provided where the missionaries worked. At the same time, no missionary societies had been established in Estonia, which were usually the publishers of such periodicals in Germany, Great Britain, North America and elsewhere. Therefore, the reasons and purpose of missionary journalism in Estonia in general was raised as a research topic.

As the Estonian missionary journalism has not been sufficiently covered in scientific research so far, my goal was to survey the Estonian-language missionary newspapers up to the 20th century and give a detailed overview of these papers, positioning them into a broader context at the same time. It was also important to give a general overview of the Baltic German religious periodicals in the same way since Estonian-language and German-language press were operating simultaneously in the

region and had close ties between them, presumably also covering missionary activities. A more thorough survey of Baltic German religious periodicals was excluded primarily due to the scope and purpose of this thesis, but also the fact that the scarcity of previous research and access to archival materials, proved to be limiting.

In addition, I researched how missionary activities among non-Christians or “heathens“ was reflected in Estonian-language missionary newspapers. Due to the big volume of source material, I limited the messages to those reflecting one country and chose Japan as the framing theme for my model research. Using thematic analysis tools, I identified patterns of topics covered and some thematic developments in messages published about Japan. Some general observations were also made regarding these reflections.

Based on the assumption that German-language sources were often used in the Estonian missionary press, the idea was to analyse the Baltic German missionary periodicals in the same way and compare the results with those from the Estonian-language newspapers, although in the context of the corona crisis, access to the libraries and archives was significantly complicated in the spring of 2021. However, the comparative study of Baltic German and Estonian-language missionary periodicals would certainly be worth a separate research topic.

For research, I first analysed the information found from previous studies about Estonian and Baltic German religious journalism, then examined the issues of the Estonian-language missionary newspapers published between 1858-1900 (from publication of the first paper to the end of the century, a total of 37 volumes). All messages where Japan or its regions were mentioned, were taken into closer examination. A total of 47 articles were found in *Missioni-Leht* and its 2 appendices, *Pagganatte õ ja koit*, *Missionär ehk sõnnumed pagganatest*, *Missioni Lehhed* and its appendix, *Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa leht* and „*Eesti Postimehe*“ *Missioni-Leht* (6 missionary newspapers in total). Since missionary periodicals were not fully covering the period (either no papers were issued some years, or volumes have not been found), I also studied volumes 1875-1900 of *Ristirahwa pühhapäewa leht*, a Christian weekly newspaper, which was not specialising in missionary endeavour, but still reflecting news from the Christian perspective. The issues of this newspaper were not systematically examined and a total of 27 articles were found based on a digital search.

Based on analyses, it was possible to make some initial conclusions. Some unexpected connections also appeared. It is safe to say that the beginning and at least early development of missionary journalism in general is related to the merger of the Estonian Lutheran Church with the German Leipzig Mission Society and the propagation of missionary endeavour followed in the 1840s. In addition, the conversion movement that began in the same decade was an important factor. However, the role of individuals in the development of missionary journalistic continuity seems to be greater than might have been previously thought. A more detailed study of connections between individuals behind missionary periodicals might reveal more factors which influenced the development. In my opinion, the key figures here were Johann Voldemar Jannsen, the founding father of Estonian journalism, along with Ernst Wilhelm Woldemar Schultz and Caspar Franz Lorenzsonn, the clergymen from Pärnu. Woldemar Adolf Hansen, a pastor from Paistu, must also be considered in the light of connections with Baltic German journalism. In addition to the ideological reasoning, the economic interests of publishers and editors may also have played an important role in this narrative.

As for the articles related to Japan, a fairly large proportion surprisingly included rather secular content, still the vast majority of the messages (more than half) were religious as expected, reflecting missionary work in Japan in one way or another. The main issue addressed in this regard was the progress of missionary activities. These included a large number of short briefings and mentions, as well as essay-like discussions about the difficulties in the missionary work, personal stories of famous missionaries and success stories of religious conversions. There were also writings about the local religious traditions, the history of Christianity in Japan, the education system and other topics, describing Japan and its people. The success of missionary work, which gained momentum in the last decades of the 19th century, was seen as a result of creation of a Western, Christian-based education system in Japan. The common line of all these writings is the Christian and, above all, Lutheran perspective. Representing the views of the Lutheran Church, secular-like messages have often reflected from this perspective.

In summary, various factors were determining the emergence and further development of the Estonian-language missionary periodicals. Primarily it was related to the agreements between ecclesiastical organisations to propagate missionary endeavour abroad, and interpersonal connections, but many aspects of them need further

investigation. The missionary newspapers of the 19th century brought educative and informative messages about foreign countries and nations to the readers.

Lisad

Lisa 1. Misjonilehtedest leitud artiklite loetelu

Aasta	Kuupäev	Nr.	Jaapaniga seotud artikli pealkiri / lõigu algus	Lk.
Missioni lehhe Lissa				
1859	31. mai	22	Japanist, Asiamaalt on immet kuulda!	(2)
1861	1. oktoober	38	Japani mõrtsukad	294
1861	15. oktoober	40	Hinamaalt ja Japanist	311
1861	5. november	43	Asiamaalt. Japanirigi seadus teiste madega	335
1862	11. veebruar	6	Asiamaalt. Tullekahjo	48
1862	8. aprill	14	Paawsti püüdminne	110- 111
1862	22. aprill	15	Prantsussemaalt. Radama sadik	119
Pagganatte ö ja koit				
1861	[16. august]	32	Ristiinnimeste ja pagganatte surm	(2-8)
1861	[20. detsember]	50	Mis seal ees on, et missionitö Hindu pagganatte seas mitte ruttem eddasi ei lähhä?	(4-7)
1862	[17. jaanuar]	3	Se tük Jummal lodud maad...	9-12
1862	[31. jaanuar]	5	Samuri rahwast Lutshu saarde peal	23-24
1862	[14. veebruar]	7	Samuri rahwast Lutshu saarde peal	25-27
1862	[14. veebruar]	7	Missionitö Japani saarde peal	27-28
1862	[31. oktoober]	43	Kas pibel ehk pea (Japanist)	174
1863	[28. august]	35	Missioni-arst Japanimaal	143- 144

Aasta	Kuupäev	Nr.	Jaapaniga seotud artikli pealkiri / lõigu algus	Lk.
1864	8. jaanuar	1	Sõnnumed pagganatest	4-5
Missionär ehk sõnnumed pagganatest				
1864	9. september	19	Missionitö eddasiminnemissest	73-75
1865	8. detsember	25	Mis Japani rahwas Eüropa wöerastest arwawad	97-98
1868	10. aprill	7&8	Mullu Juli kuus tullid kaugelt hommikumaalt sõnnumed...	30
1868	3. juuli	14	Japanimaalt tuli minnewa süggise wasto sõnnumid...	56
Missioni Lehhed (Pea leht)				
1870		5	Teada andmise jätkud	(4)
1873		4	Taggaasia	(1-4)
Ristirahwa pühhapäewa lehhe lissa-leht				
1878	[5. märts]	10	Kolid Japani maal (B.)	8
1878	[1. oktoober]	40	Kuida pagganate maades praegu luggu on (C. M.)	33-36
1879	[22. aprill]	17	Tunnistus Japani maalt (J. P.)	17-18
1883	[27. veebruar]	9	Üleüldisest missioni tööst maailma peal	5-8
1884	[27. mai]	22	Ennemine annaksin 3 pead, kui oma piibli	20
1884	[2. september]	36	Issand on meile oma missionitöö tarwis...	30
1884	[1. detsember]	49	Jaapani riik	42-43
1885	[28. aprill]	17	Mis meil minewa (1884) aasta Ewangeli missionitööst, mõnest paigast on teada anda	14
1885	[26. mai]	21	Suur ärkamine Jaapani riigis	18
1885	[28. juuli]	30	Missionitöö õnnistus Jaapani riigis	28
1885	[29. september]	39	Aasiamaa	35

Aasta	Kuupäev	Nr.	Jaapaniga seotud artikli pealkiri / lõigu algus	Lk.
"Eesti Postimehe" Missioni-Leht				
1896	[23. veebruar]	4	Kui palju paganad raha oma usu hääks ohwerdawad (F. Ederberg)	14-16
1896	[22. märts]	6	Piibel Jaapanis ("Ew. Pühapäewa lehe" lisast. "Missioni hääled")	22-23
1896	[30. mai]	11	Ewangeliumi usku kristlaste riiklik kohus	41-43
1896	[13. juuni]	12	Missionitöö tarwitus Koreas	48
1896	[11. juuli]	14	Kõigest maailmast	55-56
1896	[25. juuli]	15	Jaapani esimene kodumaa missionär (Soome keelest J. Ploompuu)	57-59
1896	[25. juuli]	15	Õigeusu missioni seltsi tegewuse läbi...	60
1897	[15. mai]	10	Hiina keiser on missioniarstidele...	40
1897	[10. juuli]	14	Darwin missioni sõbrana (J. Pl.)	54-55
1898	[5. veebruar]	3	Paganate suur häda (W. N.)	9-10
1898	[3. september]	16	Kasulik warandus?	64
1900	mai	5	Missioni aastasada	33-34
1900	august	8	Saksa Ew. Luth. usu missioni-seltside arwustik 1899 aastal	63
1900	september	9	II. Hiina sõjasõnumite selgemaks arusaamiseks...	69-71

Lisa 2. Ristirahwa pühhapäwa lehest leitud artiklite loetelu

Aasta	Kuupäev	Nr.	Jaapaniga seotud artikli pealkiri / lõigu algus	Lk.
1877	23. jaanuar	4	Inglisma Piibli-koggodus aastal 1876	27-28
1877	15. mai	20	Pagganate hulgas	155-156
1877	22. mai	21	Missioni tööst	162
1877	26. juuni	26	Mis kellu aeg on? (A. H.)	203-204
1878	12. veebruar	7	Mailma rikidest	52-53
1880	20. aprill	16	Jaapani riigil on praegu jagelemine Hiina riigiga...	124-125
1881	3. mai	18	Hiina riik on Wenelasega leppinud...	140
1881	1. november	44	Japanis, Kioto linnas on 60 perekonda ristiusku heitnud...	356
1884	11. november	46	Ida Aasiast, Jaapani riigist on väga rõõmustawaid sõnumeid kuulda...	372-373
1890	22. apr	16	Japani riik püüab pitkil sammudel...	126
1890	20. mai	20	Üks Japani seitung, Hochi Shimbun nimi...	158
1890	24. juuni	25	Hea õpetus. Üks Jaapani rahwa wana jutt (E. M.)	197
1890	23. sept	38	Koolera tõbi näib Hispanias vähemaks jäänud olevat...	302
1894	10. juuli	28	Hiina ja Jaapani riigid...	231
1894	24. juuli	30	Korea tüli Hiina ja Jaapani riikide wahel...	247
1895	23. aprill	17	Hiina ja Jaapani riigid on teine teisega rahu teinud...	134
1895	23. aprill	17	Weneriigi walitsus ei ole koguniste mitte rahul... (kohaliku ajalehtede järele)	135
1895	7. mai	19	Wene, Saksa ja Prantsuse riikide saadikud...	150-151

Aasta	Kuupäev	Nr.	Jaapaniga seotud artikli pealkiri / lõigu algus	Lk.
1898	11. jaanuar	2	Kui lõpetuseks veel kaugele Aasia maakonda...	2 [15]
1898	1. veebruar	5	Paganate keeled ja piibli raamat (J. Pl.)	37-38
1898	8. veebruar	6	Nagu teised ajalehed teatawad...	48
1898	17. mai	20	Kuida üks Amerika leht teatab...	164
1898	31. mai	22	Wene-Jaapani lepingu kohta...	181
1898	5. juuli	27	Mis on õige mehisus? (J. Pl.)	216-217
1898	20. september	38	Rikas mees Rogefeller (A. M-n.)	309-310
1898	29. november	48	Inglane tõstab ikka veel sõjakisa...	394
1899	21. märts	12	Jumala sõna Jaapani maal	98

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ene Teemäe,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Eestikeelne misjonijakirjandus 19. sajandi teisel poolel: Jaapani kajastamine misjonilehtedes,

mille juhendaja on Ene Selart ja kaasjuhendaja on Elo Süld,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Ene Teemäe
30.04.2021